

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІЦЕЇСТИКА: ТЕОРІЯ, ЗАКОНОДАВСТВО, ПРАКТИКА

Науково-практичний журнал
№ 1 (1) 2021

Виходить 2 рази на рік
Засновано в листопаді 2020 року

Маріуполь
2021

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ МВС України (протокол № 8 від 24.02.2021 р.)

**УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІЦЕЇСТИКА:
ТЕОРІЯ, ЗАКОНОДАВСТВО, ПРАКТИКА
№ 1 (1) 2021**

Виходить 2 рази на рік
Засновано в листопаді 2020 року

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 20.11.2020 № 4036/5 зареєстровано друковане періодичне видання із загальнодержавною сферою розповсюдження – науково-практичний журнал «Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика»

У журналі розглядаються проблеми досудового розслідування, оперативно-розшукової та детективної діяльності; питання забезпечення публічної безпеки й порядку, запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням, кадрового менеджменту Національної поліції; особливості психологічного супроводу поліцейської діяльності; правові аспекти інформаційно-технічної та господарської діяльності поліції; питання міжнародного співробітництва Національної поліції

Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Розсилатиметься до державних установ та наукових бібліотек України

Електронна версія кожного випуску збірника безоплатно розміщуватиметься у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України» та в архіві на вебсайті видання за адресою: <https://policeystika.dli.donetsk.ua/>

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут Свідомство про державну реєстрацію KB № 24617-14557P
Адреса редакції:
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Степана Тільги, 21

Редакційна колегія

Головний редактор – Вітвіцький Сергій Сергійович, ректор Донецького юридичного інституту МВС України (далі – ДЮІ МВС України), доктор юридичних наук, професор;

заступник головного редактора – Назимко Єгор Сергійович, перший проректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

відповідальний секретар – Волобуєва Олена Олексіївна, декан факультету № 1 ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, професор;

редактор – Рутвян Оксана Іванівна, завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи ДЮІ МВС України;

члени редколегії:

Кріс Ескрідж – доктор філософії в галузі «Право» (Американське кримінологічне товариство, Університет Небраски-Лінкольна, США);

Данилевський Андрій Олександрович – завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1, кандидат юридичних наук, доцент;

Деревянко Богдан Володимирович – професор кафедри цивільного та господарського права факультету № 2 Криворізького навчально-наукового інституту (далі – КННІ) ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Захарченко Андрій Миколайович – завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Зозуля Євген Вікторович – професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Іванюта Наталія Валеріївна – завідувач кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 3 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Колеснік Тетяна Володимирівна – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 3 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Колб Олександр Григорович – професор кафедри політології, управління та державної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Короткова Юлія Михайлівна – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор педагогічних наук, доцент;

Лоскутов Тимур Олександрович – професор кафедри організації досудового розслідування факультету № 1 КННІ ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Мердова Ольга Миколаївна – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

Ніколенко Людмила Миколаївна – завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 3 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Одерій Олексій Володимирович – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Пересада Ольга Михайлівна – завідувач кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління, кандидат юридичних наук, доцент.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА.....	8
--	----------

Розділ I

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Веселов Микола Юрійович, Булгакова Олена Валеріївна, Волкова Дар'я Максимівна ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ У СФЕРІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ.....	9
Ніколенко Людмила Миколаївна ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	19
Шапарь Артем Олександрович, Єлаєв Юрій Леонідович ЮРИДИЧНА ДОКТРИНА ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНЕ ГНОСЕОЛОГІЧНЕ (ЕПІСТЕМОЛОГІЧНЕ) ДОСЛІДЖЕННЯ (ЧАСТИНА ПЕРША)	26

РОЗДІЛ II

ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Волобуєв Анатолій Федотович, Волобуєва Олена Олексіївна КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОНЯТІЙНО- КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ	36
Ковальова Ольга Вікторівна, Ковальов Василь Володимирович АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ.....	43
Пилипенко Дмитро Олексійович ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОЧАТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ..	52
Пересада Ольга Михайлівна КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЖИТТЯ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ	61

РОЗДІЛ III

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ТА ДЕТЕКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Никифорчук Дмитро Йосипович, Чемерис Дмитро Дмитрович ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗШУКУ БЕЗВІСТИ ЗНИКЛИХ ОСІБ.....	68
--	----

РОЗДІЛ IV

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ Й ПОРЯДКУ

Вітвіцький Сергій Сергійович, Захарченко Андрій Миколайович ПРАВОВА ОСНОВА ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ І ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ.....	80
Колб Олександр Григорович, Кухтей Ростислав Адамович ПРО ДЕЯКІ УРОКИ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	95
Комісаров Микола Леонідович, Комісарова Наталя Олександрівна УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ	100

Орлов Віктор Анатолійович НЕДЕРЖАВНІ ФОРМИ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР	107
Северінова Олександра Борисівна ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	116
Ульянов Олексій Іванович, Ніколаєв Олександр Трифонович, Бахчеван Євген Федорович ЗАПРОВАДЖЕННЯ СКАНДИНАВСЬКОЇ МОДЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	123

РОЗДІЛ V

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ТА АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Деревянко Богдан Володимирович, Туркот Ольга Андріївна ПРО ПРОТИДІЮ ЗБИРАННЮ ЧУЖОГО ВРОЖАЮ «РЕЙДЕРАМИ».....	132
Кадала Віталій Віталійович, Гузенко Олена Павлівна ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ З КОНТРАБАНДОЮ.....	142
Тіточка Тетяна Ігорівна РЕАКТИВНИЙ РОЗЛАД ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ЯК ДЕРМІНАНТА ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ	151
Хоббі Юлія Сергіївна ЕКСТРАДИЦІЯ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ.....	159

РОЗДІЛ VI

КАДРОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Колеснік Тетяна Володимирівна ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	165
---	-----

РОЗДІЛ VII

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Короткова Юлія Михайлівна ФОРМУВАННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....	174
---	-----

РОЗДІЛ VIII

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ОБМІН ДОСВІДОМ

Lopatynska Iryna MODERN TECHNOLOGIES FOR TRAINING AND ADVANCED TRAINING OF POLICE OFFICERS	182
--	-----

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ ДО ЖУРНАЛУ «УКРАЇНСЬКА ПОЛІЦЕЙСТИКА: ТЕОРІЯ, ЗАКОНОДАВСТВО, ПРАКТИКА»	189
---	------------

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	192
-----------------------------------	------------

CONTENTS

WELCOMING SPEECH OF THE EDITOR-IN CHIEF	8
SECTION I	
ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE NATIONAL POLICE ACTIVITY	
Veselov Mykola, Bulhakova Olena, Volkova Daria CONTENT AND FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF PRESUMPTION OF INNOCENCE IN THE FIELD OF JUVENILE JUSTICE	9
Nikolenko Liudmyla PRINCIPLES OF POLICE ACTIVITY: ESSENCE AND FEATURES.....	19
Shapar Artem, Yelaiev Yuriy JUDICIAL DOCTRINE AS A SOURCE OF CRIMINAL PROCEDURE LAW OF UKRAINE: GENERAL GNOSEOLOGICAL (EPISTEMIOLOGICAL) RESEARCH (PART ONE)	26
SECTION II	
PROBLEMS OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION	
Volobuev Anatoliy, Volobueva Olena CRIMINAL PROCEEDINGS: ISSUES OF THE CONCEPTING-CATEGORIAL APPARATUS	36
Kovalova Olha, Kovalov Vasyl CURRENT ISSUES OF THE SPECIAL KNOWLEDGE USING IN INFORMATION SUPPORT OF CRIMINAL OFFENSES INVESTIGATION	43
Pylypenko Dmytro CERTAIN PROCEDURAL ASPECTS OF THE BEGINNING OF CRIMINAL INVESTIGATION.....	52
Peresada Olha QUALIFICATION OF CRIMES AGAINST LIFE: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS	61
SECTION III	
OPERATIONAL, INVESTIGATIVE AND DETECTIVE ACTIVITY	
Nykyforchuk Dmytro, Chemerys Dmytro FEATURES OF LEGISLATIVE REGULATION SEARCH FOR MISSING PERSONS	68

SECTION IV ENSURING THE PUBLIC SECURITY AND ORDER

Vitvitskyi Sergiy, Zakharchenko Andriy LEGAL BASIS OF INTERACTION OF BODIES AND DIVISIONS OF THE NATIONAL POLICE WITH LOCAL SELF GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF PUBLIC SAFETY AND ORDER	80
Kolb Oleksandr, Kukhtei Rostyslav ABOUT SOME LESSONS OF THE CHERNOBYL DISASTER IN THE CONTEXT OF ACTIVITIES FOR NATIONAL SECURITY OF UKRAINE	95
Komissarov Mykola, Komissarova Natalia IMPROVEMENT OF WEAPON CIRCULATIONS REGULATORY MEASURES IN THE CONTEXT OF ENSURING CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF UKRAINIAN CITIZEN	100
Orlov Viktor NON-STATE FORMS OF LAW ENFORCEMENT IN UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL DIMENSION	107
Severinova Oleksandra LEGAL RESPONSIBILITY OF MILITARY SERVANTS: HISTORICAL LAW ASPECTS	116
Ulianov Oleksiy, Nikolayev Oleksandr, Bakhchevan Yevhen INTRODUCTION OF THE SCANDINAVIAN MODEL OF PUBLIC SAFETY AND ORDER DURING MASS EVENTS IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	123

SECTION V PREVENTION OF THE CRIMINAL AND ADMINISTRATIVE OFFENCES

Derevyanko Bogdan, Turkot Olha ON COUNTERING ILLEGAL HARVESTING BY RAIDERS	132
Kadala Vitaliy, Guzenko Olena RESPONSIBILITY AS A PRIORITY TOOL FOR COMBATING SMUGGLING	142
Titochka Tetyana REACTIVE ATTACHMENT DISORDER AS A DETERMINANT OF VICTIM BEHAVIOR OF MINORS	151
Khobbi Yuliya EXTRADITION AS A CRIMINAL LAW INSTITUTION: PROBLEMS OF DEFINITION AND APPLICATION	159

**SECTION VI
PERSONNEL MANAGEMENT OF THE NATIONAL POLICE**

Koliesnik Tetyana WAYS TO IMPROVE THE DEVELOPMENT OF STAFF CAPACITY OF THE NATIONAL POLICE	165
--	-----

**SECTION VII
PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE OF THE POLICE ACTIVITY**

Korotkova Yuliya FORMATION AND IMPROVEMENT OF THE CULTURE OF BUSINESS COMMUNICATION OF FUTURE POLICE OFFICERS	174
---	-----

**SECTION VIII
INTERNATIONAL COOPERATION OF THE NATIONAL POLICE:
EXCHANGE OF THE EXPERIENCE**

Lopatynska Iryna MODERN TECHNOLOGIES FOR TRAINING AND ADVANCED TRAINING OF POLICE OFFICERS	182
--	-----

REQUIREMENTS FOR THE REGISTRATION OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL «UKRAINIAN POLYCEISTICS: THEORY, LEGISLATION, PRACTICE»	189
---	------------

INFORMATION ABOUT AUTHORS	192
--	------------

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Вітаю наукову спільноту Донецького юридичного інституту МВС України та всієї країни з виходом у світ першого випуску науково-практичного журналу «Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика».

У листопаді 2020 року, відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 20.11.2020 № 4036/5, було засновано ще одне видання Інституту – науково-практичний журнал «Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика» («Ukrainian polyceistics: theory, legislation, practice») із загальнодержавною сферою розповсюдження (спеціальності 262, 081). Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 24617-14557Р. У грудні 2020 року було сформовано й затверджено Вченою радою Інституту склад редакційної колегії видання, до якого ввійшло 12 докторів наук, 5 кандидатів наук; присвоєно ISSN та DOI журналу; розпочато роботу щодо створення та наповнення сайту видання, укладено домовленість із Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського про розміщення електронних копій видання на сайті НБУВ.

Випуск № 1 (1) 2021 «Української поліцейстики» – дебютний номер, вихід якого присвячено 60-ій річниці з Дня заснування закладу. Тож нехай цей випуск, ця перша ластівка, і до того ж із такої врочистої та важливої для всіх нас нагоди, стане потужним і впевненим стартом, початком славної та успішної, тривалої та цікавої історії розвитку й утвердження. Вітаю авторів з публікацією статей у першому випуску журналу!

Як ректор Донецького юридичного інституту МВС України вітаю всіх причетних до долі закладу з 60-річним ювілеєм, який ДЮІ МВС України відзначатиме 28 квітня 2021 року! Щиро бажаю нашому дружньому й потужному колективу в новому десятилітті злагодженої роботи й заслуженого успіху, інноваційних напрацювань і міжнародного визнання; нашому закладу зичу процвітання та поваги від людей, усім нам – миру й добра, а кожному з нас – здоров'я, щастя та радості!

З повагою
ректор Донецького юридичного інституту
МВС України
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Сергій ВІТВИЦЬКИЙ

Розділ I

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

УДК: 340.11/343.121.5

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-9-18>

Веселов Микола Юрійович,

доктор юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

Булгакова Олена Валеріївна,

кандидат економічних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0893-3732>

Волкова Дар'я Максимівна,

студентка 2 курсу

(Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5131-8305>

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ У СФЕРІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

У статті з'ясовано зміст та особливості втілення окремих аспектів принципу презумпції невинуватості у сфері ювенальної юстиції. Встановлено, що забезпечення презумпції невинуватості як пріоритетної засади формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя в Україні потребує ефективного впровадження до всіх судових і позасудових або адміністративних проваджень за участю дітей. Доведено, що реалізація цього принципу в системі ювенальної юстиції стосується не лише забезпечення процесуальних прав неповнолітнього як учасника кримінального чи адміністративно-деліктного провадження, а й інших особистих, соціальних та культурних прав і свобод дитини, дотримання яких у зв'язку з цими провадженнями може бути порушено.

Ключові слова: дитина; права дитини; найкращі інтереси дитини; принципи кримінального провадження; презумпція невинуватості; ювенальна юстиція.

Постановка проблеми. Уповноважений Ради Європи з прав людини Т. Гаммарберг наголошує на важливості забезпечення того, щоб підходи у сфері ювенальної юстиції включали дотримання стандартів прав дітей, закріплених у рішеннях та рекомендаціях ООН та Ради Європи. Це пояснює значущість більш високого віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, включення до системи ювенальної юстиції освіти, реінтеграції та

реабілітації, а також необхідність забезпечення того, щоб затримання було крайнім заходом. Також підкреслено важливість забезпечення швидкого та справедливого правосуддя щодо дітей [1]. Ці міжнародно-правові положення і стандарти мають знайти належне втілення не лише в національному законодавстві, а й у правозастосовній діяльності державних органів, громадських організацій, особливо у тих сферах суспільних відносин, які стосуються основних прав та інтересів дитини, зокрема під час деліктних проваджень та інших правовідносин, пов'язаних з цим видом діяльності. Зважаючи на міжнародні зобов'язання з прав дітей, правосуддя, «дружнє до дитини», вводить принципи, які створюють умови та гарантують захист прав дітей, закликає уряд, суди і представників правозахисних структур запровадити політику, яка враховує особливий статус неповнолітніх (дітей) у системі правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні правова наука містить чимало досліджень, присвячених питанням реалізації принципів ювенальної юстиції. Це праці М. Бояринцевої [2], Т. Гаммарберга [1], А. Гусака [3], Н. Крестовської [4], Дж. Баттса та Д. Мірса [5], К. Гамільтон [6], В. Левченко [7], Ц. Лю та Л. Чанга [8], Дж. Мансі [9], К. Манфреді [10], Т. Новікової [11], О. Ярмоц [12]. До цього переліку можна додати наші попередні публікації [13; 14; 15]. Проте аналіз норм міжнародного та вітчизняного законодавства у сфері захисту прав дітей, що опинилися в контакті чи конфлікті з законом, практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) свідчить про необхідність подальшого поглибленого вивчення цих принципів.

Метою цієї статті є з'ясування змісту та особливостей втілення окремих аспектів принципу презумпції невинуватості у сфері ювенальної юстиції.

Виклад основного матеріалу. Нині правові засади здійснення правосуддя щодо дітей та пов'язаних з цим заходів (у комплексі системи ювенальної юстиції) на міжнародному рівні визначає низка основних правових актів. Тією чи іншою мірою всі вони проголошують, що елементи належної правової процедури, такі як принципи законності та пропорційності, презумпція невинуватості, право на справедливий судовий розгляд, право на юридичну допомогу, право на доступ до судів і право на апеляцію, мають бути гарантовані для дітей так само, як і для дорослих, до того ж не повинні бути зведені до мінімуму або заборонені під приводом кращих інтересів дитини.

Серед принципів реформування системи ювенальної юстиції згадується про економію кримінальної репресії та більш активне запровадження відновлювального підходу в здійсненні правосуддя за участю дітей [16]. Утім слід зазначити, що хоча й існують певні переконання, що діти мають триматися поза судом якомога довше, судові процедури не обов'язково є гіршими, ніж зовнішні судові альтернативи, поки вони корелюються з принципами правосуддя, дружнього до дітей. Так само, як і судові установи, альтернативні механізми можуть включати ризики щодо неналежного забезпечення прав дітей, зокрема зниження поваги до принципів презумпції невинуватості, права на юридичну допомогу тощо [17, с. 70].

Сьогодні актуальність дотримання правил презумпції невинуватості не викликає сумнівів. Ця презумпція закріплена у багатьох міжнародних нормативних актах і внутрішньому законодавстві більшості країн. Цей принцип згадується серед положень Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Конвенції про права дитини тощо. Отже, принцип презумпції невинуватості

розглядається як невід'ємний компонент втілення верховенства права в системі юстиції і є важливою гарантією захисту як дорослої людини, так і дитини.

Презумпція невинуватості тлумачиться і використовується досить неоднозначно, що саме й викликає інтерес до дослідження. Значна кількість рішень ЄСПЛ, у яких констатуються порушення презумпції невинуватості, свідчить про те, що правильне розуміння змісту цієї засади має не лише теоретичну цінність, а й становить основу для належної реалізації її положень у правозастосовній діяльності [18, с. 38]. Як загально-правова вимога, презумпція невинуватості визначає правове становище особистості в суспільстві, згідно з яким людина може бути оголошена правопорушником з усіма правовими наслідками, які з цього випливають, тільки після того, як вину особи в скоєнні правопорушення буде встановлено вироком, що набрав законної сили, а до цього людина вважається невинною, що визначає її положення в суспільстві, а також ставлення до неї інших осіб. У процесуальному значенні презумпцію невинуватості слід розглядати як вимогу, що визначає правове становище учасників кримінального судочинства [19, с. 32–33].

Презумпція невинуватості, по суті, є галузевим принципом кримінального провадження, нормативний зміст якого формується, по-перше, положеннями Конституції України (ст. 62); по-друге, нормами Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) (ст. 17). До складових елементів цього принципу КПК України відносить ще такі положення: ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом; підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи; поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою. Таким чином, призначення презумпції невинуватості насамперед полягає в тому, щоб протистояти у кримінальному судочинстві обвинувальному ухилу, суб'єктивізму, тенденційності чи навіть свавіллю – всьому, що перетворює кримінальне судочинство на знаряддя розправи над обвинуваченим, ототожнює обвинуваченого з винуватим, робить його фактично безправним [20, с. 390].

Як слушно зауважує А. Кочура, нормативний зміст даної засади не обмежується загальними положеннями лише кримінально-процесуального законодавства. Наприклад, до офіційного визнання обвинуваченого винним з ним не можна поводитися як із правопорушником, а також публічно, у засобах масової інформації, в офіційних документах стверджувати про таку вину особи [21, с. 164]. Т. Фулей зазначає, що в Україні презумпцію невинуватості найчастіше порушують у трьох випадках: під час виголошення публічних заяв політиками і прокурорами про чиясь винуватість задовго до закінчення судового процесу; коли судові рішення, що не є обвинувальним вироком, відображає думку про винуватість особи; під час затримання осіб, підозрюваних і/або обвинувачуваних у скоєнні злочину, та обрання їм запобіжного заходу [22, с. 47]. Принцип презумпції невинуватості має на меті запобігати необґрунтованим звинуваченням у вчиненні злочину та формуванню громадської думки щодо винуватості особи за відсутності обвинувального вироку суду, що набрав законної сили. Рішення органів досудового розслідування, прокурорів та судові рішення, крім обвинувального вироку, не повинні містити тверджень щодо винуватості особи у вчиненні злочину [18, с. 39].

На думку ЄСПЛ, забезпечення принципу презумпції невинуватості тлумачиться широко і включає всі стадії, починаючи з підготовки матеріалів кримінального провадження до винесення остаточного процесуального акта (вироку). ЄСПЛ також зазначив, що положення презумпції невинуватості безпосередньо пов'язані з об'єктом звинувачення, обов'язком обвинувачення, поданням доказів як винності, так і невинуватості стоять в одному ряду з принципами справедливості, гуманізму, змагальності, процесуальної рівності сторін і повинні використовуватися судами значно частіше [23, с. 191]. Таким чином, досліджуваний принцип не допускає упередження суду щодо винуватості особи, яка притягається до відповідальності, хоча на практиці судовий процес часто має обвинувальний характер. Дотримання суддею не тільки формально, а й усвідомлено цього принципу дасть змогу правильно розподілити оціночні категорії під час розгляду провадження. Сприйняття обвинуваченого як особи ймовірно добропорядної і законслухняної допоможе уникнути упередженості в обвинуваченні під час оцінки доказової бази справи або надто жорсткого покарання. Отже, презумпція невинуватості в такому разі впливає на принципи доказового процесу – вільну оцінку доказів судом, винесення судом рішення у справі на підставі внутрішнього переконання [24, с. 74].

Цей принцип, відповідно до практики ЄСПЛ, не лише забороняє передчасне висловлення думки самим судом про те, що особа, «яку обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення», є винною, тоді як це ще не доведено відповідно до закону, а й поширюється на заяви, які роблять інші державні посадові особи щодо проваджень, які тривають і які спонукають громадськість до думки про вину підозрюваного / обвинуваченого та визначають наперед оцінку фактів компетентним судовим органом [25, с. 68]. При цьому презумпція невинуватості згідно з позицією ЄСПЛ не заперечує право суспільства бути поінформованим, зокрема представниками влади, про початок кримінального провадження, про наявність підозри, про арешт певних осіб, про визнання ними своєї вини і т. ін. Таким чином, слід принципово розрізняти повідомлення про те, що когось лише підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, та чітку заяву, зроблену за відсутності остаточного вироку, про те, що особа дійсно вчинила таке правопорушення [25, с. 69].

Особливої специфіки набуває втілення принципу презумпції невинуватості щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Можна констатувати, що загальне врахування психологічних та вікових особливостей цієї демографічної групи знаходить формальне закріплення у кримінально-процесуальних нормах багатьох країн, зокрема і в українському законодавстві (статті 485–493, 495–497 КПК України). Проте під час реалізації правоохоронцями та суддями цих положень завжди залишається місце для їхнього суб'єктивного сприйняття ситуації та ставлення до дитини, що опинилася у полі зору юстиції, що іноді підсвідомо впливає на подальшу правову оцінку та прийняті рішення.

Так, фахівець Інституту політичних досліджень у Вашингтоні (США) К. Долан опублікувала проєкт «Бідні потрапляють до в'язниці: тривожне поширення криміналізації бідності», у якому стверджує, що расове профілювання, як і жорстокість поліції, скоріше відображає презумпцію вини – «припускається, що «темношкіра особа» здатна ймовірніше скоїти злочин». Як наслідок, коли представники «темношкірої раси» контактують з поліцією, вони в чотири рази частіше стикаються із застосуванням сили [26]. На основі цього прикладу можна провести певну паралель за критерієм соціального становища дітей в українських

реаліях. У зв'язку із соціально-економічними проблемами в нашій державі багато дітей змушені жити в жахливих умовах, зовсім не призначених для гармонійного та здорового розвитку, як фізичного, так і психологічного. Такі діти більшість часу проводять на вулицях, залишені без нагляду та здатні на неправомірні вчинки. У разі прямої чи непрямої причетності до правопорушення вони мають значно більше шансів бути формально підозрюваними, обвинуваченими в учиненні правопорушення або навіть заарештованими та ув'язненими. О. Губська (суддя Київського апеляційного адміністративного суду) небезпідставно наголошує, що до зазначеної категорії дітей слідчі часто прагнуть обрати запобіжний захід саме у вигляді тримання під вартою, мотивуючи це намаганням попередити ухилення «складних» підлітків від органів досудового розслідування та суду [27, с. 170]. Водночас державна політика у сфері ювенальної юстиції повинна забезпечувати належний баланс між свободою особи та інтересами правосуддя, на що, до речі, і спрямована вимога принципу презумпції невинуватості.

Розглядаючи особливості реалізації вказаного принципу стосовно дітей, потрібно зауважити, що його зміст, крім процесуальних, має включати однакове забезпечення й інших прав та потреб дитини. Він, безумовно, має корелюватися з принципом найкращих інтересів дитини, який визнається однією з керівних засад забезпечення прав дітей в усіх сферах суспільних відносин [15, с. 50]. Можна вважати, що навіть тимчасова ізоляція неповнолітніх у закладах пенітенціарної системи порушує і без того нестійкі соціальні зв'язки та психологічні налаштування таких осіб. Тимчасова ізоляція неповнолітньої особи в межах кримінальної ювенальної юстиції суттєво порушує процес здобуття нею якісної середньої чи професійної освіти. Законодавство створює правові гарантії для загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі осіб (наприклад, статті 125 та 126 Кримінального виконавчого кодексу України), чого не можна сказати про дітей, які перебувають під вартою до винесення вироку. Свідченням цьому є результати моніторингу ситуації стосовно забезпечення права неповнолітніх на освіту, проведеного Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Незважаючи на те, що організація навчання в загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах (далі – СІЗО) врегульована відповідним Порядком, затвердженим наказом Міністерства юстиції України та Міністерства освіти і науки України від 10.06.2014 р. № 691/897/5, заняття з дітьми подекуди проводилися в непристосованих для навчального процесу приміщеннях, були відсутні навчальні матеріали, робочі зошити з предметів, єдиний підхід до форми навчання дітей. Так, у Київському СІЗО неповнолітні майже рік були позбавлені права на здобуття якісної освіти. Виявлено випадки незабезпечення складання державної підсумкової атестації у разі поміщення дітей до установ попереднього ув'язнення [28, с. 47].

Забезпечення найкращих інтересів дітей, які опинилися в конфлікті з законом, і прагнення якомога швидше повернути їх у суспільство вимагають наявності в арсеналі ювенальної юстиції цілого комплексу заходів правового, соціального, виховного, медичного та організаційного характеру. До того ж зусилля з боку держави і громадськості повинні бути спрямовані насамперед на запобігання таких правопорушень або їх повторення, що обумовлює пріоритетність саме профілактичної роботи.

В Україні підставою для проведення органами поліції заходів індивідуальної профілактики є взяття дитини на профілактичний облік (розділ III Інструкції з

організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 р. № 1044). До серпня 2020 року до переліку підстав для такого взяття належали також випадки, коли дитині було повідомлено про підозру в учиненні кримінального правопорушення. Виключення цього пункту з числа підстав для профілактичного обліку дітей пов'язане нібито з тим, що це суперечить забезпеченню принципу презумпції невинуватості. Здебільшого сама дитина, її батьки, однолітки інші члени громади взяття на профілактичний облік уподібнюють з певним «негативним ярликом», який властивий правопорушнику. Але це мало б принципове значення у разі застосування до дитини засобів примусу. Однак профілактичний облік та індивідуальну профілактику не варто ототожнювати із заходами примусу, деякі прояви якого можуть бути в превентивній роботі з дітьми, а тому, ймовірно, є крайнім заходом. Профілактичний облік для дітей переважно включає заходи позитивної профілактики: інформування, виховання, правову пропаганду, заохочення, психокорекцію, соціальний супровід і т. ін., що в цілому не суперечить принципу презумпції невинуватості. Тож охоплення соціально-профілактичною увагою неповнолітніх підозрюваних, навіть на стадії досудового розслідування, на нашу думку, не було зайвим, адже дитина, як правило, небезпричинно потрапляє до уваги правоохоронців. Крім того, профілактичний вплив спрямовується не лише на дитину, а й на її оточення, що за умови дотримання всіх інших положень принципу презумпції невинуватості має лише сприяти забезпеченню найкращих інтересів неповнолітнього підозрюваного.

З іншого боку, правова наука не дає чіткої відповіді на питання, чи допустимо сприймати особу (у нашому разі йдеться про дитину) як правопорушника за її згодою (визнання вини), але до формального рішення суду в цій справі. Тому варто більш активно впроваджувати до системи ювенальної юстиції елементи відновного правосуддя, більш лояльні альтернативи кримінально-правовим заходам реагування на правопорушення з боку дітей. Наведемо приклад реалізації пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», запровадженого спільним наказом Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України (на сьогодні – Офіс Генерального прокурора. – *Прим. авт.*) від 21.01.2019 р. № 172/5/10. Цей проект ґрунтується на відновних підходах у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки та нетяжкі злочини, вчинені неповнолітніми, і включає скоординовану організацію ефективної комунікації між такими неповнолітніми й потерпілими з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним кримінальним правопорушенням. Проект передбачає ще до прийняття остаточного рішення судом укладання угоди за згодою сторін, серед умов якої визначено участь такої дитини в рекомендованих органом пробації заходах, зокрема психокорекції тощо. У контексті нашого дослідження виникає питання, чи дотримано в цій ситуації принцип презумпції невинуватості, адже до дитини застосовують так звані «відновлювальні» заходи (як до правопорушника) ще до остаточного рішення суду. Слід звернути увагу на те, що це – добровільна, позасудова процедура, спрямована на врегулювання конфлікту. Обов'язковою умовою реалізації проекту є участь посередника – адвоката, що, безумовно, має гарантувати найкращі інтереси дитини в ситуації розв'язання конфлікту та забезпечувати втілення всіх засад провадження за участю неповнолітнього підозрюваного, в тому числі й презумпції невинуватості.

Висновки. Отже, забезпечення презумпції невинуватості як пріоритетної засади формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя в Україні, що декларується і міжнародними стандартами, потребує ефективного впровадження до всіх судових і позасудових або адміністративних розглядів, виконання судових рішень за участю дітей. Хоча презумпція невинуватості вважається галузевим принципом, його втілення в системі ювенальної юстиції стосується не лише забезпечення процесуальних прав неповнолітньої особи як учасника кримінального чи адміністративно-деліктного провадження, а й інших особистих, соціальних та культурних прав і свобод, реалізацію чи дотримання яких може бути порушено у зв'язку з такими провадженнями (тобто повної поваги до її особистого життя, поведінки з урахуванням її віку, обставин і добробуту, права на освіту та належне медичне забезпечення тощо). Змістовне наповнення принципу презумпції невинуватості, а також його фактична реалізація завжди має корелюватися з принципом забезпечення найкращих інтересів дитини незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану самих дітей чи їх родин або будь-яких інших обставин.

Убачаємо доцільним урахувувати наведене вище під час удосконалення національного законодавства (зокрема в частині визначення додаткових гарантій забезпечення права дітей, які перебувають під вартою, на освіту в законах України «Про попереднє ув'язнення», «Про повну загальну середню освіту»), судочинства та діяльності правоохоронних і правозахисних інституцій, що становитиме предмет наших **подальших наукових пошуків**.

Список використаних джерел

1. Hammarberg T. A. Juvenile Justice Approach Built on Human Rights Principles. *Youth Justice*. 2008. Vol. 8. Issue 3. P. 193–196.
2. Бояринцева М. Принципи Європейського адміністративного простору та їх реалізація в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. Vol. 5/1. С. 6–12.
3. Гусак А. П. Основні принципи ювенальної юстиції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 25. С. 192–194.
4. Крестовська Н. М. Система принципів ювенальної юстиції України (роздуми щодо законопроекту). *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса. Вид. дім «Гельветика». 2018. Вип. 28. С. 22–26.
5. Butts J. A. & Mears D. P. Reviving Juvenile Justice in a Get-Tough Era. *Youth and Society*. 2001. № 33 (2). P. 169–198. URL: <https://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu:296634/datastream/PDF/view> (дата звернення: 20.08.2019).
6. Hamilton C. Guidance for Legislative Reform on Juvenile Justice. New York, 2011: Children's Legal Centre and United Nations Children's Fund (UNICEF). 116 p.
7. Левченко В. О. Адміністративно-правові передумови створення органів ювенальної юстиції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 220 с.
8. Zhang L. & Liu J. China's Juvenile Delinquency Prevention Law: The Law and the Philosophy. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2007. Vol. 51. № 5. P. 541–554. DOI: 10.1177/0306624X06292675.
9. Muncie J. The «punitive» turn in juvenile justice: cultures of control and rights compliance in western Europe and the USA. *Youth Justice*. 2008. № 8 (2). P. 107–121. DOI: 10.1177/1473225408091372.
10. Manfredi C. The Supreme Court and Juvenile Justice. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 1998. 271 p. URL: <https://www.ncjrs.gov/App/abstractdb/AbstractDBDetails.aspx?id=169856> (дата звернення: 20.08.2019).

11. Новикова Т. Ю. Административно-правовая организация защиты прав несовершеннолетних органами ювенальной юстиции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Хабаровский гос. техн. ун-т. Хабаровск, 2003. 191 с.
12. Ярмоц Е. Н. Проект Концепции ювенальной юстиции в Республике Беларусь. *Вестник Полоцкого государственного университета. Сер. D: Экономические и юридические науки* : научно-теоретический журнал. Новополоцк: ПГУ, 2012. № 13. С. 203–208.
13. Веселов Н. Ю. Систематизация принципов функционирования и развития ювенальной юстиции. *Труды Академии МВД Республики Таджикистан*. 2019. № 4 (44). С. 38–47.
14. Веселов М. Ю. Принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 187–196. DOI: 10.21564/2414-990x.147.178179.
15. Veselov M. Administrative and legal ensure of «the best interests of the child» in the field of junior justice. *Public Administration and Law Review*. 2020. Issue 3. P. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2020-3-49>.
16. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
17. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Council of Europe, 2011. 97 p. URL: <https://rm.coe.int/16804b2cf3> (дата звернення: 03.02.2021).
18. Сиза Н. П., Матохнюк О. Д. Презумпція невинуватості як складова права на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 36–44.
19. Кокорев Л. Д. Подсудимый в советском уголовном процессе. Воронеж, 1973. 271 с.
20. Нор В. Т. Презумпція невинуватості як принцип кримінального судочинства та його інтерпретація Європейським судом з прав людини. *Вісник Львів. ун-ту. Серія «Юридична»*. 2011. Вип. 53. С. 389–402.
21. Кочура А. В. Презумпція невинуватості як галузевий принцип кримінального судочинства та її нормативний зміст. *Право і безпека*. 2010. № 4 (36). С. 164–165.
22. Фулей Т. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1 (1). С. 39–53.
23. Хмельницкая О. Ю. Принцип презумпции невиновности в практике Европейского Суда по правам человека. *Пробелы в российском законодательстве*. 2016. № 7. С. 190–193.
24. Омаријева А. Н. Презумпция невиновности и ее значение в отправлении правосудия. *Вестник Поволжского института управления*. 2019. Т. 19. № 2. С. 72–78. DOI: 10.22394/1682-2358-2019-2-72-78.
25. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
26. Dolan K. The presumption of innocence doesn't apply to my child. *The Washington Post*. Jan. 21, 2016. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2016/01/21/the-presumption-of-innocence-doesnt-apply-to-my-mixed-race-child/> (дата звернення: 03.02.2021).
27. Губська О. А. До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2014. Вип. 20. С. 165–173.
28. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2019. 135 с. URL: www.ombudsman.gov.ua (дата звернення: 22.02.2020).

References

1. Hammarberg T. A. Juvenile Justice Approach Built on Human Rights Principles. *Youth Justice*. 2008. Vol. 8. Issue 3. P. 193–196.
2. Boiaryntseva, M. (2015). Pryntsypy Yevropeiskoho administratyvnoho prostoru ta yikh realizatsiia v Ukraini [Principles of the European Administrative Space and their implementation in Ukraine]. *Visegrad Journal on Human Rights*. Vol. 5/1. S. 6–12. URL: http://vjhr.sk/archive/2015_5_1/3.pdf [in Ukrainian].
3. Husak, A. P. (2014). Osnovni pryntsypy yuvenalnoi yustytzii [Basic principles of juvenile justice]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo»*. Vyp. 25. S. 192–194 [in Ukrainian].
4. Krestovska, N. M. (2018). Systema pryntsypiv yuvenalnoi yustytzii Ukrainy (rozдумы shchodo zakonoproektu) [System of principles of juvenile justice of Ukraine (reflections on the bill)].

- Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Odesa. Vydavnychiy dim «Helvetyka», Vyp. 28. S. 22–26 [in Ukrainian].
5. Butts J. A. & Mears D. P. Reviving Juvenile Justice in a Get-Tough Era. *Youth and Society*. 2001. № 33 (2). P. 169–198. URL: <https://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu:296634/datastream/PDF/view> (data zvernennia: 20.08.2019).
 6. Hamilton C. Guidance for Legislative Reform on Juvenile Justice. New York, 2011: Children's Legal Centre and United Nations Children's Fund (UNICEF). 116 p.
 7. Levchenko, V. O. (2011). Administratyvno-pravovi peredumovy stvorennia orhaniv yuvenalnoi yustytzii v Ukraini [Administrative and legal preconditions for the establishment of juvenile justice bodies in Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsionalna akademiia vnurishnikh sprav. Kyiv. 220 s. [in Ukrainian].
 8. Zhang L. & Liu J. China's Juvenile Delinquency Prevention Law: The Law and the Philosophy. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2007. Vol. 51. № 5. P. 541–554. DOI: 10.1177/0306624X06292675.
 9. Muncie J. The «punitive» turn in juvenile justice: cultures of control and rights compliance in western Europe and the USA. *Youth Justice*. 2008. № 8 (2). P. 107–121. DOI: 10.1177/1473225408091372.
 10. Manfredi C. The Supreme Court and Juvenile Justice. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 1998. 271 p. URL: <https://www.ncjrs.gov/App/abstractdb/AbstractDBDetails.aspx?id=169856> (data zvernennia: 20.08.2019).
 11. Novikova, T. Yu. (2003). Administrativno-pravovaya organizatsiya zashchity prav nesovershennoletnih organami yuvenalnoj yustytzii [Administrative and legal organization for the protection of the rights of minors by juvenile justice bodies]: dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.14 / Habarovskij gos. tekhn. un-t. Habarovsk. 191 s. [in Russian].
 12. Yarmots, E. N. (2012). Proekt Kontseptsyy yuvenalnoi yustytzii v Respublyke Belarus [Draft Concept of juvenile justice in the Republic of Belarus]. *Vestnyk Polotskoho hosudarstvennogo unyversyteta. Ser. D, Ekonomycheskie i yurydycheskie nauky : nauchno-teoreticheskyi zhurnal*. Novopolock: PGU. № 13. S. 203–208 [in Russian].
 13. Veselov, N. Yu. (2019). Systematyzatsiya pryntsyrov funktsionirovaniya y razvytiya yuvenalnoi yustytzii [Systematization of the principles of functioning and development of juvenile justice]. *Trudy Akademii MVD Respubliki Tadzhikistan*. № 4 (44). S. 38–47 [in Russian].
 14. Veselov, M. Yu. (2019). Pryntsyry administratyvno-pravovoho zabezpechennia funktsionuvannia ta rozvytku yuvenalnoi yustytzii [Principles of administrative and legal support for the functioning and development of juvenile justice]. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 147. S. 187–196. DOI: 10.21564/2414-990x.147.178179 [in Ukrainian].
 15. Veselov M. Administrative and legal ensure of «the best interests of the child» in the field of junior justice. *Public Administration and Law Review*. 2020. Issue 3. P. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2020-3-49>.
 16. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii reformuvannia systemy yustytzii shchodo ditei na period do 2023 roku [On approval of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children until 2023] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.12.2018 r. № 1027-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (data zvernennia: 02.02.2021) [in Ukrainian].
 17. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Council of Europe, 2011. 97 p. URL: <https://rm.coe.int/16804b2cf3> (data zvernennia: 03.02.2021).
 18. Syza, N., Matokhniuk, O. (2018). Prezumptsiia nevinovatosti yak skladova prava na spravedlyvyi sud u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The presumption of innocence as a component of the right to a fair trial in the practice of the European Court of Human Rights]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva*. № 3. S. 36–44 [in Ukrainian].
 19. Kokorev, L. D. (1973). Podsudimyj v sovetskom ugovnom processe [Defendant in the Soviet Criminal Procedure]. Voronezh. 271 s. [in Russian].
 20. Nor, V. T. (2011). Prezumptsiia nevinovatosti yak pryntsyry kryminalnogo sudochynstva ta yoho interpretatsiia Yevropeiskym sudom z prav liudyny [The presumption of innocence as a principle of criminal proceedings and its interpretation by the European court of human rights]. *Visnyk Lviv. un-tu. Serii «Iurydychna»*. Vyp. 53. S. 389–402 [in Ukrainian].
 21. Kochura, A. V. (2010). Prezumptsiia nevinovatosti yak haluzeyvi pryntsyry kryminalnogo sudochynstva ta yii normatyvnyi zmist [Presumption of innocence as a sectoral principle of criminal justice and its normative content]. *Pravo i bezpeka*. № 4 (36). S. 164–165 [in Ukrainian].
 22. Fulei, T. (2012). Prezumptsiia nevinovatosti: kontseptualni pidkhody [Presumption of innocence: conceptual approaches]. *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. № 1 (1). S. 39–53 [in Ukrainian].

23. Hmel'nickaya, O. YU. (2016). Princip prezumpcii nevinovnosti v praktike Evropejskogo Suda po pravam cheloveka [Principle of the presumption of innocence in the practice of the European Court of Human Rights]. *Probely v rossijskom zakonodatel'stve*. № 7. S. 190–193 [in Russian].
24. Omarieva, A. N. (2019). Prezumpcija nevinovnosti i ee znachenie v otpravlenii pravosudija [The presumption of innocence and its significance in the administration of justice]. *Vestnik Povolzhskogo instituta upravlenija*. T. 19. № 2. S. 72–78. DOI: 10.22394/1682-2358-2019-2-72-78 [in Russian].
25. Fulei, T. I. (2015). Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia [Stagnation of the practice of the European court for the rights of people in the presence of justice] : naukovo-metodychnyi posibnyk dlia suddiv. 2-he vyd. vypr., dopov. Kyiv. 208 s. [in Ukrainian].
26. Dolan K. The presumption of innocence doesn't apply to my child. *The Washington Post*. Jan. 21, 2016. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2016/01/21/the-presumption-of-innocence-doesnt-apply-to-my-mixed-race-child/> (data zvernennia: 03.02.2021).
27. Hubska, O. A. (2014). Do problemy dotrymanna prav nepovnitnikh pry obranni shchodo nykh zapobizhnykh zakhodiv [On the problem of observance of the rights of minors when choosing precautionary measures against them]. *Pravnychyi visnyk Universytetu «KROK»*. Vyp. 20. S. 165–173 [in Ukrainian].
28. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Annual report of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2019. 135 s. URL: www.ombudsman.gov.ua (data zvernennia: 22.02.2020) [in Ukrainian].

Veselov Mykola,

Doctor of Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

Bulhakova Olena,

PhD in Economics, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0893-3732>

Volkova Daria,

Student
(National University «Odesa Law Academy», Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5131-8305>

CONTENT AND FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF PRESUMPTION OF INNOCENCE IN THE FIELD OF JUVENILE JUSTICE

Today, the principle of «presumption of innocence» is recognized at the international and national levels as one of the basic principles of criminal proceedings. The object of this study is public relations in a specific area of children's rights – juvenile justice. The purpose of the article is to clarify the content and features of the implementation of certain aspects of the principle of «presumption of innocence» in the field of juvenile justice. The presumption of innocence is interpreted and used quite ambiguously, which is of interest to the study. To achieve this goal, general scientific and special methods of scientific research were used. The solution of the outlined tasks of the research was carried out taking into account the practice and position of understanding the content of this principle by the European Court of Human Rights. It is established that ensuring the presumption of innocence as a priority basis for the formation and implementation of child-friendly justice in Ukraine requires effective implementation in all judicial and extrajudicial or administrative cases, execution of court decisions with the participation of children. It is proved that the implementation of this principle in the juvenile justice system concerns not only the provision of procedural rights of a minor as a participant in criminal or administrative proceedings, but also other personal, social and cultural rights and freedoms of the child, the implementation or observance of which may be violated. It is emphasized that the content of the principle of presumption of innocence, as well as its actual implementation should always be correlated with the principle of ensuring the best interests of the child regardless of race, colour, sex, language, religion, political or other beliefs, national, ethnic or social origin, property the condition of the children themselves or their families or any other circumstances.

Key words: child; children's rights; best interests of the child; principles of criminal proceedings; presumption of innocence; juvenile justice.

Надійшла до редколегії 11.02.2021

УДК: 351.741

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-19-25>

Ніколенко Людмила Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Статтю присвячено дослідженню принципів діяльності поліції України. Розглянуто та проаналізовано принципи діяльності поліції, що визначені в Законі України «Про Національну поліцію», а саме: верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність. Запропоновано принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства розглядати як основний: по-перше, щоб повернути повагу населення до поліції, по-друге, рівень взаємодії впливає на ефективність виконання функцій поліції, по-третє, за рівнем довіри можна зробити висновок щодо ефективності роботи поліції в цілому. З метою вдосконалення діяльності поліції запропоновано зміни до переліку принципів, визначених у Законі України «Про Національну поліцію».

Ключові слова: принципи діяльності; поліція; законність; Національна поліція; система принципів; верховенство права.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження принципів діяльності поліції обумовлена тим, що проведення реформ як у сфері економіки, так і в законодавстві визначили необхідність удосконалення діяльності органів правопорядку. Прийняття 2 липня 2015 року Закону України «Про Національну поліцію» стало поштовхом до початку процесу реформування репресивної моделі правоохоронних органів на демократичну з метою забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Реалізація визначеної мети безпосередньо залежить від запровадження системи принципів, які повинні спиратися на стандарти демократичного розвитку та мають стати фундаментом подальшого вдосконалення діяльності поліції України.

Оскільки Україна проголосила курс на інтеграцію до європейського співтовариства та наближення української правової системи до європейських і світових стандартів, то введення до законодавства України положень та принципів, які певний час існують в міжнародному законодавстві, є одним із важливих кроків до реалізації цієї мети. Приєднання України до міжнародних конвенцій, урахування міжнародної судової практики є умовами переходу України до забезпечення законності та правопорядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина. Стабільне та ефективне функціонування органів поліції є необхідною умовою захисту конституційного ладу. Від ефективності діяльності органів поліції значною мірою залежить успішність реалізації національних інтересів та стабільність суспільного розвитку. В умовах реформування органів поліції необхідним є удосконалення наявних принципів діяльності поліції та доповнення новими принципами з урахуванням сучасних реалій, особливо в умовах проведення операції Об'єднаних сил на Сході України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження принципів діяльності поліції присвятили свої праці такі вчені, як О. М. Бандурка, О. А. Банчук, О. К. Безсмертний, В. М. Бурденюк, С. М. Гусаров, М. П. Гурковський, О. В. Ковальов,

А. Т. Комзюк, С. Л. Курило, С. М. Лелета, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, О. Ю. Прокопенко, О. С. Проневич, О. П. Рябченко, В. В. Сокурено, А. В. Солонар, В. І. Фелика, В. В. Чумак, В. І. Шамрай та деякі інші. Проте, незважаючи на наявність наукових досліджень, проблема застосування та удосконалення принципів діяльності поліції України все ж таки потребує подальшого дослідження, особливо в умовах продовження реформування органів правопорядку.

Метою статті є здійснення аналізу чинного законодавства стосовно принципів діяльності поліції України, визначення та удосконалення їх системи, що зумовлено сучасними нагальними потребами суспільства.

Виклад основного матеріалу. Розділ II Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII (далі – Закон) визначає такі принципи діяльності поліції:

- принцип верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави;
- дотримання прав і свобод людини, тобто під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України та законами України, а також міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації;
- принцип законності, відповідно до якого поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України;
- принцип відкритості та прозорості, згідно з яким поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України; забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність;
- принцип політичної нейтральності, тобто поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності;
- взаємодія з населенням на засадах партнерства, тобто діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб;
- принцип безперервності: поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції [1].

Визначення принципів на рівні закону свідчить, що вони мають бути обов'язково гармонізовані з домінуючими суспільними цінностями, а концептуальним ядром сучасної поліцейської парадигми має стати безумовне визнання примату прав і свобод людини та громадянина в публічно-правових відносинах [2, с. 191].

Деякі принципи, що передбачені Законом, є традиційними, тобто такими, що відображені в кожному нормативному акті, який регламентує діяльність не тільки органів правопорядку, а й інших державних органів. К. С. Бельський зазначає, що принципи поліцейської діяльності охоплюють об'єктивно сформовані закономірності, традиції, правові норми та етичні правила, які поступово усталилися у сфері поліцейської діяльності й покликані забезпечувати стабільність та ефективність функціонування поліцейського апарату [3, с. 40]. Проте чимало принципів вносять новизну у процес діяльності органів поліції.

Європейський кодекс поліцейської етики, ухвалений Радою Європи у 2001 році, визначив, що головними цілями поліції в демократичному суспільстві, регульованому принципом верховенства права, є: захист і дотримання основних прав і свобод людини в тому вигляді, у якому вони закріплені, зокрема в практиці Європейського суду з прав людини.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Принцип верховенства права є фундаментальним принципом, на якому базується діяльність будь-якого державного органу, у тому числі Національної поліції України. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються змістом, що відповідає ідеології справедливості ідеї права, яка здебільшого знайшла відображення в Конституції України [4, с. 27]. Принцип верховенства права визначає умови життєдіяльності всього соціального організму, тобто утворення, існування та функціонування державних органів і громадських організацій, соціальних спільнот, ставлення до них, а також взаємини між окремими громадянами [5, с. 123]. Зміст принципу верховенства права розкрито також в офіційних джерелах права: у рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини [6]. Змістовне наповнення конституційного принципу верховенства права в аспекті діяльності поліції України фактично враховує: досягнення національної правової доктрини; здобутки юридичної науки тих держав, які пропагують ідею панування права та визнання людини найвищою соціальною цінністю; практику Європейського суду з прав людини [7, с. 26]. Тобто поліція повинна стати якісно новим органом, основною метою якого є захист прав і свобод громадян, правопорядку та законності. Поліцейський, керуючись у своїй діяльності принципом верховенства права, не повинен асоціюватися у громадян з представником карального апарату. Виконуючи в суспільстві сервісну функцію, поліція повинна сприймати громадян як клієнтів і партнерів, водночас працівник поліції повинен асоціюватися у громадянина з помічником і захисником [8, с. 11].

Щодо принципу дотримання прав та свобод, який визначений ст. 7 Закону, то слід зазначити, що поліція має право обмежувати права та свободи людини лише у виключних та передбачених чинним законодавством випадках, на підставах та в порядку, що визначені Конституцією та законами України. Забороняється терпимо ставитися до будь-яких форм жорстокого, нелюдського або такого, що принижує честь і гідність людини, поводження чи покарання. У той же час слід погодитися з Г. Шевчук, що з урахуванням положень чинної Конституції України необхідно розширити редакцію цього принципу, додавши до «прав і свобод людини» формулювання «законні інтереси», що в цілому відповідає концепції правової та соціально орієнтованої держави [10, с. 122].

Принцип законності є фундаментальним принципом, якому підпорядковуються всі сфери діяльності. Сутність принципу визначена у ст. 8 Закону, але слід зазначити, що для його ефективного реалізації поліцейський повинен усвідомлювати, що ні за яких обставин він не може порушувати норми закону. О. М. Бандурка зауважує, що без дотримання законності діяльність правоохоронних органів буде незаконною, недійсною, її результати не будуть визнаватися ні суспільством, ні державою [10, с. 89]. Оцінюючи діяльність поліції України, громадяни самі можуть визначити, наскільки держава забезпечує їхні законні права та свободи, адже чим менше буде

зафіксовано порушень чинного законодавства під час здійснення поліцейськими своїх функцій, тим ефективнішою буде сама поліцейська діяльність [7, с. 29–30].

Принцип відкритості і прозорості передбачає постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку. Також поліція забезпечує доступ до публічної інформації, яка є у її розпорядженні, а інформацію з обмеженим доступом може оприлюднювати лише у випадках і в порядку, визначених Законом. Проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав і свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України (ст. 9 Закону).

Принцип політичної нейтральності передбачає заборону здійснення в поліції політичної діяльності, під час виконання службових обов'язків забороняється висловлювати власні політичні думки та переконання (ст. 10 Закону). Поділяючи думку Д. С. Денисюка, зазначимо, що з урахуванням особливостей реалізації принципу політичної нейтральності доречним убачається більш деталізувати цей принцип, тому що неякісне його застосування призведе до погіршення загальної ефективності роботи. Потрібно розробити системи менеджменту та механізми виконавчого контролю (розмежування компетенції, усунення дублювання повноважень), які зведуть до мінімуму можливість прийняття керівництвом рішень безпосередньо під впливом політичних сил або ж під впливом власних політичних уподобань [11, с. 68].

Сутність принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства полягає у налагодженні тісної співпраці поліції з місцевими органами та територіальними громадами, містянами або окремими громадянами на основі партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [1]. Тобто саме на підставі цього принципу реалізується концепція «Community Policing», де поліція та громада спільно вирішують нагальні питання місцевого рівня. Оцінка рівня довіри здійснюється відповідно до Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції від 7 лютого 2018 року № 58, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України [12].

На підставі аналізу принципів, які визначені у Законі, слід визнати, що в сучасних умовах принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства повинен бути основним, центральним принципом: по-перше, щоб повернути повагу населення до поліції, по-друге, рівень взаємодії впливає на ефективність виконання функцій поліції, по-третє, за рівнем довіри можна зробити висновок щодо ефективності роботи поліції в цілому.

Стаття 12 Закону розкриває зміст принципу безперервності: поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань; кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського; поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань з посиленням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня. Тобто цей принцип передбачає діяльність поліції шляхом реалізації системи заходів для постійної роботи з метою попередження та розкриття злочинів,

охорони суспільства і громадян від будь-яких протиправних посягань. У той же час Д. С. Денисюк наголошує, що деякі аспекти залишилися незрозумілими: наприклад, чи можна звертатися до поліцейського за допомогою поза його службою (не під час виконання ним своїх обов'язків); надати допомогу – це його право чи обов'язок; чи буде він нести відповідальність за ненадання допомоги; чи буде поширюватися на поліцейського соціально-правовий захист, якщо він отримає поранення або ушкодження в таких випадках (поза службою)? [11, с. 68]. Тому положення ст. 12 Закону потребують удосконалення.

Сутність принципу безперервності полягає в постійній взаємодії поліції з населенням та громадськістю. Такого виду діяльність здійснюється не фрагментарно, короткостроково, а носить довгостроковий, плановий характер. Тільки за цієї умови завдання поліції будуть реалізовані в повному обсязі.

Громадське суспільство та держава останні роки приділяють та повинні й надалі приділяти значну увагу етичним аспектам діяльності поліції. Отож важливе значення має розвиток і закріплення етичних принципів. Це обґрунтовується особливостями діяльності поліції, тому що саме на працівників поліції покладено обов'язок стосовно підтримання правопорядку та захисту прав громадян; вони приймають рішення щодо життя, свободи та майна громадян; здійснюють негласні методи в процесі оперативно-розшукової діяльності, де належне використання конфіденційної інформації повністю залежить від особистісних якостей працівників тощо. Система принципів діяльності поліції повинна бути доповнена принципом толерантності, тобто терпимості до іншого роду поглядів, поваги, визнання рівності та різноманіття людської культури, вірувань. Цей принцип спрямований на збереження довірливих взаємин і вияв розуміння під час співпраці.

Також система принципів діяльності поліції повинна бути доповнена принципом неприпустимості дискримінації, бо передусім поліція повинна поважати й захищати права та свободи людини незалежно від раси, мови, кольору шкіри, статі, віку й інших переконань та особливостей.

Отже, з метою вдосконалення діяльності поліції запропоновані зміни до переліку принципів можуть знайти своє закріплення у Законі України «Про Національну поліцію».

Висновок. На підставі здійсненого аналізу можна зробити висновок, що процес реформування Національної поліції України є невід'ємною частиною демократизації суспільного життя та побудови правової держави. Зміни, що сталися, та подальше удосконалення діяльності органів поліції відповідно до європейських стандартів визначили прагнення України впровадити визнані міжнародні принципи поліцейської діяльності. Незважаючи на загальну відповідність норм українського законодавства міжнародним стандартам щодо принципів діяльності поліції, а також на позитивні зміни, які відбулися в законодавстві, існують усе ж певні недоліки в законодавстві, що потребують доопрацювання або доповнення.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 26.01.2021).
2. Бандурка О. М. Принципи діяльності поліції (міліції) в поліцейському праві сучасних зарубіжних держав. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2009. № 2. С. 191–205.
3. Бельский К. С. *Полицейское право: лекционный курс* / под ред. канд. юрид. наук А. В. Куракина. М.: Дело и Сервис, 2004. 816 с.
4. Шилінгов В. С. Верховенство права – основоположний принцип правової системи демократичного суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 26–29.

5. Колодій А. М. Принципи права України : монографія: К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
6. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : від 02.11.2004 р., Справа № 1-33/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
7. Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків; Дніпропетровськ : Панов, 2015. 316 с.
8. Кривицький Ю. Верховенство права як принцип діяльності міліції: перспективи закріплення та реалізації в умовах реформування МВС. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 8–13.
9. Шевчук Г. Принципи та завдання діяльності Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 120–124.
10. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Ч. 1. Х.: Вид-во Нац. ун.-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
11. Денисюк Д. С. Принципи діяльності національної поліції України: теорія та практика реалізації. *Митна справа*. 2015. № 5 (101). С. 63–68.
12. Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 р. № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.01.2021).

References

1. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» [On the National Police] vid 02.07.2015 r. № 580-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].
2. Bandurka, O. M. Pryntsypy diialnosti politsii (militsii) v politseiskomu pravi suchasnykh zarubizhnykh derzhav [Principles of police (militia) in the police law of modern foreign countries]. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti*. 2009. № 2. S. 191–205 [in Ukrainian].
3. Bel'skij, K. S. Policejskoe pravo [Police law] : lekcionnyj kurs / pod red. kand. jurid. nauk A. V. Kurakina. M.: Delo i Servis, 2004. 816 s. [in Russian].
4. Shylinhov, V. S. Verkhovenstvo prava – osnovopolozhnyi pryntsyp pravovoi systemy demokratychnoho suspilstva [The rule of law is a fundamental principle of the legal system of a democratic society]. *Chasopys Kyivsk. un-tu prava*. 2009. № 2. S. 26–29 [in Ukrainian].
5. Kolodii, A. M. Pryntsypy prava Ukrainy [Principles of Ukrainian law] : monohrafiia: K. : Yurinkom Inter, 1998. 208 s. [in Ukrainian].
6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the conformity of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (constitutionality) with the Constitution of Ukraine (constitutionality) (case on imposition of a milder punishment by a court)]: vid 02.11.2004 r., Sправа № 1-33/2004. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2004. № 45. St. 2975 [in Ukrainian].
7. Kobzar, O. F. Politseiska diialnist v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt [Police activity in Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv; Dnipropetrovsk: Panov, 2015. 316 s. [in Ukrainian].
8. Kryvytskyi, Yu. Verkhovenstvo prava yak pryntsyp diialnosti militsii: perspektyvy zakriplennia ta realizatsii v umovakh reformuvannia MVS [The rule of law as a principle of police activity: prospects for consolidation and implementation in the context of reforming the Ministry of Internal Affairs]. *Yurydychna Ukraina*. 2013. № 8. S. 8–13 [in Ukrainian].
9. Shevchuk, H. Pryntsypy ta zavdannia diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Principles and tasks of the National Police of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 7. S. 120–124 [in Ukrainian].
10. Bandurka, O. M. Operatyvno-rozshukova diialnist [Operational search activity] : pidruchnyk. Ch. 1. Kh.: Vyd-vo Nats. un.-tu vnutr. sprav, 2002. 336 s. [in Ukrainian].
11. Denysiuk, D. S. Pryntsypy diialnosti natsionalnoi politsii Ukrainy : teoriia ta praktyka realizatsii [Principles of activity of the national police of Ukraine: theory and practice of realization]. *Mytna sprava*. 2015. № 5 (101). S. 63–68 [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia otsinky rivnia doviry naseleennia do Natsionalnoi politsii [On approval of the Procedure for assessing the level of public confidence in the National Police] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 liut. 2018 r. № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].

Nikolenko Liudmyla,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

PRINCIPLES OF POLICE ACTIVITY: ESSENCE AND FEATURES

This article is devoted to the study of the principles of the police of Ukraine. The principles of police activity defined in the Law of Ukraine "On the National Police" are considered and analyzed, namely: the rule of law, respect for human rights and freedoms, legality, political neutrality, interaction with the population on the basis of partnership, continuity. It is noted that since Ukraine has announced a course for integration into the European Community and approximation of the Ukrainian legal system to European and world standards, the introduction of Ukrainian legislation and principles that have existed for some time in international law is one of the important steps towards this goal. It is proved that the definition of principles at the level of law indicates that they must be harmonized with existing social values, and the conceptual basis of the modern police paradigm should be the unconditional recognition of the primacy of human and civil rights and freedoms in public relations. on the basis of partnership should be considered as the main: first, to restore public respect for the police, secondly, the level of interaction affects the effectiveness of police functions, and thirdly, the level of trust can be concluded on the effectiveness of policing in general. The development and consolidation of ethical principles is important, which is justified by the peculiarities of policing. It is proposed to supplement the system of principles of police activity with the principles of tolerance and inadmissibility of discrimination. The police must respect and protect human rights and freedoms regardless of race, language, skin color, gender, age and other beliefs and characteristics. In order to improve the activities of the police, amendments to the list of principles defined in the Law of Ukraine "On the National Police" are proposed.

Key words: principles of activity; police; legality; National police; system of principles; rule of law.

Надійшла до редколегії 31.01.2021

УДК: 343.1

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-26-35>

Шапарь Артем Олександрович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пiр)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5327-701X>

Елаєв Юрій Леонідович,
адвокат
(Рада адвокатів Дніпропетровської області, м. Кривий Пiр)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7101-0730>

ЮРИДИЧНА ДОКТРИНА ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНЕ ГНОСЕОЛОГІЧНЕ (ЕПІСТЕМОЛОГІЧНЕ) ДОСЛІДЖЕННЯ (ЧАСТИНА ПЕРША)

У статті здійснено науковий пошук у сфері дослідження юридичної доктрини як джерела кримінального процесуального права України. Так, у першій частині цієї наукової праці проаналізовано передусім фундаментальні юридичні теорії, які вплинули на юридичну доктрину як джерело права взагалі, так і кримінального процесуального права України зокрема. Водночас кримінально-процесуальна юридична доктрина є джерелом формування кримінального процесуального права України як галузі публічного права, його правових інститутів та норм права.

Ключові слова: юридична доктрина; правова доктрина; доктрина; джерело права; джерело кримінального процесуального права України; кримінально-процесуальна доктрина; кримінально-процесуальна юридична доктрина; юридична доктрина в кримінальному провадженні.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне право України є галуззю публічного права України, яка за своєю юридичною структурою є кодифікованою, тобто ґрунтується на принципі монізму (моністичності, моноструктурності), згідно з яким відповідний кодекс, а саме Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) [1] як джерело права визначає загальну систему правових інститутів та правових норм цієї сфери права України. У свою чергу, еволюційний розвиток кримінального процесуального права України рік за роком формує новітню систему джерел з урахуванням принципу поліструктурності джерел права. Згідно з цим принципом юридична доктрина є або принаймні може вважатися одним із джерел кримінального процесуального права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридична доктрина як джерело кримінального процесуального права у фаховій літературі є малодослідженою. Учені-процесуалісти насамперед розглядають такі традиційні джерела процесуального права, як нормативно-правовий акт і судовий прецедент. Останній у теорії кримінального процесу досліджується з різних позицій. Проте саме юридична доктрина є окремим джерелом права, що включає різноманітні доктринальні підходи, конвенції, принципи та парадигми, використання яких у практиці кримінального провадження є вкрай необхідним для справедливого вирішення кримінально-правового конфлікту. Нині всезагальне та визначальне значення для

фундаментального дослідження юридичної доктрини мають наукові праці вчених-юристів Р. Давида, К. Жоффре-Спінозі, Д. Ролза, Г. Кельзена. У своїх творах науковці-правознавці здійснювали переважно загальнотеоретичне вивчення юридичної доктрини як джерела права, однак без її тематичного розгляду безпосередньо як джерела кримінально-процесуального права. Тому ґрунтовний аналіз юридичної доктрини як джерела кримінального процесуального права України в контексті загального гносеологічного (епістеміологічного) дослідження вважаємо актуальним та своєчасним.

Постановка завдання. Започаткувати новітню наукову традицію дослідження юридичної доктрини як джерела кримінально-процесуального права України на гносеологічному рівні спеціалізованих, особливо спеціалізованих, високоспеціалізованих наукових досліджень з об'єктом пізнання – юридична доктрина як джерело кримінально-процесуального права та предметом пізнання – поняття (визначення, дефініція), ознаки, принципи, система (загальна структура та окремі елементи), класифікація та види (класи), інші правові особливості юридичної доктрини як джерела кримінально-процесуального права України. Убачається, що станом на сьогодні необхідно розпочати формування та інституціалізацію вчення про юридичну доктрину як джерело кримінально-процесуального права України, як найновітнішого елементу (частини) загальної системи кримінально-процесуальних наукових знань із урахуванням правоположень чинного КПК України. Унаслідок чого юридична доктрина завершально й остаточно структурується в окремий самостійний підінститут (субінститут) у межах інституту джерел кримінально-процесуального права України.

Метою статті є гносеологічне (епістеміологічне) дослідження концепцій (теорій) правової доктрини для майбутнього формування системи знань про юридичну доктрину в кримінальному процесуальному праві України з урахуванням динаміки змін та доповнень до новітнього кримінального процесуального законодавства України. Цією науковою працею автори мають на меті привернути увагу юридичного наукового співтовариства України до необхідності подальших спеціальних фундаментальних наукових досліджень юридичної доктрини як: а) одного з джерел права в кримінальному провадженні, яке здійснюється судовими та правоохоронними органами України; б) джерела кримінально-процесуального права України, тобто самостійного, окремого правового субінституту (підінституту) в межах правового інституту джерел кримінально-процесуального права України.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації поставленої мети слід детально розглянути теорії (концепції) наукового підходу визнання юридичної доктрини як джерела права (у тому числі кримінально-процесуального права).

Наявність багатьох джерел права є однією з ознак належності правової системи України до романо-германської правової сім'ї. Так, на думку французьких дослідників права Р. Давида, К. Жоффре-Спінозі, спільним для держав романо-германської правової сім'ї є те, що джерела права існують у вигляді «закону, звичаю, судової практики, доктрини та деяких вищих принципів» [2, с. 78]. При цьому науковці звертають увагу на «підхід до норми права, яка в країнах романо-германської правової системи розуміється в її законодавчому та доктринальному аспектах» [2, с. 77]. Таким чином, указані вчені у сфері права у своєму дослідженні використовують поняття «доктрина».

Водночас у монографії Н. М. Пархоменко «Джерела права: проблеми теорії та методології» зазначається, що: «правова доктрина – це документ, який містить

концептуально оформлені правові ідеї, принципи, розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства, усвідомлені суспільством і визнані державою як обов'язкові. Правова доктрина не в усіх країнах є джерелом права, хоча значення наукових праць юристів для формування моделі правового регулювання визнається законодавцями багатьох країн» [3, с. 167].

Тому можна розглядати питання про диференціацію (класифікацію) галузей права, зокрема кримінального процесуального права, на ті, в яких юридична доктрина: 1) визнається як джерело права; 2) не заперечується як джерело права. При цьому критерієм для такого поділу може бути саме значення наукових праць юристів для формування моделі правового регулювання у відповідній галузі права певної держави.

Дефініцію юридичної доктрини в межах цього дослідження можна вважати тотожною категоріям «доктрина», «правова доктрина». Також слід зауважити, що в цій розвідці термін «юридична доктрина» буде застосовуватися з метою підкреслити зв'язок джерела права як власне з правом, так і з державою як фундаментальною правовою категорією всіх юридичних наук, у тому числі науки кримінального процесу. Вбачається, що юридична доктрина, по суті, нарівні з законодавчими актами визначає підходи до норм права в державах континентальної Європи (до того ж і в Україні).

Указаний вище підхід свідчить про необхідність та актуальність дослідження доктринальних аспектів: права, законодавства та юридичної науки, зокрема у сфері кримінального процесуального права України.

Крім КПК України, законів України та підзаконних актів законодавства України в царині кримінального провадження, іншими рівнозначними джерелами кримінального процесуального права України є: правові звичаї, судова практика, загальні принципи права, загальновизнані принципи й норми міжнародного права, юридична доктрина. Ці правові джерела можуть застосовуватися в практичній процесуально-застосовній діяльності правоохоронних і судових органів одночасно та на одному рівні з законом.

Такий підхід до системи джерел права відповідає приписам частини 1 статті 22 Конституції України [4], згідно з якою «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними», тобто гарантування та забезпечення охорони й захисту прав людини як на підставі законів та нормативно-правових актів України, так й інших джерел права.

Так, принцип верховенства права, який є фундаментальним та встановленим Конституцією в правовій системі України (у тому числі в галузі кримінального процесуального права України), починаючи з 28 червня 1996 року (з дня прийняття Конституції України [4]), на чверть століття раніше досліджувався відомим американським ученим-юристом Джоном Ролзом у монографії «Теорія справедливості», зокрема в параграфі 30 «Верховенство права» [5, с. 326–336]. Перше видання книги вийшло друком у 1971 році. У межах принципу верховенства права дослідник визначає: справедливе здійснення закону; приписи справедливості, що пов'язані з владою закону; принцип законності; правила природної справедливості; законопорядок; принципи та правила закону; принцип свободи; раціональність процедур слідства. Крім того, у монографії Джона Ролза під час характеристики принципу верховенства права зазначається про те, що: «припис ухвалення подібних рішень у схожих випадках істотно звужує свободу дій суддів та інших представників влади» [5, с. 330].

Таке бачення принципу верховенства права в розумінні правообмежень у сфері процесуальних (у тому числі судових рішень) щодо позбавлення і/або обмеження прав людини і громадянина є, по суті, новітнім дослідженням у галузі процесуальних (передусім кримінально-процесуальних) повноважень судових та правоохоронних органів, що знаходить своє висвітлення у тезах французького юриста Габрієля де Тарда щодо: а) визначення обвинувачення [6, с. 293]; б) мінімуму вірогідності, що вимагається від доказів [6, с. 293]; в) влади судів [6, с. 294].

На зорі новітнього часу світової історії питанню дослідження юридичної доктрини значну увагу приділяв відомий німецький філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, який зазначав про «сповнений смислу довідковий засіб, який має назву цитатний закон» [7, с. 186]. Призначення цього цитатного закону він убачав у тому, щоб «пізнавати наявний зміст законів у його певній загальності, тобто осмислено сприймати його» [7, с. 186].

Викладене вище свідчить про нерозривний взаємозв'язок юридичної доктрини та закону. Указаний факт підтверджує, що цитатний закон – юридична доктрина – є засобом наукового дослідження (пізнання) змісту позитивного права, передусім закону як джерела права.

Серед сучасних напрямів дослідження юридичної доктрини в кримінальному процесуальному праві України необхідно виокремити визначення правової доктрини одним із елементів предмета кримінального процесуального регулювання. Так, на думку вченого-правознавця Т. О. Лоскутова, «засадничими можуть бути елементи предмета кримінального процесуального регулювання, що відображають призначення кримінального провадження та його основоположні ідеї, принципи, завдання» [8, с. 156].

Такий висновок провідного українського фахівця в царині кримінально-процесуальної науки Т. О. Лоскутова повністю відповідає тезі всесвітньовідомого дослідника права та автора теорії чистого правознавства Ганса Кельзена передусім стосовно того, що: «...всі уявлення, які мають фактичний вплив на функцію створення і застосування права, зокрема моральні й політичні принципи, правові теорії, думки експертів і таке інше» [9, с. 259]. Убачається, що кожен із названих вище вчених-юристів по-своєму розуміє юридичну доктрину: як основоположні ідеї (Т. О. Лоскутов) у сфері кримінального процесу та як правові теорії, думки експертів (Г. Кельзен) у частині теорії держави та права, філософії права.

Зважаючи на розуміння концепції засадничого елементу предмета кримінального процесуального регулювання з урахуванням юридичної доктрини (основоположних ідей та правових теорій, думок експертів) та здійснюючи синтез вчення про предмет кримінального процесуального регулювання і вчення про джерела права, можемо вважати, що юридична доктрина в кримінальному процесі як система фундаментальних (теоретичних) знань, як основоположні ідеї про кримінально-процесуальне право України, по суті, є одним із засадничих елементів предмета кримінального процесуального регулювання. У свою чергу, вбачається, що кримінально-процесуальні принципи, завдання є іншими, самостійними та окремими засадничими елементами предмета кримінального процесуального регулювання, які необхідно досліджувати окремо, незалежно від доктрини.

У зв'язку з цим є можливість розглядати юридичну доктрину як імперативне (директивне) джерело кримінального процесуального права України з позиції змісту правового регулювання, який створює форми засадничого елементу предмета

кримінального процесуального регулювання, а саме: норми та принципи міжнародного права, конституції окремих держав (зокрема Конституція України), загальні засади кримінального процесу (як прямо передбачені нормами КПК України, так і ті, які є загальними принципами, що не затверджені законом), які разом й у своїй системі є верховними і/або вищими джерелами кримінального процесуального права в правових структурах окремих держав. Сучасна стадія розвитку наукової правової думки в Україні, передусім щодо доктрини українського вітчизняного кримінального процесуального права, характеризується наявністю конституційно-правового регулювання забезпечення і гарантування охорони та захисту прав людини, відповідно до яких кримінально-процесуальну юридичну доктрину необхідно «змінювати у зв'язку з актуалізацією та активізацією аксіологічних і антропологічних досліджень» [10, с. 3]. Одним із напрямів новітніх кримінально-процесуальних досліджень є той, у відповідності до якого «подальший розвиток предмета кримінального процесуального регулювання відобразатиметься насамперед через головний його елемент – права, свободи й законні інтереси» [8, с. 156].

У сфері практичної реалізації названого вище наукового положення про права, свободи й законні інтереси (як головний елемент предмета кримінального процесуального регулювання) необхідно звернути увагу, зокрема, на застосування правової доктрини щодо принципу відповідальності держави перед людиною в процесуальних рішеннях органів конституційного нагляду та контролю під час вирішення правових питань щодо факту грубого, системного, масового порушення державою кримінально-процесуальних прав людини незалежно від часу їх учинення, який минув від дня скоєння порушень прав людини і до дня постановлення судового рішення, що визнає та підтверджує факт порушення прав людини з боку держави та її інституцій і засуджує цей факт.

Так, у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року № 9-р/2019, справа № 1-24/2018(1919/17), яке є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено, зазначено: «Численні офіційні документи, видані впродовж панування комуністичного режиму, містили прямі вказівки щодо організації масових репресій з використанням радянських каральних органів. З початку 1920-х до середини 1950-х років на українських землях, що перебували під комуністичним режимом, здійснювалася всеосяжна державна репресивна політика. Судові та позасудові розправи супроводжувалися фальсифікаціями звинувачень, катуваннями, масовими порушеннями принципів судочинства і процесуальних норм, позбавленням права на захист на всіх стадіях кримінального провадження, створенням нестерпних умов утримання репресованих осіб. Мільйони невинних людей перебували у слідчих ізоляторах, таборах, тюрмах і місцях заслання в нелюдських умовах, що призводило до втрати здоров'я та передчасної смерті багатьох з них» [11].

Убачається, що в такому разі юридична дефініція принципів судочинства і процесуальних норм (у царині кримінального провадження), з одного боку, розуміється як певні правоположення, які за своїм змістом є більш широкими, ніж система нормативно-правових актів певної держави. Тому можемо вважати, що ця

юридична категорія включає до свого складу позитивне право, а також природне право, міжнародне гуманітарне право.

Крім того, до складу принципів судочинства і процесуальних норм (у царині кримінального провадження) можуть належати філософсько-правові та кримінально-процесуальні думки юристів, які в певну історичну епоху у своїх працях обґрунтовували концепції щодо: 1) безумовного та беззаперечного скасування форм поневолення людини (у тому числі шляхом заборони рабства (рабовласництва) і работоргівлі, кріпосництва та кріпосного права); 2) конституційно-правового обмеження абсолютної державної влади монархів над підданими, голів держав у формі республіки над громадянами; 3) заперечення і критики проти держав-тираній та держав-деспотій; 4) юридичної (зокрема кримінальної) відповідальності суб'єктів державно-владних повноважень за порушення прав людини та громадянина; 5) категоричної та імперативної заборони позасудового притягнення людини до кримінальної відповідальності (передусім шляхом скасування інституційних можливостей окремих держав щодо позасудового застосування кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі на певний строк, довічного (безстрокового) позбавлення волі, смертної кари та недопущення застосування таких позасудових заходів примусу та покарання в подальшому функціонуванні та діяльності держав у майбутньому).

З іншого боку, принципи судочинства і процесуальні норми (у царині кримінального провадження) можуть розумітися у вузькому значенні, тобто як всезагальна гуманістична кримінально-процесуальна юридична доктрина, яка сформувалася на підставі теорій та концепцій учених-філософів європейського та північноамериканського Просвітництва XVIII століття, які здійснювали наукові дослідження здебільшого у сфері тогочасних, можливо, первинних систем знань із теорії держави і права, філософії права, соціології права, політології, історії держави і права, історії політичних та правових вчень, міжнародного публічного права, порівняльного правознавства, конституційного (державного) права, адміністративного права.

У свою чергу, викладене в тексті вказаного вище рішення Конституційного Суду України від 16 липня 2019 року юридичне формулювання «судові та позасудові розправи супроводжувалися масовими порушеннями принципів судочинства і процесуальних норм» (у поєднанні із зазначенням про те, що «мільйони невинних людей перебували у слідчих ізоляторах...») насправді є судовим висновком про порушення тогочасною державою (в особі комуністичного режиму та радянських каральних органів) основних засад кримінального провадження під час досудового слідства та під час судового розгляду кримінальних справ за обвинуваченням людини та громадянина у вчиненні (скоєнні) діянь (дій, бездіяльності), заборонених тогочасним карним законодавством.

Серед дискусійних питань у царині спеціального фундаментального пізнання юридичної доктрини в кримінальному провадженні та в кримінально-процесуальному праві України є визначення правової доктрини як джерела кримінального процесу і/або кримінально-процесуального права України.

Так, український вчений-правознавець В. Т. Нор висловлює таку думку: «Якщо кримінальний процес є діяльністю його учасників, які вступають між собою у правові відносини, то кримінальне процесуальне право є системою правових норм, які регулюють цю діяльність і правові відносини, що виникають при цьому» [12, с. 35–36].

Отже, маємо змогу продовжувати науковий пошук у сфері розмежування юридичної доктрини кримінального процесу, з одного боку, та юридичної доктрини кримінально-процесуального права, з іншого боку, досліджуючи при цьому спільні та відмінні ознаки кожного з видів юридичної доктрини в кримінальному провадженні.

Висновки. На підставі наведеного вище вбачаємо можливим здійснювати подальше наукове дослідження: 1) впливу юридичної доктрини на кримінально-процедуральну (процедурну) діяльність учасників кримінального процесу; 2) правової доктрини як складової частини (елементу) системи правових норм, які регулюють кримінально-процесуальну діяльність і правові відносини, що виникають при цьому в галузі кримінального провадження. Як джерело права, юридична доктрина має суттєве значення для науки кримінального процесу в таких сферах: 1) дослідження новітніх наукових теорій (учень, концепцій) у царині кримінального провадження зарубіжних колег-правознавців; 2) вивчення кримінально-процесуального права іноземних держав шляхом ознайомлення з науковими думками професорів-юристів відповідних наукових установ близького та далекого зарубіжжя щодо кримінально-процесуальних правових інститутів і норм у державах, право яких вони досліджують, що буде сприяти розвитку: а) спеціального порівняльного правознавства в Україні в частині наукового пізнання кримінального процесу іноземних держав у цілому та окремих його правових інститутів та норм зокрема; б) спеціальної частини кримінального процесу України стосовно наукового пізнання кримінального процесуального права відповідних іноземних держав українськими вченими-дослідниками у сфері кримінального провадження.

Таким чином, юридична доктрина як джерело кримінального процесуального права України, безумовно, впливає на розвиток кримінального процесуального законодавства в частині його створення, тлумачення та вдосконалення, а також на регулювання кримінальних процесуальних відносин між учасниками кримінального провадження.

Зміст юридичної доктрини як джерела кримінального процесуального права встановлює його прогресивність серед інших традиційних джерел, зумовлює перспективність спеціального дослідження.

Усе наведене вище свідчить про очевидну необхідність продовження наукового пошуку щодо формування системи знань про юридичну доктрину як джерело кримінального процесуального права України та подальшого пізнання загальних гносеологічних концепцій з метою розробки відповідних навчальних програм із навчальної дисципліни «Кримінальний процес» для студентів (курсантів) юридичних закладів вищої освіти (факультетів) із урахуванням: 1) написання (складення) навчально-методичної літератури (підручників, посібників) з окремим параграфом «Юридична доктрина як джерело кримінального процесуального права України»; 2) включення питання про юридичну доктрину як джерело кримінального процесуального права України до методичних рекомендацій з вивчення навчальної дисципліни «Кримінальний процес»; 3) уведення окремого екзаменаційного запитання «Юридична доктрина як джерело кримінально-процесуального права України»; 4) розгляд та вирішення питання про запровадження викладання спеціального навчального курсу «Кримінально-процесуальна доктрина» для студентів (курсантів) юридичних закладів вищої освіти (факультетів), які здійснюють підготовку кадрів для судових та правоохоронних (правозастосовних) органів державної влади (державних органів) України.

Здійснення наукових досліджень щодо юридичної доктрини як джерела кримінального процесуального права України є доволі перспективним напрямом, оскільки розроблення цих проблем буде сприяти вдосконаленню всієї системи джерел кримінального процесуального права і як наслідок – ефективному регулюванню відносин між учасниками кримінального процесу.

Вивчення особливостей юридичної доктрини як джерела кримінального процесуального права України під час освітнього процесу також позитивно впливатиме на компетентність майбутніх юристів та правознавців.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є формування спеціальної галузевої кримінально-процесуальної юридичної доктрини як джерела кримінально-процесуального права, як самостійного епістеміологічного елемента, який остаточно структурується як єдине ціле та який буде однозначно відмежовуватися від юридичної доктрини, як джерела права взагалі, як загальної теоретичної категорії, що досліджується переважно в царині теорії держави і права та філософії права здебільшого в загальноправовому та філософсько-правовому розумінні.

Одним із наступних гносеологічних кроків на шляху до зазначеної евристичної мети є дослідження теорій (концепцій) наукового підходу незаперечення юридичної доктрини як джерела права (у тому числі кримінально-процесуального права).

Наукове дослідження кримінально-процесуальної правової доктрини триває.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. *Голос України* від 19.05.2012. № 90–91.
2. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности : пер с фр. В. А. Туманова. М: Междунар. отношения, 1999. 400 с.
3. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка». 2008. 336 с.
4. Конституція України : від 28.06.1996 року (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. № 30. Ст. 141.
5. Ролз Джон. Теорія справедливості / переклад з англ. О. Мокровольського. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
6. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2004. VIII. 391 с.
7. Гегель Георг Вільгельм Фрідріх. Основи філософії права, або природне право і державознавство / переклад з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. 336 с.
8. Лоскутов Т. Перспективні напрями розвитку предмета регулювання кримінального процесуального права. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 3. С. 153–157.
9. Кельзен Ханс. Чисте Правознавство : З дод.: Проблема справедливості / переклад з нім. О. Мокровольського. К.: Юніверс, 2004. 496 с.
10. Лоскутов Т. О. Структурні елементи предмету правового регулювання у кримінальному процесі. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2013. № 1 (7). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13ltoukr.pdf> (дата звернення: 01.02.2021).
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року № 9-р/2019. *Справа № 1-24/2018 (1919/17)*. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 5. С. 19.
12. Нор В. Т. Відгук офіційного опонента доктора юридичних наук Нора Василя Тимофійовича про дисертацію Лоскутова Тимура Олександровича «Предмет правового регулювання у кримінальному процесі». *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2017. № 1 (15). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17nvtukr.pdf> (дата звернення: 01.02.2021).

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 roku № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine : Law of Ukraine]. *Holos Ukrainy* vid 19.05.2012. № 90–91 [in Ukrainian].
2. David, R., ZHoffre-Spinozi, K. (1999). *Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti* [The main legal systems of our time] : perevod s fr. V. A. Tumanova. M: Mezhdunar. otnosheniya. 400 s. [in Russian].
3. Parkhomenko, N. M. *Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii* [Sources of law: problems of theory and methodology] : monohrafiia. K: TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka». 2008. 336 s. [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] : vid 28.06.1996 roku (iz zminyamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* vid 23.07.1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
5. Rolz, Dzhon (2001). *Teoriia spravedlyvosti* [Theory of justice] / pereklad z anhli. O. Mokrovolskoho. K: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». 822 s. [in Ukrainian].
6. Tard, G. (2004). *Prestupnik i prestuplenie. Sravnitel'naya prestupnost'. Prestupleniya tolpy* [Outlaw and crime. Comparative crime. Crowd crimes] / sost. i predisl. V. S. Ovchinskogo. M: INFRA-M. VIII, 391 s. [in Russian].
7. Hegel, Georg Vilhelm Fridrikh. (2000). *Osnovy filosofii prava, abo pryrodne pravo i derzhavoznavstvo* [Fundamentals of philosophy of law, or natural law and political science] / pereklad z nim. R. Osadchuka ta M. Kushnira. K.: Yunivers. 336 s. [in Ukrainian].
8. Loskutov, T. (2016). *Perspektyvni napriamy rozvytku predmeta rehulivannia kryminalnogo protsesualnogo prava* [Perspective directions of development of the subject of regulation of criminal procedural law]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3. S. 153–157 [in Ukrainian].
9. Kelzen, Hans (2004). *Chyste Pravoznavstvo : z dod.: Problema spravedlyvosti* [Pure Jurisprudence : From appendix: The problem of justice] / pereklad z nim. O. Mokrovolskoho. K.: Iunivers. 496 s. [in Ukrainian].
10. Loskutov, T. O. (2013). *Strukturni elementy predmetu pravovoho rehulivannia u kryminalnomu protsesi* [Structural elements of the subject of legal regulation in criminal proceedings]. *Chasopys Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo»*. 2013. № 1(7). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13ltoukp.pdf> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].
11. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystyskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky» vid 16 lypnia 2019 roku № 9-r/2019. Sprava № 1-24/2018 (1919/17)* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 46 deputies of Ukraine on the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine «On Condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibition of Propaganda of Their Symbols» of July 16, 2019 № 9-r/2019]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2019. № 5. S. 19 [in Ukrainian].
12. Nor, V. T. (2017). *Vidhuk ofitsiinoho oponenta doktora yurydychnykh nauk Nora Vasylia Tymofiiovycha pro dysertatsiiu Loskutova Tymura Oleksandrovycha «Predmet pravovoho rehulivannia u kryminalnomu protsesi»* [Response of the official opponent of Doctor of Laws Nor V. T. about the dissertation of Loskutov T. O. «Subject of legal regulation in criminal proceedings»]. *Chasopys Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo»*. № 1(15). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17nvtukp.pdf> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].

Shapar Artem,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5327-701X>

Yelaiev Yuriy,

Lawyer

(Council of Advocates of Dnipropetrovsk region, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7101-0730>

JUDICIAL DOCTRINE AS A SOURCE OF CRIMINAL PROCEDURE LAW OF UKRAINE: GENERAL GNOSEOLOGICAL (EPISTEMIOLOGICAL) RESEARCH (PART ONE)

In this scientific article the research of judicial doctrine as a source of criminal procedure law of Ukraine is carried out. This article analyzes the ideas and theories of different jurists of the past and present in the field of judicial doctrine. At the same time, in the analysis of general issues related to judicial doctrine as a source of law, scientific research is

carried out on the aspect of judicial doctrine as a source of criminal procedure law of Ukraine in particular. Also, the article states the opinion that it is possible to carry out scientific research in the field of distinguishing between the judicial doctrine of criminal procedure, on the one hand, and the judicial doctrine of criminal procedure law, on the other hand; exploring the common features and distinctive features of each of the above types of judicial doctrine in criminal proceedings. In addition, the article notes the idea that knowledge of judicial doctrine of criminal procedure (in particular), which will be distinguished from judicial doctrine (in general), is a promising area of further research. The article identifies the ways of scientific and educational comprehension of judicial doctrine as a source of criminal procedure law of Ukraine. In particular, the article addresses the possibility of considering and resolving the issue of introducing the teaching of a special training course titled «Criminal Procedure Doctrine» for students (cadets) of law universities (faculties) which carry out training for judicial and law enforcement (administering) public authorities (government agencies) of Ukraine. The gnoseological feature of this part of the scientific work is that it considers and analyzes the theories (concepts) of the scientific approach to the recognition of judicial doctrine as a source of law (including criminal procedure law). Please note that this article is the first part of a more significant amount of scientific work under the above title. The work on epistemological study of the field of judicial doctrine as a source of criminal procedure law of Ukraine continues.

Key words: *judicial doctrine; legal doctrine; doctrine; source of law; source of criminal procedure law of Ukraine; criminal procedure doctrine; judicial doctrine of criminal procedure; judicial doctrine in criminal proceedings.*

Надійшла до редакції 10.02.2021

РОЗДІЛ II

ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

УДК: 343.13; 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-36-42>

Волобуєв Анатолій Федотович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>

Волобуєва Олена Олексіївна,
кандидат юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8601-4344>

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОНЯТІЙНО- КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ

Аналізуються зміни в понятійно-категорійному апараті наук кримінально-правового блоку у зв'язку з оновленням кримінального й кримінального процесуального законодавства України. Відзначається, що нормативне введення в обіг нових категорій без належного теоретичного обґрунтування породжує низку суперечностей під час вирішення багатьох завдань кримінального провадження. Констатується необхідність узгодження понять і категорій галузевих і прикладних наук кримінально-правового блоку, що є запорукою прийняття правильних процесуальних і тактичних рішень під час кримінального провадження. Формулюється висновок, що понятійно-категорійний апарат набуває ознак системності й несуперечливості

тільки тоді, коли процес формування понять і категорій послідовно проходить усі етапи – від теоретичних гіпотез (пропозицій) до їхньої практичної апробації та легалізації.

Ключові слова: кримінальне провадження; поняття; категорії; кримінальне правопорушення; кримінальний проступок; злочин; досудове розслідування.

Постановка проблеми. Під час кримінального провадження вирішується багато проблемних завдань, для чого використовуються знання, накопичені в науках кримінально-правового блоку: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології, теорії оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД). При цьому особливо важливе місце займає понятійно-категорійний апарат цих наук. Він відіграє визначальну роль у систематизації накопичених знань, а ступінь його сформованості, системності та несуперечливості є показником зрілості будь-якої галузі науки.

Проблема формування понятійно-категорійного апарату кримінально-правових наук, його складових понять, категорій (юридичної термінології) має надзвичайно важливе значення і для теорії, і для практики. Сформовані в науках поняття і категорії виступають, з одного боку, фіксаторами отриманих знань, упорядковують їх, а з іншого – використовуються як інструментарій подальшого пізнання. Правильно сформований понятійно-категорійний апарат кожної з наук кримінально-правового блоку (визначається межами предмета кожної галузевої чи прикладної науки) є одним із пріоритетних наукових завдань і виконує важливу роль на різних стадіях кримінального провадження. Реформування ж в Україні кримінального й кримінального процесуального законодавства, нормативне введення в обіг нових термінів створило певний когнітивний дисонанс у системі понять і категорій, який негативно позначається як на правозастосовчій діяльності, так і на наукових дослідженнях правових явищ. Саме це й обумовило вибір теми даної статті та її **мету**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. По-перше, потрібно відзначити, що використання термінів «поняття» і «категорія» обумовлено їхнім філософським змістом, відповідно до якого «поняття» виступає формою мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їхні загальні та специфічні ознаки [1, с. 497–498]. Під категоріями розуміються найбільш загальні (стислі), ґрунтовні поняття, що відображають найістотніші, закономірні зв'язки та відносини реальної дійсності [1, с. 272]. Так ці терміни розрізняються, а пов'язані вони тим, що категорія виступає стислим вираженням змісту найбільш ґрунтовних понять. Саме в цьому аспекті вони й використовуються в статті.

По-друге, принципів положення щодо методів і прийомів формування понятійно-категорійних апаратів наук кримінально-правового блоку, їхнього співвідношення і взаємозв'язку були сформульовані в низці наукових праць М. І. Панова [2; 3; 4]. Викладені в них положення використовуються як вихідні у ході розгляду проблемних питань використання окремих понять і категорій у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Прийняття в 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) і перманентне внесення змін до кримінального законодавства знаменувалося, з одного боку, введенням у правозастосовчий і науковий обіг низки нових понять, які не відповідали наявному понятійно-категорійному апарату наук кримінально-правового блоку, а з іншого – виключенням з обігу традиційних, усталених понять. Це вимагало переосмислення низки теоретичних положень і практичних рекомендацій, що стосувалися, зокрема, підстав відкриття кримінального провадження, загальної процедури збирання доказів, прийняття окремих процесуальних рішень, проведення слідчих (розшукових) дій.

Згідно з існуючою парадигмою формування понятійно-категорійного апарату юридичних наук супроводжується двома взаємопов'язаними процесами – доктринальним і легальним. Відповідно всі поняття і категорії, як відзначає М. І. Панов, поділяються на дві великі групи. *Доктринальні* (курсив наш. – А. В., О. В.) – це ті правові поняття, які, як результат пізнавальної діяльності, належать безпосередньо науці і за допомогою яких виражаються ті чи інші «концепції», «теорії», «учення» юридичної науки. Вони власне і складають зміст юридичної науки як результат пізнавальної діяльності, несуть у собі первинну правову інформацію. *Легальні* (курсив наш. – А. В., О. В.) – це такі поняття, що одержали нормативне

закріплення у відповідних нормативно-правових актах: законах і підзаконних актах – і належать не тільки юридичній науці. При цьому вони залишаються носіями наукової інформації, зберігаючи, з огляду на їхнє походження, власний статус доктринальних у вигляді результату (зрізу) науково-пізнавальної діяльності. Легальні поняття імперативним шляхом визначають обсяг суспільних відносин, що виступають предметом правового регулювання [2, с. 59–60].

На підставі цього робимо принципово важливий висновок, що легальні поняття за своїм походженням також є доктринальними (формується в надрах наук у результаті дискусій та апробацій), але такими, що, маючи статус загальноновизнаних, отримують нормативне закріплення і перетворюються в імперативні приписи й правила. Таким чином, «нормальний» процес формування понятійно-категорійного апарату юридичних наук і нормативно-правових актів можна визначити як такий, що включає в себе наступні послідовні етапи: 1) розроблення науковцями понять на рівні гіпотез (обґрунтованих пропозицій); 2) апробація понять на теоретичному рівні (в ході дискусій); 3) апробація понять на практичному рівні (сприйняття юридичною практикою); 4) нормативне закріплення з наведенням дефініцій.

Видається, що реформування кримінального законодавства в Україні супроводжувалося введенням в обіг низки понять (термінів), які не пройшли всієї «нормальної» процедури, як-то кажуть, цей процес було поставлено з ніг на голову. Так, терміни «кримінальне правопорушення» і «кримінальний проступок», які змінили зміст легальної категорії «злочин», з'явилися не в результаті їхнього наукового обґрунтування і навіть не в чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України), а в новому КПК України 2012 р. (і тільки в 2020 р. вони були відтворені в КК України й набули чинності) [5]. Фактично статусний рівень категорії «злочин» нормативно було істотно занижено, що не знайшло попереднього обґрунтування в теорії кримінального права.

Відповідно до ст. 11 КК України кримінальне правопорушення визначається як передбачене кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Не визнається кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто в результаті цієї дії не було заподіяно й не могло бути заподіяно істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Усі кримінальні порушення поділяються на кримінальні проступки й злочини. При цьому кримінальний проступок визначається як діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (тобто через вказівку не на суттєву, а формальну ознаку). Дефініція ж злочину в чинному КК України взагалі не наводиться.

У зв'язку з цим потрібно зазначити, що поняття «проступок» використовується в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). У ст. 9 КУпАП зазначається, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність, за умови, що ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності. Але ні в КК України, ні в КУпАП не вказується

на сутнісні ознаки-відмінності кримінально караних та адміністративно караних проступків.

Зрозуміло, що виділення групи кримінальних правопорушень, позначених терміном «кримінальні проступки», було пов'язано з намаганням розвантажити органи досудового розслідування в ситуації, коли на одного слідчого припадала величезна кількість кримінальних проваджень (як правило, кілька сотень), що призводило до фактичного колапсу досудового слідства. Для вирішення цієї проблеми створювалися органи дізнання, до компетенції яких і було віднесено розслідування кримінальних проступків. Але що заважало це зробити в межах попередньої парадигми, відповідно до якої виділялася група злочинів, яка позначалася поняттям «злочини невеликої тяжкості»?

Потрібно також зауважити, що виключення з КК України поняття злочину у статусі легальної категорії (з наведенням дефініції) і заміна його на поняття «кримінальне правопорушення» спричиняє необхідність перегляду низки концептуальних положень усіх наук кримінально-правового блоку. Адже такі категорії кримінального права, як «злочин», «склад злочину», «суб'єкт злочину» та подібні були базовими для інших наук для розроблення власних понятійних апаратів. Вони створювали вихідний логіко-юридичний матеріал для прикладних наук. Зокрема, йдеться про визначення предметів наук кримінально-правового блоку, а також процесу створення окремих наукових галузевих учень, у яких використовуються поняття злочину, злочинності, механізму злочину, особи злочинця, слідів злочину та інших (кримінологія, криміналістика, ОРД). Тобто ці поняття виконували функцію впорядкування галузевих знань кримінально-правових наук, надавали їм ознак системності. У сучасних же умовах істотного оновлення базових понять кримінального права постає нагальне завдання перегляду низки концепцій галузевих наук, що обумовлено не природним розвитком цих наук, а тільки фактом використання законодавцем нової термінології, яка не пройшла етапів її теоретичного осмислення та практичної апробації.

Потрібно також звернути увагу на те, що проблема перевантаження органів досудового розслідування значною мірою була обумовлена й ліквідацією у кримінальному процесі інституту дослідчої перевірки, а також поняття підстав відкриття кримінального провадження (стадія порушення кримінальної справи).

Як відзначає Л. М. Лобойко, під час підготовки проекту КПК України Національною комісією зі зміцнення демократії і утвердження верховенства права не було іншого більш дискусійного питання, ніж питання про необхідність подальшого існування стадії та рішення про порушення кримінальної справи [6, с. 251–252]. Дискусійність цього питання, на думку автора, була обумовлена розробленням у попередні роки концепції дослідчого кримінального процесу. Відповідно до цієї концепції пропонувалося без порушення кримінальної справи проводити перевірку повідомлення про злочин і збирати докази, а потім передавати зібрані матеріали слідчому для порушення кримінальної справи та пред'явлення особі обвинувачення [7; 8]. Але під час підготовки проекту КПК України було вирішено, що стадія порушення кримінальної справи, де вирішувалося питання про наявність підстав для кримінального провадження, не потрібна, оскільки є породженням радянських уявлень про кримінальний процес, про справедливість і законність [6, с. 254–255].

Виключення з кримінального процесу стадії порушення кримінальної справи і разом з нею інституту дослідчої перевірки повідомлень про злочин обумовило появу

більш складної проблеми в порівнянні зі збереженням радянських уявлень про справедливість і законність. Вона полягає у тому, що слідчий, прокурор під час отримання інформації (зокрема заяви чи повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення зобов'язуються невідкладно (але не пізніше 24 годин) внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР (ч. 1 ст. 214 КПК України). Тобто орган досудового розслідування не зобов'язується перевіряти заяву (повідомлення) на предмет наявності підстав для проведення досудового розслідування – ознак кримінального правопорушення (злочину). Досудове розслідування повинно починатися невідкладно, відразу після внесення отриманих відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Як цілком слушно звернув увагу Д. В. Філін, за ст. 214 КПК України початок досудового розслідування повинен відбуватися фактично після технічної реєстрації таких заяв і повідомлень. Тобто законодавець пов'язав початок досудового слідства не з прийняттям процесуального рішення про встановлення ознак злочину, а з внесенням запису про отримання інформації про вчинений злочин до ЄРДР. Однак таке враження, як відзначає згаданий автор, є оманливим, адже низка норм КПК України (ст. 60, ч. 8 ст. 95, ст. 110, ст. 214, ст. 303), а також відомчих нормативних актів, які регулюють порядок прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про злочини, містить як способи перевірки достовірності заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, так і можливість прийняття процесуальних рішень, аналогічним тим рішенням, які приймалися за попереднім законодавством на стадії порушення кримінальної справи [9].

Але як би там не було, імперативний припис ст. 214 КПК України зобов'язує невідкладно починати досудове розслідування після реєстрації заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення. Складається враження, що саме це положення відкрило «шлюзи» для величезної кількості заяв про нібито кримінальні правопорушення з вимогою захисту порушених прав за допомогою кримінально-правових засобів. Це дуже швидко призвело до перевантаження органів досудового розслідування, коли в провадженні кожного слідчого опинилося кілька сотень справ (а іноді й більше 1000). По суті слідчі підрозділи перетворилися на реєстраторів і накопичувачів матеріалів кримінальних проваджень. У створених умовах не могло йтися про реальне та ефективне розслідування, воно досить часто перетворювалося на його імітацію. Як швидко виявилось, значна кількість таких заяв і повідомлень стосувалася правопорушень не кримінальних, а зовсім інших (адміністративних, цивільних, господарських та под.), а іноді й умисних неправдивих повідомлень про нібито вчинене кримінальне правопорушення. Л. Д. Удалова наводить статистичні дані Генеральної прокуратури України, відповідно до яких переважна більшість розпочатих кримінальних проваджень закривається за відсутності події чи складу кримінального правопорушення [10, с. 234–235]. Отже, постає питання про необхідність збільшення проміжку часу між отриманням правоохоронним органом повідомлення про кримінальне правопорушення і початком досудового розслідування, який повинен бути призначений для проведення перевірочних заходів слідчим або органом дізнання.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що розробленість понятійно-категорійного апарату наук кримінально-правового блоку (його системність та несуперечливість) є важливим інструментом пізнавальної

діяльності і в наукових дослідженнях, і в практичній діяльності кримінального провадження. Але таких ознак він набуває тільки тоді, коли процес формування понять і категорій послідовно проходить усі необхідні етапи – від теоретичних гіпотез (пропозицій) до їхньої практичної апробації та легалізації. В іншому випадку, як показує досвід, – не уникнути прогалин і суперечностей у законодавстві і в наукових концепціях, які ставлять, зокрема, органи досудового розслідування у глухий кут та обумовлюють прийняття сумнівних рішень в умовах змагального процесу.

Висловлена позиція, звичайно, стосується окремих проблемних понять і категорій, не претендує на статус абсолютної істини й визнання та є запрошенням до подальшого аналізу окресленої проблематики.

Список використаних джерел

1. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
2. Панов М. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3 (33–34). С. 54–67.
3. Панов М. Понятійний апарат кримінального права та його науково-практичне значення. *Право України*. 2018. № 4. С. 205–222.
4. Панов М. І. Про співвідношення і взаємозв'язок понятійних апаратів наук кримінального блоку. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 158–170.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України № 2617-VIII від 22.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 05.01.2021).
6. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове провадження : монографія. Київ: Істина, 2012. 288 с.
7. Зеленецький В. С. Дослідче провадження про вчинений злочин : наук.-практ. посіб. Х.: Право, 2009. 128 с.
8. Зеленецький В. С., Лобойко Л. Н. Доследственный уголовный процесс : монографія. Донецьк: ООО «Схід. видав. дім», 2012. 397 с.
9. Филин Д. В. Начало досудебного производства в уголовном процессе Украины. URL: <https://www.iuaj.net/node/1462> (дата звернення: 05.01.2021).
10. Удалова Л. Д. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 228–237.

References

1. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys, 2002. 742 s. [in Ukrainian].
2. Panov, M. (2003). Problemy formuvannia poniatiinoho aparatu yurydychnoi nauky: metodolohichni aspekty [Problems of formation of the conceptual apparatus of legal science: methodological aspects]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 2–3 (33–34). S. 54–67 [in Ukrainian].
3. Panov, M. (2018). Poniatiinyi aparat kryminalnogo prava ta yoho naukovopraktychne znachennia [The conceptual apparatus of criminal law and its scientific and practical significance]. *Pravo Ukrainy*. № 4. S. 205–222 [in Ukrainian].
4. Panov, M. I. (2019). Pro spivvidnoshennia i vzaiemozviazok poniatiinykh aparativ nauk kryminalnogo bloku [On the relationship and interrelation of the conceptual apparatus of the sciences of the criminal bloc]. *Problemy zakonnosti*. 2019. Vyp. 146. S. 158–170 [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen : Zakon Ukrainy № 2617-VIII vid 22.11.2018 [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses : Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (data zvernennia: 05.01.2021) [in Ukrainian].
6. Loboiko, L. M. (2012). Reformuvannia kryminalno-protsesualnogo zakonodavstva v Ukraini (2006–2011 roky). Chastyna 1. Zahalni polozhennia i dosudove provadzhennia : monohrafiia [Reform of criminal procedure legislation in Ukraine (2006–2011). Part 1. General provisions and pre-trial proceedings : a monograph]. Kyiv: Istyna. 288 s. [in Ukrainian].

7. Zelenetskyi, V. S. (2009). Doslidche provadzhennia pro vchynenyi zlochyn : nauk.-prakt. posib. [Research proceedings on the committed crime]. Kh.: Pravo.128 s. [in Ukrainian].
8. Zeleneckij, V. S., Lobjko, L. M. (2012). Dosledstvennyj ugovnyj process : monografiya [Investigative criminal process : a monograph]. Doneck: OOO «Skhid. vidav. dim». 397 s. [in Russian].
9. Filin, D. V. Nachalo dosudebnogo proizvodstva v ugovnom processe Ukrainy [Start of pre-trial proceedings in the criminal procedure of Ukraine]. URL: <https://www.iuaj.net/node/1462> (data zvernennia: 05.01.2021) [in Russian].
10. Udalova, L. D. (2016). Problemni pytannia pochatku dosudovoho rozsliduvannia [Problematic issues of the beginning of the pre-trial investigation]. Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. № 1 (11). S. 228–237 [in Ukrainian].

Volobuev Anatoliy,

Doctor of Law, Professor
(Donetsk Law Institute of the MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>

Volobueva Olena,

PhD in Law, Professor
(Donetsk Law Institute of the MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8601-4344>

CRIMINAL PROCEEDINGS: ISSUES OF THE CONCEPTING-CATEGORIAL APPARATUS

The article analyzes the changes in the conceptual and categorial apparatus of the sciences of the criminal-legal block in connection with the updating of the criminal and criminal procedural legislation of Ukraine. Reforming of criminal and criminal procedural legislation in Ukraine, normative introduction of new terms has created a certain cognitive dissonance in the system of concepts and categories, which negatively affects both law enforcement activities and research of legal phenomena. It is noted that the normative introduction of new categories into circulation without proper theoretical justification generates a number of contradictions in solving many problems of criminal proceedings. The necessity of bringing the concepts and categories of the branch and applied sciences of the criminal-legal block to a systematic nature is stated, which is the key to making correct procedural and tactical decisions in the course of criminal proceedings. The conclusion is formulated that the conceptual-categorial apparatus acquires the qualities of systematic and consistency only when the process of forming concepts and categories consistently goes through all the stages – from theoretical hypotheses (sentences) to their practical testing and legalization. The development of the conceptual and categorial apparatus of the sciences of the criminal law block (its system and consistency) is an important tool of cognitive activity in research and in the practical activities of criminal proceedings. As experience shows, it is inevitable to avoid gaps and contradictions in legislation and scientific concepts, which put, in particular, pre-trial investigation bodies, in a dead end and cause dubious decisions in the conditions of adversarial process. The stated position, of course, concerns certain problematic concepts and categories, does not claim the status of absolute truth and recognition and is an invitation to further analysis of this issue.

Key words: criminal proceedings; concepts; categories; criminal offense; criminal offense; crime; pre-trial investigation.

Надійшла до редколегії 13.01.2021

УДК: 343.985

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-43-51>**Ковальова Ольга Вікторівна,**

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>**Ковальов Василь Володимирович,**

кандидат юридичних наук

(Донецький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7172-5832>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

Розслідування кримінальних правопорушень, особливо в сучасних умовах, важко уявити без допомоги осіб, які володіють спеціальними знаннями з різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Основними формами застосування таких знань є залучення спеціалістів у кримінальне провадження (ст. 71 КПК України) та проведення судових експертиз (ст.ст. 242–244 КПК України). У статті розглянуто питання щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема, під час розслідування кримінальних проступків, а також форми використання таких знань в інформаційному забезпеченні розслідування кримінальних правопорушень, фактичні й нормативні підстави їх застосування, форми фіксації і процесуального оформлення, у тому числі проведення освідування та судово-медичної експертизи.

Ключові слова: спеціаліст; експерт; експертиза; спеціальні знання; освідування; дізнання; кримінальні проступки; інформаційне забезпечення.

Постановка проблеми. Уміле використання спеціальних знань під час кримінального провадження є запорукою його ефективності.

Засновник криміналістики Г. Гросс акцентував увагу на важливій ролі спеціальних знань у встановленні об'єктивної істини, можливості дослідження «реальних доказів» [1]. З того часу проблема використання спеціальних знань у кримінальному провадженні перебуває в полі зору науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження зазначеної проблематики зроблено такими вченими, як Р. С. Белкін, С. Ф. Бичков, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, Г. І. Грамович, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, Г. Г. Зуйков, А. В. Іщенко, В. Я. Колдін, Н. І. Клименко, В. В. Коваленко, М. В. Костицький, Л. В. Лазарева, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, О. В. Одерій, Б. В. Романюк, М. Я. Сегай, Р. Л. Степанюк, М. Г. Щербаковський та інші. Більшість із них до спеціальних знань відносить не загальновідомі та не загальнодоступні, а такі, що не мають значного поширення й котрими володіє обмежене коло осіб, яких залучають у кримінальне провадження як спеціалістів. Проте низка питань, пов'язаних із використанням спеціальних знань у кримінальному провадженні, залишаються дискусійними та потребують подальших досліджень. Насамперед це зумовлено змінами, що відбулися у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) і пов'язані з інститутом дізнання під час розслідування кримінальних проступків. Тому розв'язання проблемних питань щодо застосування

спеціальних знань у процесі дізнання вимагає більш детального вивчення та нормативного регулювання, що й підтверджує актуальність статті.

Формування мети статті (постановка завдання). Визначити основні форми використання спеціальних знань в інформаційному забезпеченні розслідування кримінальних правопорушень, фактичні й нормативні підстави їх застосування, форми фіксації та процесуального оформлення.

Виклад основного матеріалу. Розслідування кримінальних правопорушень, особливо в сучасних умовах, важко уявити без використання допомоги осіб, які володіють спеціальними знаннями з різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо. Основними формами використання таких знань є залучення спеціалістів до кримінального провадження (ст. 71 КПК України) та проведення судових експертиз (ст.ст. 242–244 КПК України). Залучення спеціалістів відбувається переважно під час проведення огляду місця події, освідування, обшуку, інших слідчих (розшукових) дій.

Майже всі випадки розслідування кримінальних правопорушень відбуваються із використанням спеціальних знань, тобто за участі спеціалістів чи судових експертів. Це пов'язано передусім з тим, що розслідування кримінальних правопорушень здійснюють фахівці в галузі юриспруденції.

Професійні учасники кримінального провадження мають спеціальну юридичну освіту, а отже володіють елементарними навичками щодо збирання доказів, однак вони не завжди можуть самостійно й ефективно використовувати в процесі проведення кримінального провадження весь сучасний арсенал техніко-криміналістичних та інших засобів, правильно фіксувати й вилучати виявлені об'єкти, що вимагає, як правило, застосування спеціальних знань. Тому в кримінальних провадженнях для проведення процесуальних дій досить часто виникає потреба в наданні допомоги з боку відповідного спеціаліста як технічного помічника та консультанта слідчого [2, с. 51].

Залучення фахівців до пошуку та фіксації джерел інформації про кримінальне правопорушення – це не лише доцільна форма застосування спеціальних знань і технічних засобів під час провадження слідчих (розшукових) дій, але й гарантія якісного та ефективного виконання слідчим своїх професійних обов'язків у конкретних умовах.

Кримінальний процесуальний закон неоднозначно вирішує питання про можливість використання спеціальних знань під час проведення різних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. В одних випадках використання таких знань є обов'язковим (ч. 2 ст. 242 КПК України), а в інших – має факультативний характер [3].

Поняття «спеціальні знання» тлумачать як сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють обізнані особи (експерти та спеціалісти) в різних галузях науки, техніки, мистецтва й ремесла та які відповідно до норм кримінального процесуального законодавства використовують для успішного вирішення завдань кримінального провадження [4, с. 192].

Розробці теоретичних аспектів інституту спеціальних знань у кримінальному провадженні присвячено значну кількість робіт науковців, проте єдності щодо співвідношення загальних знань із спеціальними не досягнуто. Так, у дослідженні О. В. Одерія зазначено, що наявність спеціальних знань, які застосовуються під час слідчої дії, є процесуальною ознакою суб'єкта кримінального процесу – спеціаліста [5, с. 338]. На думку В. Г. Гончаренка, у кримінальному процесі спеціальні знання характеризуються як знання і навички, отримані в результаті фахової освіти та/або

практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [6, с. 24].

Під «спеціальними знаннями» Л. В. Лазарева пропонує розуміти знання з різних галузей науки (права, техніки, мистецтва та ремесла), отримані в межах професійної освіти, що містять знання теорії, навички та вміння. Тому їх застосовують учасники цивільного, арбітражного, адміністративного та кримінального провадження з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню в конкретній справі, у порядку, передбаченому відповідним процесуальним законодавством [7, с. 22].

Водночас спеціальні знання в кримінальному провадженні Р. Л. Степанюк пояснює як будь-які професійні знання, необхідні для розв'язання питань, що виникають під час здійснення досудового розслідування та судового провадження. До того ж він слушно зазначає, що знання, якими володіє спеціаліст, були отримані ним у процесі професійного навчання і практичного досвіду та становлять певну сукупність, що характеризує його як спеціаліста, наприклад юриста, лікаря, інженера тощо. А тому, на думку автора, називати такі знання спеціальними для особи, яка ними володіє, не можна, оскільки їх застосування входить до його професійних обов'язків. Спеціальними вони є тільки для того, в кого інша професія. Таким чином, знання виступають спеціальними тільки стосовно інших знань, відмінних за змістом [8, с. 397].

Тобто спеціальними є професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, які необхідні для розв'язання питань, що виникають у ході досудового розслідування кримінальних правопорушень та розгляду матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Слід зазначити, що віднесення тих або інших знань до загальновідомих має умовний характер. Те, що певний час розглядалося як маловідоме, з часом набуває поширення, стає загальнодоступним.

Застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, як слушно зауважують А. А. Кравченко та М. Г. Щербаковський, здійснюється шляхом участі спеціалістів, тобто незацікавлених у результатах досудового розслідування осіб, які володіють спеціальними знаннями та навичками й запрошуються для участі в процесуальних діях слідчим, прокурором, судом для вирішення спеціальних питань, що виникають під час розкриття і розслідування кримінальних правопорушень [9, с. 11].

Ідеться про процесуальні форми використання спеціальних знань, що передбачені КПК України. Такими формами є проведення судової експертизи (ст. 242 КПК України) та залучення спеціаліста для надання: а) безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо); б) консультацій; в) висновків сторонам кримінального провадження під час досудового розслідування і судового розгляду (ч. 1, ч. 2 ст. 71 КПК України).

Таким чином, залучення спеціаліста до участі в проведенні процесуальних дій та використання його спеціальних знань є одним із засобів забезпечення повноти доказової інформації для встановлення істини в кримінальному провадженні та захисту осіб, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, а також з

метою охорони прав, свобод і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження [10, с. 285].

Отже, використання спеціальних знань сприяє повному, об'єктивному та всебічному розслідуванню, забезпечує збирання інформації та формування необхідної доказової бази.

Змістовну сторону судових доказів становить інформація (тобто відомості), яка встановлена з джерел і в порядку, передбаченому законом. Інколи її називають доказовою. Однак у кримінальному провадженні використовується не тільки та інформація, що є сутністю доказів. Крім того, відомості, що містяться у джерелі доказу, не завжди мають доказовий характер. Через це окремі науковці зазначають, що доказовий або орієнтуючий характер інформації визначається щодо факту, який нею встановлюється. Під доказово значущою слід розуміти інформацію, яка за своєю сутністю і змістом підтверджує або спростовує існування будь-якого факту, події або явища. Тому застосування такого терміна пропонується не тільки до інформації, яка встановлена процесуальними засобами, а й до інформації, встановленої оперативно-розшуковими засобами, при цьому не заміняти ним поняття «докази», оскільки кожне з цих понять має свій зміст і конкретне значення [11, с. 40–42].

У широкому розумінні інформаційне забезпечення – це система напрямів оптимізації кримінально-процесуальної діяльності у формах дізнання і досудового слідства, які включають постійне узагальнення слідчої практики, виявлення недоліків, проблем, їх наукову розробку та практичне вирішення [12, с. 339]. Змістом цієї діяльності є створення, функціонування та вдосконалення сучасних інформаційних систем, що є апаратно-програмним комплексом засобів, які дають змогу здійснювати збирання, обробку, систематизацію і накопичення криміналістично значущих даних, їх видачу на запити користувача [13, с. 12].

Особливе значення інформаційне забезпечення має під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах дефіциту відомостей, коли слідчому не вистачає даних, необхідних йому як для організації розслідування, так і для виявлення слідів злочину, з'ясування механізму злочинної діяльності, встановлення винних у скоєнні злочину та ін. Зокрема, це характерно для інформаційного забезпечення в слідчих ситуаціях, коли не встановлено особу, яка вчинила злочин [11, с. 127], насамперед найбільш небезпечних категорій, таких як терористичні акти, комп'ютерні злочини, злочини, скоєні злочинними угрупованнями, іноземцями та ін. [14, с. 281].

О. О. Волобуєва слушно зазначає, що взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин, – це основана на законі, спільна, узгоджена діяльність слідчого і фахівця, у процесі якої останні, застосовуючи свої спеціальні знання і навички, доцільно використовуючи засоби та методи своєї діяльності, сприяють слідчому у виявленні, фіксації та дослідженні джерел доказової інформації для швидкого розкриття і якісного розслідування злочину взагалі та встановлення особи, що скоїла злочин, зокрема [15, с. 7].

Варто зауважити, що проблема інформаційного забезпечення розслідування набула особливого значення у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [16].

У такому разі йдеться про особливості досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання (п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК України), що викладені в главі 25

чинного КПК України. Насамперед ці особливості стосуються початкового етапу дізнання. На відміну від злочину, для з'ясування обставин учинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових рішень (далі – ЄРДР) може бути: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідування; 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі та документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду чи огляду речей (ч. 3 ст. 214 КПК України) [17].

Зважаючи на норми Закону України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII, зазначає Е. Б. Сімакова-Єфремян, у кримінальний процес вводиться поняття висновку спеціаліста [18, с. 111], який згідно зі ст. 298-1 КПК України є процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки.

Отже, відповідно до чинного КПК України, дізнавач до внесення відомостей до ЄРДР може проводити огляд місця події та медичне освідування. До участі в їх проведенні може залучатися особа, яка володіє спеціальними знаннями (спеціаліст). Беручи участь у цих діях, він звертає увагу на ознаки, що характеризують технічну складову підготовки, вчинення і приховування проступків; предмети, документи, сліди, які стосуються події, що розслідується; пояснює механізм проступку; надає орієнтуючу інформацію про осіб, причетних до цієї події. За загальним правилом участь спеціаліста в процесуальних діях відображається у відповідних процесуальних документах (протоколи огляду місця події). Залучений до огляду спеціаліст не тільки надає технічну допомогу дізнавачу у виявленні, правильному описі суттєвих ознак об'єктів та їх упакуванні. Під час такої діяльності він може робити певні висновки, що мають значення для встановлення обставин правопорушення. Питання про можливість відображення такої інформації в протоколі викликало дискусії серед науковців. Деякі автори висловлювалися проти фіксації в протоколі консультацій, пояснень та висновків спеціаліста [19, с. 4], що заслуговує на підтримку. Дійсно, у протоколі слідчої дії слід відображати відомості про ті обставини та факти, що безпосередньо сприймалися слідчим.

Спеціаліст, залучений до провадження, відповідно до чинного КПК України має право надавати висновок з питань, які належать до сфери його знань, і викладати у ньому відомості, що мають значення для провадження, у тому числі й ті, щодо яких йому не були поставлені запитання (пп. 3-1, 7 ч. 4 ст. 71 КПК України). Такий висновок є самостійним джерелом доказів у провадженнях щодо кримінальних проступків, а за клопотанням прокурора та рішенням слідчого судді – й у провадженнях про злочини (ч. 1 ст. 298-1 КПК України).

До засобів інформаційного забезпечення дізнання, що потребує використання спеціальних знань у галузі медицини, слід віднести медичне освідування (п. 2 ч. 3 ст. 214 КПК України). Воно може проводитися до внесення відомостей до ЄРДР, а його результати визнаються джерелом доказів (ст. 298-1 КПК України). На жаль, законодавець не визначив мету медичного освідування та процесуальний документ, у якому мають відобразитися результати цієї процесуальної дії.

З аналізу змісту ч. 2 ст. 298-2 КПК України доходимо висновку, що медичне освідування проводиться з метою встановлення перебування особи в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або під впливом лікарських засобів, що знижують її увагу та швидкість реакції.

Традиційно освідування розглядають як різновид слідчого огляду, специфічним об'єктом якого є тіло живої людини. КПК України 1960 року закріплював два види освідування: слідче та судово-медичне. Результати першого фіксували в протоколі, а другого – залежно від особи, яка його проводила. Судово-медичний експерт складав акт, а лікар – довідку.

Щодо можливості встановлення освідуванням станів організму людини висловлюються різні думки. А. Я. Дубинський вважає, що визначення стану сп'яніння, виявлення зовнішніх змін організму людини тощо можливе без експертного дослідження [20, с. 91]. О. В. Одерій зазначає, що тільки лікар-нарколог або психіатр може вірогідно й об'єктивно на ґрунті одержаних теоретичних знань і практики їх використання у кожній конкретній ситуації дійти висновку про фактичний стан обстежуваної особи [21, с. 123].

Натомість С. А. Шейфер, на нашу думку, слушно наголошує на тому, що звичайні ознаки стану сп'яніння: запах алкоголю, невпевнена хода, плутана мова, червоний колір обличчя тощо – багатозначні й можуть бути притаманні іншим станам людини, наприклад хворобі, яка супроводжується прийомом ліків, втомленості, страху тощо. Тому в подібній ситуації дізнавач повинен направити особу до відповідної медичної установи, де із застосуванням прийомів судово-медичного дослідження спеціаліст зробить висновок з цього питання. Але чим тоді подібна діяльність буде відрізнятися від експертизи? [22, с. 92]. Поділяючи таку думку, зауважимо, що визначення стану організму людини, зокрема сп'яніння, потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися проведенням судово-медичної експертизи, а не освідуванням (слідчим або медичним). Адже освідування не передбачає і не може передбачати будь-які дослідження над людиною. Не випадково норма про освідування розміщена в тій самій главі КПК України, що й огляд. Звичайним оглядом тіла людини можна виявити лише зовнішні ознаки, а не внутрішні властивості, стани організму, що потребують спеціального дослідження. Оскільки ні слідчий, ні медик таких досліджень не проводять, а лише фіксують зовнішні ознаки на тілі людини, то виявлення так званих ознак сп'яніння або вживання наркотичних речовин може викликати потребу в призначенні експертизи. Про це зазначено в ч. 2 ст. 298-4 КПК України: «у разі незгоди з результатами медичного освідування або висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених цим Кодексом».

Вирішення цього питання потребує відповідних змін у чинному КПК України. Установлення стану та особливостей організму людини вимагає проведення спеціальних досліджень, що є предметом судової експертизи. Тому в разі необхідності використання спеціальних знань для встановлення стану, в якому перебуває людина, слід призначити судово-медичну експертизу, про що має бути вказано в ст. 214 КПК України (як це, наприклад, визначено для огляду місця події).

Висновки. Використання спеціальних знань у процесі інформаційного забезпечення розслідування кримінальних проступків потребує подальшого дослідження та нормативного врегулювання. Чіткого розмежування на нормативному рівні вимагає мета освідування та судово-медичної експертизи. Для встановлення станів організму людини потрібно проводити судово-медичні дослідження. Оскільки це питання переважно виникає на початковому етапі провадження, то до КПК України необхідно внести відповідні зміни. У ст. 214 КПК України слід зазначити, що судово-

медичне освідчування у невідкладних випадках може бути проведено до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після його завершення.

Список використаних джерел

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / пер. с нем. Л. Дудкина, Б. Зиллера. СПб., 1908. 1040 с.
2. Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. Т. 1. 384 с.
3. Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. URL: <https://u.to/ObwnGw> (дата звернення: 06.02.2021).
4. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2015. С. 192. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf (дата звернення: 07.02.2021).
5. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.
6. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34.
7. Лазарева Л. В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография. Москва: Юрлитинформ, 2009. 224 с.
8. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.
9. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.
10. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. 2017. С. 284–285.
11. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 429 с.
12. Іщенко Е. П. Понятие и структура информационного обеспечения следственной деятельности. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Спец. випуск. 2008. № 5. Ч. 1. С. 3–12.
13. Усманов Р. А. Информационные основы предварительного расследования : учебн. пособ. Москва: Юрлитинформ, 2006. 208 с.
14. Кудінов С. С. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: сучасний стан та шляхи вдосконалення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. № 1. С. 280–285.
15. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2006. 20 с.
16. Абетка захисника щодо кримінальних проступків 2020. URL: <https://u.to/oLwnGw> (дата звернення: 07.02.2021).
17. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про введення у кримінальне процесуальне законодавство поняття «висновок спеціаліста». *Теорія та практика судової експертизи*. 2019. № 20. С. 110–120.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.20218 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 06.02.2021).
19. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Виды участия специалистов на предварительном следствии. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1985. Вып. 30. С. 3–10.
20. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы : монография. Киев: Наукова думка, 1984. 182 с.
21. Одерій О. В. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів: встановлення фізичного стану допитуваного. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики : матеріали II науково-практичної конференції (м. Київ, м. Маріуполь, 27 лютого 2019 року)*. Київ–Маріуполь, 2019. С. 122–124.
22. Шейфер С. А. Проблемы развития системы следственных действий. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 90–92.

References

1. Gross, G. (1908). Rukovodstvo dlya sudebnykh sledovatelej kak sistema kriminalistiki [A Forensic Investigator's Guide as a Forensic System] / per. s nem. L. Dudkina, B. Zillera. SPb. 1040 s. [in Russian].
2. Kryminalistyka [Forensic science] : pidruchnyk : u 2 t. / A. F. Volobuiev, M. V. Danshyn, A. V. Ishchenko ta in.; za zah. red. A. F. Volobuieva, R. L. Stepaniuka, V. O. Maliarovoi; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2018. T. 1. 384 s. [in Ukrainian].
3. Taktyka vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu sudochynstvi. Pryznachennia i provedennia sudovykh ekspertyz [Tactics of using special knowledge in criminal proceedings]. URL: <https://u.to/ObwnGw> (data zvernennia: 06.02.2021) [in Ukrainian].
4. Byshevets, O. V. (2015). Vykorystannia spetsialnykh znan u dokazuvanni v kryminalnykh provadzhenniakh [Use of special knowledge in evidence in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 2. S. 192. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf (data zvernennia: 07.02.2021) [in Ukrainian].
5. Oderii, O. V. (2015). Teoriia i praktyka rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia [Investigation of illicit drugs against illegal drugs: the establishment of the physical camp of the finished drug] : monohrafiia. Kharkiv: Disa plus. 528 s. [in Ukrainian].
6. Honcharenko, V. H. (2007). Spetsialni znannia: henezys, predmet, rivni, formy vykorystannia v dokazuvanni [Special knowledge: genesis, subject, levels, forms of use in proof]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. № 2 (9). S. 22–34 [in Ukrainian].
7. Lazareva, L. V. (2009) Special'nye znaniya i ih primenenie v dokazyvanii po ugolovnomu delu [Special knowledge and their application in proving in a criminal case] : monografiya. Moskva: YUrlitinform. 224 s. [in Russian].
8. Saltevs'kij, M. V. (2008). Kriminalistika (u suchasnomu viglyadi) [Forensics (in modern form)] : pidruchnik. Kiev: Kondor. 588 s. [in Russian].
9. Shcherbakovskij, M. G., Kravchenko, A. A. (1999). Primenenie special'nykh znanij pri raskrytii i rassledovanii prestuplenij [Application of special knowledge in solving and investigating crimes]. Har'kov: Un-t vnutr. 78 s. [in Russian].
10. Kochura, O. O. (2017). Vyznachennia poniattia «spetsialni znannia» ta yikh vykorystannia u kryminalnomu provadzhenni [Definition of «special knowledge» and their use in criminal proceedings]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu*. S. 284–285 [in Ukrainian].
11. Lukianchikov, Ye. D. (2005). Informatsiine zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv (pravovi i taktyko-kryminalistychni aspekty) [Information support of crime investigation (legal and tactical forensic aspects)] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 429 s. [in Ukrainian].
12. Ishchenko, E. P. (2008). Ponyatie i struktura informacionnogo obespecheniya sledstvennoj deyatel'nosti [The concept and structure of information support for investigative activities]. *Visnyk Lugans'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav imeni E. O. Didorenka*. Spec. vipusk. № 5. CH. 1. S. 3–12 [in Russian].
13. Usmanov, R. A. (2006). Informacionnye osnovy predvaritel'nogo rassledovaniya [Information basis for preliminary investigation] : uchebn. posob. Moskva: YUrlitinform, 208 s. [in Russian].
14. Kudinov, S. S. (2011). Informatsiine zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv: suchasnyi stan ta shliakhy vdoskonalennia [Information support of crime investigation: current state and ways to improve]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. № 1. S. 280–285 [in Ukrainian].
15. Volobuieva, O. O. (2006). Vzaiemodiia slidchoho z fakhivtsiamy pid chas zboru informatsii pro osobu, shcho skoila zlochyn [Interaction of the investigator with specialists during the collection of information about the person who committed the crime] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Kyivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
16. Abetka zakhysnyka shchodo kryminalnykh prostupkiv 2020 [Defender's alphabet on criminal offenses]. URL: <https://u.to/oLwnGw> (data zvernennia: 07.02.2021) [in Ukrainian].
17. Simakova-Yefremian, E. B. (2019). Do pytannia pro vvedennia u kryminalne protsesualne zakonodavstvo poniattia «vysnovok spetsialista» [On the question of introducing into criminal procedural legislation the concept of «expert opinion»]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy*. № 20. S. 110–120 [in Ukrainian].
18. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen : Zakon Ukrainy vid

- 22.11.20218 № 2617-VIII [About modification of some legislative acts of Ukraine concerning simplification of pre-judicial investigation of separate categories of criminal offenses]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (data zvernennia: 06.02.2021). [in Ukrainian].
19. Lisichenko, V. K., Cirkal', V. V. (1985). Vidy uchastiya specialistov na predvaritel'nom sledstvii [Types of participation of specialists in the preliminary investigation]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Kiev. Vyp. 30. S. 3–10 [in Russian].
20. Dubinskij, A. YA. (1984). Ispolnenie processual'nyh reshenij sledovatelya. Pravovye i organizacionnye problemy [Execution of procedural decisions of the investigator. Legal and organizational problems]: monografiya. Kiev: Naukova dumka. 182 s. [in Russian].
21. Oderii, O. V. (2019). Rozsliduvannya zlochniv shchodo nezakonnogo obihu narkotychnykh zasobiv: vstanovlennia fizychnoho stanu dopytovanoho [Investigation of crimes related to drug trafficking: establishing the physical condition of the interrogated]. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: materialy II naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, m. Mariupol, 27 liutoho 2019 roku). Kyiv–Mariupol. S. 122–124 [in Ukrainian].
22. SHEjfer, S. A. (2002). Problemy razvitiya sistemy sledstvennyh dejstvij [Problems of the development of the system of investigative actions]. *Ugolovnoe pravo*. № 3. S. 90–92 [in Russian].

Kovalova Olha,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

Kovalov Vasyl,

PhD in Law

(Donetsk Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7172-5832>

CURRENT ISSUES OF THE SPECIAL KNOWLEDGE USING IN INFORMATION SUPPORT OF CRIMINAL OFFENSES INVESTIGATION

The investigation of criminal offenses, especially in modern conditions, is difficult to imagine without the assistance of persons with special knowledge in various fields of science, technology, art, craft and more. The main forms of using such knowledge are the involvement of specialists in criminal proceedings (Article 71 of the CPC) and forensic examinations (Articles 242–244 of the CPC). A significant number of works of scientists have been devoted to the development of theoretical aspects of the institute of special knowledge in criminal proceedings, but the unity of opinion on the relationship between general knowledge and special knowledge has not been achieved. Special knowledge is considered to be knowledge that is not common, well-known, but only those acquired by professionals in a particular field of science, technology, art, crafts, and so on. It should be noted that the attribution of certain knowledge to the well-known is conditional. Some thing that was for some time considered to be unknowable, becomes widespread over time, becomes public. The use of special knowledge facilitates a full, objective and comprehensive investigation, ensures the collection of information and the formation of the necessary evidence base. Information is the substantive side of court evidence, which is established from sources due to the order prescribed by law. Sometimes this information is called evidence. However, in criminal proceedings, not only the information that constitutes the essence of the evidence is used. The problem of information support of the investigation has become especially important in connection with the adoption of the Law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Simplify the Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses». The authors of the article consider the peculiarities of the special knowledge using during the pre-trial investigation of criminal offenses in the form of inquiry. According to the current CPC of Ukraine, the investigator may conduct an inspection of the scene and a medical examination before entering the information into URPI. The means of information support of the inquiry, which requires the use of special knowledge in the field of medicine, should include a medical examination (paragraph 2, part 3 of Article 214 of the CPC). It can be conducted before the information is entered into the URPI, and its results are recognized as a source of evidence (Article 298-1 of the CPC). Unfortunately, the legislator did not specify the purpose of the medical examination and the procedural document, which should reflect the results of this procedural action. Establishing the condition and features of the human body requires appropriate research, which is the subject of forensic examination. The use of special knowledge in the process of information support criminal offenses investigation, requires further research and regulation. A clear distinction at the regulatory level requires the purpose of examination and forensic examination. As this issue arises at the initial stage of the proceedings, changes are required to the CPC of Ukraine, as the authors note in this article.

Key words: *specialist; expert; expertise; special knowledge; examination; inquiry; criminal offenses; information support.*

Надійшла до редколегії 09.02.2021

УДК: 343.13

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-52-60>**Пилипенко Дмитро Олексійович,**

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОЧАТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті проведено аналіз особливостей початку кримінального провадження, визначених чинним кримінальним процесуальним законом України. Розглянуто позиції науковців, які досліджували зазначене питання, та ключові підходи процесуалістів до визначення базових нормативних аспектів початкового етапу кримінального провадження. Зосереджено увагу на актуальних питаннях процесуальної регламентації окремих положень початку кримінального провадження. Досліджено особливості процесуального акта, який регламентує початок кримінального провадження. Розглянуто часові межі початку досудового розслідування в кримінальному провадженні. Сформульовано авторську позицію щодо вказаних питань, а також пропозиції в частині оптимізації кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: кримінальний процес; початок кримінального провадження; рішення щодо початку досудового розслідування; строки початку кримінального провадження.

Постановка проблеми. Визначені в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) завдання кримінального провадження є вичерпним переліком приписів, виконання та дотримання яких є першочерговим напрямом діяльності правоохоронних органів та суду. Це забезпечується завдяки багатьом факторам, які у своїй сукупності формують кримінальний процесуальний механізм, що фактично забезпечує практичну складову функціонування всієї системи кримінального судочинства. Невід’ємною частиною зазначеного механізму є належна процедурність кримінального провадження. Враховуючи це, законодавцем регламентовано стадії кримінального провадження, окреслено порядки їхнього функціонування, регламентовано умови їхнього процесуального взаємозв’язку, визначено процесуальні статуси учасників, які беруть участь у кожній стадії кримінального провадження тощо. Однак, попри значну увагу законодавця до належної регламентації стадій кримінального провадження, окремі аспекти кримінального провадження потребують додаткової уваги та правового врегулювання, зокрема чинні процесуальні аспекти початку кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов’язані з процесуальною регламентацією початку кримінального провадження, досліджувалися такими науковцями, як Ю. Аленін, О. Баганець, В. Берназ, В. Вапнярчук, В. Галаган, В. Зеленецький, Л. Лобойко, М. Погорецький, В. Тертишник, В. Фаринник, І. Чурікова, Л. Юрченко та ін.

Метою статті є аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України у сфері нормативної регламентації та процесуального порядку початку кримінального провадження, а також теоретичних позицій науковців щодо вказаного питання. Зазначене здійснюється з метою оптимізації кримінального

процесуального законодавства в контексті поліпшення процесуального механізму початку кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи чинні кримінальні процесуальні реалії, важко переоцінити важливість належної законодавчої регламентації початку кримінального провадження (у статті вживається як синонім до поняття «початок досудового розслідування». – *Прим. автора*), адже саме з цього моменту фактично вступає в дію державно-правовий механізм із залученням значних людських та матеріальних ресурсів. Отже, від того, наскільки коректно та виважено регламентуватиметься початок кримінального провадження, фактично залежатиме вирішення завдань кримінального провадження. Прийнятий у 2012 році новий КПК України докорінно змінив процесуальну регламентацію початку кримінального провадження в порівнянні з КПК 1960 року, що й викликало жваву дискусію серед науковців. Ключовим аспектом обговорення стала фактична ліквідація стадії порушення кримінальної справи, яка визначалася главою 8 КПК 1960 року. Замість цього потокові аспекти кримінального провадження в КПК України 2012 року фактично визначилися законодавцем у ст. 214.

З цього приводу В. Лукашевич зазначає, що «скасування стадії порушення кримінальної справи означає для громадянина принципову неможливість оскаржити в суді розпочате проти нього кримінальне провадження, у зв'язку з відсутністю в нього документа, який можна оскаржити. Водночас держава може вести нескінченну кількість справ проти громадян. Для цього достатньо лише заяви про злочин (навіть хибної, неправдивої), отриманої від будь-якої особи, наприклад поштою. Постає риторичне питання: як у таких випадках захищати права людини, щодо якої розпочато розслідування за безпідставним звинуваченням і проводять оперативно-розшукові заходи?» [1, с. 96]. Т. Омельченко визначає подібний крок законодавця як непродуманий та зазначає, що внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) усіх заяв чи повідомлень про кримінальні правопорушення порушує права людини більше, ніж наявність стадії порушення кримінальної справи [2, с. 122]. На думку В. Рябініної, відсутність спеціального рішення про порушення кримінальної справи може негативно позначитися на строках розслідування (безпідставне затягування), обґрунтованості проведення слідчих дій, а також ускладнить контроль з боку потерпілого за перебігом розслідування, захист ним своїх прав та інтересів. До того ж відсутність формального початку порушення кримінальної справи унеможливорює оскарження факту її порушення [3, с. 131]. З цього приводу Ю. Аленін зазначає, що процесуальний порядок, запропонований ст. 214 КПК України, не враховує загальні положення процесуальної діяльності та національні правові традиції. Визначений указаною статтею порядок початку досудового розслідування не передбачає прийняття відповідного процесуального рішення у формі постанови слідчого або прокурора, що не узгоджується з ч. 3 ст. 110 КПК України, згідно з якою рішення слідчого приймаються саме у формі вмотивованої постанови. Окрім того, відсутність формального початку кримінального провадження у формі постанови також робить неможливим оскарження факту його порушення [4, с. 400]. К. Шаповалова, досліджуючи вказане питання, зазначала, що досудове розслідування має розпочинатися з моменту винесення відповідного процесуального акта, а не з моменту автоматичного внесення відомостей до електронної бази єдиного реєстру, як це передбачає чинний КПК України. Згідно з ч. 3 ст. 110 КПК України рішення слідчого, прокурора приймаються у формі постанови, яка складається у випадках,

передбачених законом. Таким чином, винесення постанови про відкриття кримінального провадження дало б можливість прокурору та зацікавленим особам оцінити зміст обставин, які є підставами для прийняття такого рішення та мотиви його прийняття, а також кримінально-правові та процесуальні підстави цього рішення. Заявник та потерпілий, які повинні отримувати копію постанови, були б краще поінформовані про долю кримінального провадження та його перебіг, а також мали б у розпорядженні документальне підтвердження початку кримінального провадження. Зважаючи на це, доцільно повернутися до практики винесення постанови про відкриття кримінального провадження [5, с. 155].

Враховуючи наведені позиції науковців, слід зазначити, що одним з актуальних питань початку кримінального провадження є відсутність законодавчо передбаченого рішення, яке за своєю сутністю визначало б початок кримінального провадження. Тому, на думку багатьох науковців, це рішення має відобразитися у вигляді відповідної постанови згідно з положеннями чинного КПК України. З цього приводу слід зауважити, що рішення законодавця щодо початку кримінального провадження за фактичної відсутності відповідної постанови, звісно, не є випадковим. Перш за все таке рішення продиктоване положенням Концепції реформування кримінальної юстиції України (далі – Концепція), затвердженої Указом Президента України № 311/2008 від 8 квітня 2008 року, відповідно до якого «...потребує спрощення процедура початку досудового розслідування, яким має вважатися момент отримання уповноваженими законом органами інформації про кримінальний проступок або злочин. Відповідні службові особи мають бути зобов'язані розпочати досудове розслідування невідкладно після отримання такої інформації, про що повідомляється прокурору» [6]. Окрім визначеної в Концепції нормативної підстави початку кримінального провадження за відсутності відповідної постанови, існували ще й практичні передумови. З цього приводу В. Фаринник зазначає, що доречно згадати дискусії, які мали місце під час прийняття КПК України в 2012 році. Так, під час обговорення проекту КПК України найбільш дискусійним було питання, що стосувалося ліквідації стадії порушення кримінальної справи. Аргументами на користь відмови від цього етапу було те, що в умовах постійного збільшення кількості зареєстрованих заяв і повідомлень про злочини (у 2000 році – 1,8 млн, а у 2011-му – 3,3 млн) лише щодо 30 % з них приймалося рішення про порушення кримінальної справи. Відповідно, щодо 70 % ухвалювалося рішення про відмову в цьому. Поширеним було твердження, що саме на стадії порушення кримінальної справи приховуються злочини, коли уповноважені особи в силу певної зацікавленості не починали досудового розслідування. Це, у свою чергу, унеможливило реалізацію особою права на судовий захист чи на доступ до правосуддя [7]. Отже, як убачається, відсутність у чинному КПК України положення щодо необхідності відповідної постанови, яка визначала б собою початок кримінального провадження, все ж продиктована практичними реаліями в діяльності правоохоронних органів, які існували на момент прийняття нового КПК України.

Розмірковуючи над питанням щодо відсутності в чинному КПК України положення про обов'язковість винесення слідчим, прокурором постанови про початок кримінального провадження, Л. Лобойко зазначає: «Якщо вважати, що основним призначенням «постанови про початок досудового розслідування», яку пропонується запровадити, є захист законних прав учасників кримінального провадження від порушення їх співробітниками правоохоронних органів, то в назві

постанови треба вживати ще й слова «про забезпечення законності кримінального провадження». Але очікувати від такої постанови, що саме вона стане перешкодою порушенням норм права протягом усього строку кримінального провадження, не доводиться, оскільки, як відомо, не існує норми права, яку не можна було б порушити. Порушення норм права може відбутися після складання постанови на наступний робочий день чи навіть у той самий день. У такому разі кожного дня, а то й перед проведенням кожної процесуальної дії стороні обвинувачення довелося б складати постанову з такою назвою «Про продовження здійснення кримінального провадження без порушень закону», яку слідчий, прокурор самі ж повинні були б виконувати» [8, с. 94]. Л. Лобойко також слушно наголошує, що оскаржувати можна результати діяльності, а не її початок. За КПК України 2012 р. таких результатів на момент початку досудового розслідування, як правило, не буває (за винятком результатів огляду місця події). А за КПК 1960 р. вони були. Їх здобували шляхом дослідчих пізнавальних дій і окремих слідчих дій, дозволених для провадження до порушення кримінальної справи, тобто до початку досудового розслідування. Тому оскарження постанови про порушення кримінальної справи було предметним, бо на відповідній стадії отримувалися результати пізнавальної діяльності. За чинним КПК України слідчих (розшукових) дій до початку розслідування провадити не можна. Виникає запитання: що має бути предметом оскарження початку досудового розслідування? Оскільки на момент початку розслідування у розпорядженні сторони обвинувачення є лише джерело первинної інформації про кримінальне правопорушення (заява, повідомлення), то маємо, що предметом оскарження є зміст цього джерела. Якщо «заінтересованим особам» надати право оскаржувати початок досудового розслідування, то вони опонуватимуть заявникові, а не слідчому чи прокуророві, оскільки роль останніх зводиться лише до кримінально-правової оцінки відомостей, викладених у заяві (повідомленні), і внесення їх до ЄРДР без поповнення новими даними [8, с. 95].

Погоджуючись з позицією Л. Лобойко, слід зазначити, що в межах КПК 1960 року винесенню постанови про порушення кримінальної справи передувала дослідча перевірка, тобто вчинення процесуальних дій, які дозволялося здійснювати до порушення кримінальної справи. За таких умов процесуальне оскарження подібної постанови було достатньо доречним, ураховуючи зміст та результат дій слідчого, які передували винесенню постанови. За умов чинного КПК України кримінальне провадження розпочинається за фактом учинення кримінального правопорушення, тобто в умовах, коли протягом 24 годин слідчий фактично позбавлений фізичної можливості здійснювати комплекс дій, наслідки яких гіпотетично можуть бути оскаржені. Тому навіть наявність відповідної постанови слідчого суттєво не вплине на можливість фактичного відстоювання учасниками своїх прав шляхом оскарження відповідної постанови. Також слід зауважити, що аргументація науковцями положення щодо впровадження до ст. 214 КПК України норми про наявність постанови про відкриття кримінального провадження з посиланням на зміст ст. 110 КПК України, яка начебто передбачає обов'язковість такої постанови, також не є безспірною. Так, відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК України, рішення слідчого, дізнавача, прокурора приймається у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК, а також коли слідчий, дізнавач, прокурор вважає це необхідним. Отже, зміст цієї норми не передбачає обов'язкової наявності постанови під час прийняття рішення про відкриття кримінального провадження, адже зміст ст. 110 КПК України є дискреційним, та складання подібної постанови має

відбуватися у випадках, передбачених законом. Оскільки закон у ст. 214 КПК України не зобов'язує до винесення постанови про відкриття кримінального провадження, то посилання на ст. 110 КПК України при цьому є недоречним.

Окремим дискусійним питанням щодо початку кримінального провадження є визначення процесуального строку, який відводиться на внесення відомостей до ЄРДР з моменту отримання відповідної інформації про вчинення кримінального правопорушення. З цього приводу І. Чурікова вказує, що час із моменту отримання відомостей про кримінальне правопорушення до часу внесення до ЄРДР є прихованою стадією порушення кримінального провадження та є самостійною стадією кримінального процесу [9, с. 229]. А. Столітній дотримується аналогічної позиції та зазначає, що згадана стадія кримінального провадження лише частково охоплена кримінальним процесуальним законом, який передбачає граничний, 24-годинний термін відповідної реєстрації. Тобто у вказаний термін, за такої необхідності, проводиться огляд місця події, перевірка заяви на наявність учиненого кримінального правопорушення, установлюються анкетні дані заявника тощо [10, с. 202]. У свою чергу, В. Тертишник визначає вказану (початкову) стадію як дослідче провадження [11, с. 276].

З подібною інтерпретацією 24-годинного строку, що законом відведено на внесення відомостей до ЄРДР на початку кримінального провадження, не погоджується М. Погорецький, який стверджує, що слід звернути увагу на те, що за чинним КПК України 24-годинний термін – це не перевірка заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення, а лише внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Для перевірки заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення після внесення відповідних відомостей до ЄРДР чинний КПК України допускає проведення за наявності відповідних приводів та підстав усього комплексу процесуальних засобів: слідчих (розшукових) дій (гл. 20), у тому числі й негласних (гл. 21), заходів забезпечення кримінального провадження (Розділ II), а в передбачених випадках – усіх заходів оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), визначених ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [12, с. 101]. Ю. Аленін також наголошує, що ст. 214 КПК України не є еквівалентом стадії з перевірки заяв та повідомлень про злочини [4, с. 398]. У цьому аспекті слід погодитися з тим, що згадані 24 години, які відведено законодавцем на внесення відомостей до ЄРДР, навряд чи можна визначати як «період дослідчої перевірки», перш за все враховуючи його вкрай незначну тривалість. При цьому слід зважити, що законодавець у змісті чинного КПК України передбачає можливість проведення певного переліку процесуальних дій до початку кримінального провадження, їхній зміст передбачено ч. 3 ст. 214 КПК України, але від цих дій не залежить факт унесення відомостей до ЄРДР, оскільки ці відомості мають бути внесені у будь-якому випадку, незважаючи на результати процесуальних дій, здійснених відповідно до зазначеної процесуальної норми. Такого висновку можна дійти з дослівного тлумачення ч. 3 ст. 214 КПК України, відповідно до якого процесуальні дії, що можуть проводитися до внесення відомостей до ЄРДР, лише спрямовані на «з'ясування обставин вчинення кримінального проступку», а не взагалі факту його вчинення. Тому процесуальні дії, які законодавцем дозволено здійснювати до внесення відомостей до ЄРДР, не є «дослідчою перевіркою», а фактично є початком досудового розслідування.

Окрема дискусія серед науковців також виникає стосовно визначення тривалості строку, який законодавцем відведено для внесення відомостей до ЄРДР.

Так, М. Погорецький наголошує: «На підставі результатів аналізу матеріалів практики вважаємо, що 24-годинний термін для внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР є цілком обґрунтованим та не потребує збільшення» [12, с. 101]. К. Шаповалова зауважує, що строк, визначений ст. 214 КПК України, має бути збільшений з 24 до 48 годин із метою надання можливості перевірки заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення [5, с. 153]. С. Міщенко пропонує визначити в законі положення, відповідно до якого досудовому розслідуванню передують проведення попередньої перевірки заяви чи повідомлення, яка розпочинається невідкладно та не може тривати довше п'яти днів, починаючи з моменту подання відповідної заяви чи повідомлення [13, с. 12]. Д. Мірковець указує, що після внесення відомостей до ЄРДР має розпочинатися саме перевірка відомостей (протягом семи днів з моменту їх внесення до цього реєстру) [14, с. 38]. Ю. Аленін зазначає, що строк щодо прийняття, реєстрації заяв про злочини повинен мати тривалість не менше ніж 10 діб [4, с. 401], аналогічної думки і В. Фаринник [7]. Цікаву позицію щодо обговорюваного питання висловлюють В. Шкелебей та Т. Яцик. Так, на думку науковців, термін, визначений ч. 1 ст. 214 КПК України, слід розмежовувати для проступків та кримінальних злочинів. Для проступків установити дослідчу перевірку тривалістю 3 робочі дні з моменту отримання заяви чи повідомлення або особистого виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. А для дослідчої перевірки кримінальних злочинів доцільно встановити альтернативний термін від 3 до 10 робочих днів (наприклад, для дослідчої перевірки нетяжких злочинів може бути достатньо три дні, але якщо багато суб'єктів, яких потрібно перевірити, то строк може тривати до 10 днів) [15, с. 108]. Зазначена позиція, безумовно, заслуговує на увагу, але не є беззаперечною. Так, насамперед, поділ строків залежно від тяжкості проступку є дещо умовним, оскільки досить часто, спираючись на інформацію, що міститься в заяві або повідомленні, складно однозначно визначитися з характером злочинного діяння, а також ступенем його тяжкості. Тому запропонований поділ строків для проступків та кримінальних правопорушень є дещо умовним. Також є недостатньо зрозумілим використання визначення «робочий день» для встановлення строку внесення відомостей до ЄРДР. На наше переконання, таке визначення є зайвим, ураховуючи, що практична діяльність слідчих у цьому аспекті процесуальної діяльності навряд чи залежить від специфіки днів, упродовж яких має бути внесено відомості до ЄРДР, і здійснюється як протягом робочих днів, так і протягом вихідних та святкових днів тощо.

Слід зазначити, що позиції щодо збільшення строку, передбаченого законодавцем ч. 1 ст. 214 КПК України, є цілком обґрунтованими. По-перше, необхідність цього строку є вочевидь зрозумілою, зважаючи на навантаження кожного слідчого. Так, у великих містах кількість кримінальних проваджень на одного слідчого може досягати 300 [16]. Збільшення терміну, визначеного в ч. 1 ст. 214 КПК України, дещо зменшить «процесуальний тиск» на слідчого щодо вчасного внесення відомостей до ЄРДР. По-друге, збільшення цього строку матиме й позитивний вплив на якість та достовірність даних, що вносяться до ЄРДР. Наприклад, позитивним чином вплине на визначення коректної кваліфікації злочинів, надаючи можливість слідчому протягом певного строку визначити ключові аспекти складу кримінального правопорушення. На наше переконання, термін, визначений в ч. 1 ст. 214 КПК України, доцільно збільшити до 3 днів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що початок кримінального провадження є комплексом кримінальних процесуальних норм, які потребують особливої уваги з боку законодавця. Зазначена позиція є очевидною, оскільки саме ці норми фактично формують базисні аспекти всього кримінального провадження та мають визначальний вплив на всіх його стадіях. Ураховуючи це, удосконалення процесуальних положень, які фактично формують початковий етап кримінального провадження, позитивним чином вплине на виконання завдань кримінального провадження, визначених законодавцем.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в нормативній оптимізації строків початку кримінального провадження (досудового розслідування) у напрямку збільшення терміну, визначеного законодавцем щодо внесення слідчим, прокурором відповідних відомостей до ЄРДР стосовно вчиненого кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Лукашевич В. Г. Деякі проблеми регламентації досудового розслідування. *Кримінальне провадження : новації процесуальної теорії та криміналістичної практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Сімферополь, 2013. С. 93–95.
2. Омельченко Т. В. Теоретические аспекты судебного-следственной практики по Уголовному процессуальному кодексу Украины. *Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Сімферополь, 2013. С. 121–123.
3. Рябинина Т. К. Негативные последствия упразднения стадии возбуждения уголовного дела. *Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Сімферополь, 2013. С. 130–132.
4. Аленін Ю. П. Особливості початку досудового розслідування за новим КПК України (позитивні та негативні аспекти). *Наукові праці НУ ОЮА*. 2012. С. 395–403.
5. Шаповалова К. Г. Дотримання прокурором принципу законності у досудовому розслідуванні (процесуальні та судові аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Варна, 2020. 239 с.
6. Указ Президента України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» № 311/2008 від 08.04.2008. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/7703.html> (дата звернення: 05.01.2021).
7. Фаринник В. І. З чого починати розслідування. *Закон і Бізнес*, 2020. URL: https://zib.com.ua/ua/143302-slidchomu_slid_nadati_mozhливист_peresvidchitisya_u_nayavnos.html (дата звернення: 08.01.2021).
8. Лобойко Л. М. Оскарження початку досудового розслідування : щодо потреби законодавчої регламентації. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. № 28. С. 89–98.
9. Чурікова І. В. Початок досудового розслідування у кримінальному процесі України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 226–231.
10. Столітній А. В. Початок досудового розслідування : правова природа, регламентація та межі прокурорського нагляду. *Право і суспільство*. 2015. № 4/3. С. 200–206.
11. Тertiшнік В. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. К.: Алерта, 2014. 768 с.
12. Погорецький М. А. Початок досудового розслідування : окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93–103.
13. Міщенко С. М. Новий проект Кримінального процесуального кодексу України – вагомий крок у реформуванні кримінального судочинства. *Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах*. 2011. № 1. С. 9–14.
14. Мірковець Д. М. Шляхи оптимізації кримінальної процесуальної діяльності на початковому етапі досудового розслідування. Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. С. 36–39.
15. Шкелебей В. А., Яцик Т. П. Дослідча перевірка : новий підхід до порядку відкриття кримінального провадження. *Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку* : міжнародна науково-практична конференція.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Навчально-науковий гуманітарний інститут. Київ: Гельветика, 2020. С. 106–109.

16. Нацполіція: У мегаполісах у середньому один слідчий поліції розслідує 300 кримінальних проваджень. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/nacpoliciya-u-megapolisah-u-serednomu-odin-slidchij-policiyi-rozsliduye-300-kriminalnih-provadzhen> (дата звернення: 08.01.2021).

References

1. Lukashevych, V. H. (2013). Deiaki problemy rehlementatsii dosudovoho rozsliduvannia. *Kryminalne provadzhennia : novatsii protsesualnoi teorii ta kryminalistychnoi praktyky* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Some problems in the regulation of pre-trial investigation. Criminal proceedings: innovations of procedural theory and forensic practice: materials intern. scientific-practical conf.]. Simferopol. S. 93–95 [in Ukrainian].
2. Omel'chenko, T. V. (2013). Teoreticheskie aspekty sudebno-sledstvennoj praktiki po Ugolovnomu processual'nomu kodeksu Ukrainy. *Kryminalne provadzhennia: novatsii protsesualnoi teorii ta kryminalistychnoi praktyky* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Theoretical aspects of judicial and investigative practice under the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Simferopol. S. 121–123 [in Ukrainian].
3. Ryabinina, T. K. (2013). Negativnye posledstviya uprazhdeniya stadii vzbuzhdeniya ugovnogo dela. *Kryminalne provadzhennia: novatsii protsesualnoi teorii ta kryminalistychnoi praktyky* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Negative consequences of the abolition of the stage of initiation of a criminal case]. Simferopol. S. 130–132 [in Ukrainian].
4. Alenin, Yu. P. (2012). Osoblyvosti pochatku dosudovoho rozsliduvannia za novym KPK Ukrainy (pozytyvni ta nehatyvni aspekty). *Naukovi pratsi NU OluA* [Features of the beginning of pre-trial investigation under the new CPC of Ukraine (positive and negative aspects)]. S. 395–403 [in Ukrainian].
5. Shapovalova, K. H. (2020). Dotrymanna prokurorom pryntsypu zakonnosti u dosudovomu rozsliduvanni (protseualni ta sudovi aspekty) : dys. ... kand. yuryd. nauk. : 12.00.09 [Observance by the prosecutor of the principle of legality in pre-trial investigation (procedural and judicial aspects): dis. ... Cand. jurid. Science: 12.00.09]. Varna. 239 s. [in Ukrainian].
6. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro khid reformuvannia systemy kryminalnoi yustytzii ta pravookhoronnykh orhaniv» № 311/2008 vid 08.04.2008 [Decree of the President of Ukraine «On the progress of reforming the criminal justice system and law enforcement agencies» № 311/2008 of 08.04.2008]. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/7703.html> (data zvernennia: 05.01.2021) [in Ukrainian].
7. Farynyk, V. I. (2020). Z choho pochynaty rozsliduvannia. *Zakon i Biznes* [Where to start an investigation. *Law and Business*]. URL: https://zib.com.ua/ua/143302slidchomu_slid_nadati_mozhlyvist_peresvidchitisya_u_nayavnos.html (data zvernennia: 08.01.2021) [in Ukrainian].
8. Loboiko, L. M. (2014). Oskarzhennia pochatku dosudovoho rozsliduvannia : shchodo potreby zakonodavchoi rehlementatsii. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* [Appeal against the beginning of the pre-trial investigation: on the need for legislative regulation]. № 28. S. 89–98 [in Ukrainian].
9. Churikova, I. V. (2013). Pochatok dosudovoho rozsliduvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Commencement of pre-trial investigation in the criminal process of Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 226–231 [in Ukrainian].
10. Stolitnii, A. V. (2015). Pochatok dosudovoho rozsliduvannia: pravova pryroda, rehlementatsiia ta mezhi prokurorskoho nahliadu [Commencement of pre-trial investigation: legal nature, regulations and limits of prosecutorial supervision]. *Pravo i suspilstvo*. № 4/3. S. 200–206 [in Ukrainian].
11. Tertyshnik, V. M. (2014). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalno-protseualnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine]. K.: Alerta. 768 s. [in Ukrainian].
12. Pohoretskyi, M. A. (2015). Pochatok dosudovoho rozsliduvannia : okremi problemni pytannia [Initiation of a pre-trial investigation: some problematic issues]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva*. № 1. S. 93–103 [in Ukrainian].
13. Mishchenko, S. M. (2011). Novyi proekt Kryminalnogo protseualnogo kodeksu Ukrainy – vahomyi krok u reformuvanni kryminalnogo sudochynstva. *Kryminalne sudochynstvo* [The new draft of the Criminal Procedure Code of Ukraine is an important step in reforming criminal justice. Criminal proceedings]. *Sudova praktyka u kryminalnykh spravakh*. № 1. S. 9–14 [in Ukrainian].

14. Mirkovets, D. M. (2013). Shliakhy optymizatsii kryminalnoi protsesualnoi diialnosti na pochatkovomu etapi dosudovoho rozsliduvannia. Aktualni problemy rozsliduvannia zlochyniv za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy : zb. nauk. pr. za materialamy Vseukr. nauk.-prakt. konf. Nats. akad. vnutr. sprav [Ways to optimize criminal proceedings at the initial stage of pre-trial investigation. Actual problems of investigation of crimes under the new Criminal Procedure Code of Ukraine: Coll. Science. etc. on the basis of All-Ukrainian. scientific-practical conf. Nat. acad. internal affairs]. Kyiv. S. 36–39 [in Ukrainian].
15. Shkelebei, V. A., Yatsyk, T. P. (2020). Doslidcha perevirka : novyi pidkhid do poriadku vidkryttia kryminalnogo provadzhennia. Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: perspektyvni napriamy na shliakhu do staloho rozvytku : mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia. avriiskyi natsionalnyi universytet im. V. I. Vernadskoho, Navchalno-naukovyi humanitarnyi instytut [Investigation: a new approach to the procedure for opening criminal proceedings. Legal regulation of public relations: promising directions on the path to sustainable development: an international scientific-practical conference. Austrian National University. VI Vernadsky, Educational and Scientific Humanities Institute]. Kyiv: Helvetyka. S. 106–109 [in Ukrainian].
16. Natspolitsiia: U mehapolisakh u serednomu ody n slidchyi politsii rozslidue 300 kryminalnykh provadzen [National Police: On average, one police investigator investigates 300 criminal cases in megacities]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/nacpolicyya-u-megapolisah-u-serednomu-odin-slidchij-policiyi-rozsliduye-300-kryminalnih-provadzen> (data zvernennia: 08.01.2021) [in Ukrainian].

Pylypenko Dmytro,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

CERTAIN PROCEDURAL ASPECTS OF THE BEGINNING OF CRIMINAL INVESTIGATION

The article analyzes the features of the beginning of criminal proceedings defined by the current criminal procedure law of Ukraine. The criminal procedural norms which define an initial stage in criminal proceedings are investigated. The provisions of the norms of the legislation which determine the legal fact of the beginning of proceedings in the case are analyzed. The positions of scientists in this regard are considered. In particular, the scientific concepts concerning the implementation in the norms of the current law of the provision that existed in the content of the Criminal Procedure Code of 1960, namely the decision to initiate a criminal case. The analysis of the practice of application of the current norms of the criminal procedural law in this regard for the author's point of view on the expediency of such a step is analyzed. The author's position on the preservation of the existing law within the existing provisions, on the commencement of criminal proceedings from the moment of entering information into the unified register of pre-trial investigations. This position is fully correlated with the provisions of the concept of criminal justice reform. There are also examples from the practical activities of law enforcement agencies, which were the basis for this conclusion. The article also examines the issue of determining the time limits for the start of pre-trial investigation in criminal proceedings and entering information into a single register of pre-trial investigations. The positions of scientists on this issue, which are quite different and sometimes polar, are analyzed. The author's attention is focused on certain difficulties that arise in law enforcement agencies during the proper initiation of criminal proceedings. It is emphasized that the term available in the current law for twenty-four hours is extremely insignificant for the correct determination of the qualification of the offense and its composition. It is proposed to increase the period to three days during which the investigator must enter information into the unified register of pre-trial investigations and initiate criminal proceedings. It is these time limits that must be sufficient for the investigator or prosecutor to properly comply with the requirements of the applicable criminal procedure law.

Key words: criminal proceedings; the beginning of criminal proceedings; decision to initiate a pretrial investigation; terms of the beginning of criminal proceedings.

Надійшла до редколегії 14.01.2021

УДК: 343.2(045)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-61-67>

Пересада Ольга Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7199-1938>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЖИТТЯ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ

У статті розглянуто актуальні питання визначення та кваліфікації злочинів проти життя людини в Україні та зарубіжних державах. Доведено, що проблемним питанням кримінально-правової охорони життя людини є значна диференціація підходів до визначення моменту її початку, що відображає медичні та соціальні критерії становлення індивідуальної особистості, яка має право на життя. Показано, що українське кримінальне законодавство наділяє особу правом на життя з моменту народження, у той час як правильним підходом є визнання початку життя людини та відповідної його кримінально-правової охорони з моменту настання 10 днів після зачаття, що відповідає європейському досвіду (зокрема, Франції) та у достатній мірі відображає медичні особливості періоду формування повноцінного ембріона. Також у статті розглядається питання щодо того факту, що в розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України об'єднано посягання на два різні родові об'єкти – суспільні відносини щодо охорони життя та суспільні відносини щодо охорони здоров'я особи. Таке положення кримінального закону України не відповідає міжнародній практиці з цього питання. Крім того, обґрунтовано думку, що не можна ототожнювати дві відповідні категорії об'єкта злочинних посягань, адже такий підхід у певних випадках може суттєво ускладнювати кваліфікацію кримінального правопорушення. Отже, наголошується, що, зважаючи на виключну важливість кримінально-правової охорони життя людини, є необхідним сформулювати окремий розділ Особливої частини Кримінального кодексу України, що охоплює виключно склади злочинів проти життя як основного об'єкта злочинного посягання.

Ключові слова: життя; кримінальне право; людина; кримінальна відповідальність; кримінально-правова охорона.

Постановка проблеми. Кримінально-правова охорона життя як основного об'єкта злочинного посягання породжує низку проблемних теоретико-методологічних і практично-прикладних питань як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Зокрема, йдеться про проблеми визначення моменту виникнення права особи на життя, права на евтаназію, відокремлення умисних убивств від неумисних, нормативно-правову модернізацію внутрішньої структури кримінального законодавства тощо.

За таких умов порівняльно-правовий аналіз кваліфікації злочинів проти життя в Україні та зарубіжних державах становить досить важливу наукову та практичну проблему сучасного кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що проблематика кваліфікації злочинів проти життя людини досить ретельно розглядається у вітчизняній юридичній літературі. Зокрема, варто назвати праці Ю. В. Бауліна, О. П. Бугайчук, О. М. Костенка, Л. В. Мартиненко, О. М. Поліщука, В. О. Тулякова та інших дослідників.

Водночас ще не вироблено концептуальні підходи до вирішення проблемних кримінально-правових питань у даній площині, зокрема, таких як: визначення моменту початку кримінально-правової охорони життя людини та розроблення новітніх кримінально-правових підходів до поняття евтаназії тощо.

Метою цієї статті є визначення проблемних питань у сфері кримінально-правової охорони життя та напрямів удосконалення кримінально-правової

кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя людини з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Кваліфікація злочинів проти життя людини в різних правових системах світу актуалізує декілька ключових фактологічних і юридичних проблем, пов'язаних насамперед із визначенням початку моменту кримінально-правової охорони даного найціннішого об'єкта.

На міжнародно-правовому рівні ст. 4 Декларації прав дитини 1959 р. встановлює таку концептуальну норму універсального характеру: «Дитина потребує належної охорони як до, так і після пологів». У свою чергу, ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р. декларує такий постулат: «Кожна дитина має невід'ємне право на життя», а дитиною при цьому вважається «кожна людська істота до досягнення 18-річного віку» [1, с. 46].

Тобто в даній нормі не зазначається, чи здійснюється захист ембріона, плода від моменту зачаття, а також не вказується, чи входить указаний період розвитку людини до проміжку досягнення 18-річного віку тощо.

У порівняльно-правовому контексті слід зазначити, що кожна держава самостійно визначає момент початку життя для здійснення охорони. Наприклад, у Франції людина отримує правовий захист через 10 днів після зачаття, у Данії цей строк становить 12 тижнів, а у Швеції – 20 тижнів. Усі ці терміни обрано як відлік для захисту не випадково, адже кожна дата фіксує певні біологічні та фізіологічні зміни розвитку ембріона.

Щодо України, то, як слушно зазначає О. П. Бугайчук і Л. В. Мартиненко, національне законодавство не містить визначення початку життя людини [1, с. 47].

Проте відсутність законодавчого визначення початку життя людини не означає відсутність у людини комплексу біологічних прав, що відносяться до так званих «прав четвертого покоління» як принципово нової групи прав особи, які з'явилися в сучасному суспільстві, і потребують створення належної регламентації (у тому числі – на рівні кримінально-правової охорони від протиправних посягань), серед яких, зокрема, право на евтаназію, право бути клонованим, права ембріонів тощо.

У цьому контексті необхідно відзначити, що вітчизняне цивільне законодавство містить певні нормативні положення щодо можливості зачаття, проте ще не народженій дитині набути права спадкування. Однак у даному випадку не йдеться про закріплення за таким суб'єктом права на життя та здійснення його кримінально-правової охорони, про що свідчать і положення Кримінального кодексу України (далі – КК України) 2001 р. щодо незаконного проведення абортів (ст. 132) [2]. Стосовно незаконного проведення абортів, то дана стаття закріплена в Особливій частині КК України, як вбачається, саме з метою захисту життя жінки від тих наслідків, яких вона може зазнати під час проведення тих чи інших медичних маніпуляцій, а не для кримінально-правової охорони життя ненародженої дитини як безпосереднього адресата відповідних насильницьких дій.

Іншими словами, кримінальне законодавство України, на відміну від права багатьох держав світу, на сьогодні виключає можливість кримінально-правової охорони ненародженого.

У цілому, у світі існують такі основні підходи до визначення моменту початку людського життя з точки зору можливості його кримінально-правової охорони:

- а) від моменту зачаття;
- б) від моменту розвитку головного мозку;

- в) з початком самостійного дихання новонародженої дитини (за даного підходу враховано насамперед науковий медичний критерій);
- г) від моменту відокремлення плода від матері;
- г) від моменту початку фізіологічних пологів;
- д) від моменту прорізування передлежачої частини плода у процесі народження;
- е) досягнення плодом повних 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку.

На наш погляд, досить виваженим підходом було б закріплення в Особливій частині КК України принципової можливості кримінально-правової охорони ненародженого плода, починаючи з 10-го дня після зачаття, коли починається формування основної структури ембріона, що цілком відповідало б позитивному досвіду цілої низки європейських держав, зокрема Франції, правова система якої взагалі є досить наближеною до української за ключовими параметрами її загальної архітекτονіки.

Крім того, аналізуючи проблемні питання кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя в різних країнах світу, слід зазначити, що кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя особи передбачає здійснення кримінально-правової оцінки таких суспільно небезпечних і протиправних діянь, що, посягаючи на життя й здоров'я особи, руйнують і спотворюють ці найцінніші блага, а також наражають на небезпеку заподіяння їм шкоди [3].

Кваліфікуючи ці кримінальні правопорушення за об'єктом посягання, необхідно пам'ятати, що в розділі II Особливої частини КК України об'єднано посягання на два різні родові об'єкти – суспільні відносини щодо охорони життя та суспільні відносини щодо охорони здоров'я особи, що не завжди є притаманним для структури кримінального законодавства держав світу, адже життя досить часто виокремлюється як самостійний, окремий об'єкт протиправних посягань, зважаючи на його виключну важливість для кожної окремої людини та суспільства в цілому як цілісної людської єдності.

При цьому кожне кримінальне правопорушення проти життя завжди пов'язане із заподіянням шкоди здоров'ю, проте не кожне посягання проти здоров'я зашкоджує життю. Наприклад, під час вчинення такого злочину проти життя, як убивство руйнується і життя, і здоров'я потерпілого. Заподіяння ж особі побоїв, мордувань, умисного легкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження не призводить до втрати життя, хоча при цьому обов'язково і неминуче страждає здоров'я людини [3].

Суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров'я особи також є безпосередніми об'єктами відповідних кримінальних правопорушень.

До того ж слід зауважити, що в науці життя особи розуміється як особлива форма існування людини (людського організму), що характеризується цілісністю та здатністю до самоорганізації, а з юридичної точки зору – як найважливіше благо, яке, у разі смерті людини, не може бути відновлено. Життя людини характеризується реактивністю, диханням, мисленням, чутливістю, баченням, спілкуванням, харчуванням, ростом, рухом, обміном речовини, розмноженням тощо.

У свою чергу, здоров'я особи – це стан людського організму, за якого нормально функціонують усі його органи та тканини. Так, у преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) зазначено, що здоров'я – це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад [4].

Термін «особа» означає окремого індивіда, особистість, людину як втілення індивідуального начала в суспільстві.

Під час кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи слід звернути особливу увагу на їх додаткові безпосередні об'єкти, предмети та потерпілих від цих злочинів.

Зокрема, деяким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи властиві додаткові обов'язкові чи факультативні безпосередні об'єкти (наприклад, воля, честь і гідність особи, встановлений законодавством порядок надання громадянам медичної допомоги тощо).

Предметом деяких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи можуть бути:

а) відомості про проведення медичного огляду особи на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, або захворювання на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та результати такого обстеження (ст. 132 КК України);

б) органи тканини людини (ст. 143 КК України);

в) кров (ст. 144 КК України);

г) лікарська таємниця (ст. 145 КК України) тощо.

Потерпілі від цих протиправних посягань – широке коло осіб, зокрема:

1) заручник, викрадена людина, малолітня дитина, вагітна жінка тощо (під час учинення умисного вбивства за обтяжуючих обставин);

2) близькі родичі (наприклад, під час учинення тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження);

3) особа, що перебуває в небезпечному для життя стані (за умови ненадання допомоги такій особі);

4) хворий (за умови ненадання йому допомоги медичним працівником);

5) пацієнт (за умови порушення його прав).

У процесі кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи за об'єктивною стороною слід керуватися тим, що аналізовані правопорушення характеризуються переважно трьома обов'язковими ознаками: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) причинно-наслідковим зв'язком між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Тому більшість із таких кримінальних правопорушень сконструйовано як кримінальні правопорушення з матеріальним складом (усі види вбивств і тілесних ушкоджень; ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані; незаконна лікувальна діяльність тощо). Це означає, що під час кваліфікації буде потреба у встановленні наявності не тільки суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), а й суспільно небезпечних наслідків і причинно-наслідкового зв'язку між таким діянням і його наслідками. Однак у розділі II Особливої частини КК України є також кримінальні правопорушення з формальним складом (наприклад, погроза вбивством, незаконне проведення абортів, залишення в небезпеці), а тому для їх кваліфікації за об'єктивною стороною слід, щонайменше, встановити зміст самого суспільно небезпечного діяння.

На кваліфікацію кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи можуть впливати такі ознаки їх об'єктивної сторони: а) час учинення кримінального правопорушення (наприклад, час пологів або одразу ж після них під час учинення умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини); б) спосіб учинення

кримінального правопорушення (наприклад, обман під час учинення насильницького донорства); в) обстановка вчинення кримінального правопорушення (наприклад, необхідна оборона під час умисного вбивства, якщо перевищено її межі) тощо [3].

Необхідно вказати й на таку особливість кримінально-правової охорони життя людини: всупереч ст. 3 Конституції України, яка проголошує людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку в Україні найвищою соціальною цінністю, кримінальні правопорушення проти найцінніших людських благ (життя та здоров'я особи) є одними з найпоширеніших та визнаються одними з найнебезпечніших злочинних дій у всіх державах сучасного світу. Кримінальні правопорушення проти життя особи – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на життя особи, руйнують і спотворюють найцінніші блага, а також наражають на небезпеку заподіяння їм шкоди.

Варто відзначити, що до даної категорії кримінальних правопорушень КК України відносить умисне вбивство (ст. 115), убивство через необережність (ст. 119), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125), катування (ст. 127), залишення в небезпеці (ст. 135) [2].

Наприклад, лише за окремо взятий 2015 календарний рік до Київського районного суду м. Одеси надійшло 62 обвинувальні акти за даною категорією справ. Проведене узагальнення показало, що найбільше обвинувальних актів за вказаний період надійшло за ст. 115 КК України (умисне вбивство) – 16 кримінальних проваджень, із яких 12 було розглянуто з винесенням обвинувального вироку [5]. Подібна статистика загалом притаманна й іншим районним і міським судам різних регіонів України.

За той самий період часу також надійшло 11 кримінальних проваджень до вказаного вище районного суду за ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження), з них розглянуто з винесенням обвинувального вироку 8 справ. За ст. 122 КК України (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження) надійшло до суду 8 обвинувальних актів, із яких відповідно розглянуто 6 з винесенням обвинувального вироку. Переважна більшість засуджених даної категорії – це чоловіки віком від 20 до 60 років. Однак серед справ за статтю «умисне вбивство» та «умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» засуджені жінки віком від 18 до 40 років. Серед кримінальних правопорушень цієї категорії, які скоєні неповнолітніми, превалюють умисні тяжкі тілесне ушкодження (ст. 121 КК України). Під час учинення цих кримінальних правопорушень більше половини засуджених перебували у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння [5].

З процедурної точки зору необхідно зазначити, що в ході розгляду кримінальних проваджень за кримінальними правопорушеннями проти життя людини до підозрюваних осіб у переважній більшості держав світу зазвичай застосовується запобіжний захід у вигляді застави, особистого зобов'язання та тримання під вартою, причому основним заходом у частині умисних злочинів є саме тримання під вартою з урахуванням особливої тяжкості злочинів, що умисно посягають на життя як основний об'єкт кримінально-правової охорони.

Висновки. Отже, можна сформулювати такі найважливіші висновки щодо особливостей кримінально-правової охорони життя людини з урахуванням досвіду кримінально-правового регулювання досліджуваних питань у правових системах України та зарубіжних держав: 1) проблемним питанням кримінально-правової

охорони життя людини є значна диференціація підходів до визначення моменту її початку, що відображає медичні та соціальні критерії становлення індивідуальної особистості, яка має право на життя; 2) українське кримінальне законодавство наділяє особу правом на життя з моменту народження, у той час як правильним підходом убачається визнання початку життя людини та відповідної його кримінально-правової охорони з моменту настання 10 днів після зачаття, що відповідає європейському досвіду (зокрема, Франції) та у достатній мірі відображає медичні особливості періоду формування повноцінного ембріона; 3) зважаючи на виключну важливість кримінально-правової охорони життя людини, вважаємо за необхідне сформулювати окремий розділ Особливої частини КК України, що охоплює виключно склади кримінальних правопорушень проти життя як основного об'єкта протиправного посягання.

Список використаних джерел

1. Бугайчук О. П., Мартиненко Л. В. Про початковий момент кримінально-правової охорони життя людини. *Жіночий лікар*. 2019. № 4. С. 46–47.
2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Кваліфікація злочинів проти життя та здоров'я особи. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_1.html (дата звернення: 03.02.2021).
4. Статут (Конституція) ВООЗ від 29 липня 1946 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599#Text (дата звернення: 03.02.2021).
5. Злочини проти життя та здоров'я особи. Узагальнення судової практики. URL: <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/1280-zlochyni-proti-zhittya-ta-zdorov-ya-osobi-uzagalnennya-sudovoji-praktiki> (дата звернення: 03.02.2021).

References

1. Buhaichuk, O. P., Martynenko, L. V. (2019). Pro pochatkovyi moment kryminalno-pravovoi okhorony zhyttia liudyny [About the moment of beginning of criminal protection of human life]. *Zhinochyi likar*. № 4. S. 46–47 [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. [The Criminal Code of Ukraine of April 05, 2001] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131 [in Ukrainian].
3. Kvalifikatsiia zlochiniv proty zhyttia ta zdorovia osoby [Classification of crimes against life and health of person]. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_1.html (data zvernennia: 03.02.2021) [in Ukrainian].
4. Statut (Constitutsia) VOOZ vid 29 lypnia 1946 r. [Constitution of The World Health Organization]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599#Text (data zvernennia: 03.02.2021) [in Russian].
5. Zlochyny proty zhyttia ta zdorovia osoby. Uzahalnennia sudovoi praktyky [Crimes against life and health of person. Generalization of judicial practice]. URL: <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/1280-zlochyni-proti-zhittya-ta-zdorov-ya-osobi-uzagalnennya-sudovoji-praktiki> (data zvernennia: 03.02.2021) [in Ukrainian].

Peresada Olha,

PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7199-1938>

QUALIFICATION OF CRIMES AGAINST LIFE: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

The article considers topical issues of definition and qualification of crimes against human life in Ukraine and abroad. It is proved that the problematic issue of criminal law protection of human life is a significant differentiation of approaches to determining the moment of its onset, which reflects the medical and social criteria for the formation of an individual who has the right to life. It is shown that Ukrainian criminal law gives a person the right to life from birth, while the correct approach is to recognize the beginning of human life and appropriate criminal protection from the moment of onset 10 days after conception, which is consistent with European experience (in particular, France) and sufficiently reflects the medical features of the period of formation of a full-fledged embryo. The article also addresses the issue of the fact that Section II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine combines encroachment on two different

generic objects - public relations for the protection of life and public relations for the protection of personal health. This provision of the criminal law of Ukraine does not correspond to the international practice on this issue. In addition, it is reasonable to believe that the two relevant categories of the object of criminal encroachment cannot be considered similar, as such an approach in certain cases can significantly complicate the classification of a criminal offense. It is emphasized that, given the exceptional importance of criminal law protection of human life, it is necessary to formulate a separate section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which covers only crimes against life as the main object of criminal encroachment.

Key words: *life; Criminal Law; human; criminal liability; criminal law protection.*

Надійшла до редколегії 02.02.2021

РОЗДІЛ III

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ТА ДЕТЕКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК: 351.746.2:347.172

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-68-79>

Никифорчук Дмитро Йосипович,
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9041-6197>

Чемерис Дмитро Дмитрович,
ад'юнкт
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6140-4506>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗШУКУ БЕЗВІСТИ ЗНИКЛИХ ОСІБ

У статті розглянуто особливості законодавчого регулювання розшуку безвісти зниклих осіб. Визначено поняття законодавчого регулювання цієї діяльності. Зосереджено увагу на тих законах України, що безпосередньо впорядковують розшук цієї категорії осіб. Здійснено науковий опис законів у контексті розшукової роботи з урахуванням практичного досвіду авторів. Описано дію деяких законів у різних ситуаціях безвісного зникнення. Наведено приклади з практики. Запропоновано шляхи оптимізації розшуку безвісти зниклих осіб.

Ключові слова: закон; розшук; безвісти зникла особа; Національна поліція.

Постановка проблеми. Згідно зі статтею 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Розшук безвісти зниклих осіб є однією з головних засад щодо забезпечення безпеки людей правоохоронними органами, серед яких центральне місце займає Національна поліція України, зокрема оперативні підрозділи, відповідно до покладених на неї завдань [2].

Указані підрозділи, здійснюючи заходи щодо розшуку безвісти зниклих осіб, керуються законами України та підзаконними нормативно-правовими актами, які еволюціонують відповідно до сучасних умов суспільного життя.

У цьому контексті слід звернути увагу на процеси, що створюють передумови для безвісного зникнення людей: економічна криза, збройний конфлікт на Сході України, масовий виїзд громадян на заробітки за кордон, карантинні обмеження внаслідок пандемії COVID-19, люмпенізація (зубожіння) деяких верств населення та висока загальна криміналізація українського суспільства. Ці обставини знаходять

своє відображення в законодавчих актах та впливають на діяльність Національної поліції України.

Своєчасне внесення змін і доповнень до чинного законодавства та прийняття нових нормативно-правових актів забезпечують дотримання гарантованих Конституцією України прав і свобод людини. Тому авторами виділено основні закони, які впорядковують загальні питання цієї діяльності, та здійснено їхній науково-практичний опис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем розшуку безвісти зниклих осіб у різні роки були присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: В. В. Аброськіна [3], С. В. Богданова [4], О. Я. Мазурка [5], В. В. Корха [6] та інших.

Так, В. В. Аброськіним досліджувалися актуальні питання розшуку безвісти зниклих осіб у зоні проведення антитерористичної операції (операції Об'єднаних сил). С. В. Богдановим розкрито деякі проблеми нормативного регулювання розшуку безвісти зниклих осіб. О. Я. Мазурок здійснив науковий опис криміналістичного забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісти зниклих осіб. Роботи В. В. Корха присвячені вивченню сучасного стану оперативної обстановки під час виникнення ситуацій безвісного зникнення.

Також слід зазначити, що в контексті даної проблематики авторами проведено дослідження актуальних проблем розшуку безвісти зниклих водіїв транспортних засобів та методики розшуку безвісти зниклих осіб в Україні [7; 8].

Окремі аспекти розшукової роботи були предметом досліджень європейських учених: С. Й. Моревіца [9] – про мотиви, які спонукають особу залишити місце проживання; Л. Хакмана [10] – стосовно антропології (ідентифікації) безвісти зниклих; О. Стевенсона [11] – щодо географії безвісного зникнення осіб тощо.

Проте постійний розвиток законодавства України, зміни, які відбуваються у суспільно-політичному житті, зумовлюють необхідність подальших наукових розвідок у сфері законодавчого регулювання розшуку безвісти зниклих осіб.

Метою цієї статті є науково-практичний опис та обґрунтування особливостей законодавчого регулювання розшуку безвісти зниклих осіб.

Виклад основного матеріалу. Під нормативно-правовим регулюванням розшуку безвісти зниклих осіб ми розуміємо закони та підзаконні нормативно-правові акти, які визначають підстави й порядок проведення пошукових заходів, здійснення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення їх місцезнаходження. Тобто уповноважені органи і посадові особи, діючи від імені держави, забезпечують захист прав і законних інтересів осіб, що зникли безвісти. Насамперед мова йде про гарантований Конституцією України захист життя і здоров'я особи, у тому числі від протиправних посягань.

У зв'язку з тим, що правовідносини під час безвісного зникнення осіб характеризуються своєю різноманітністю, авторами визначено закони, що здійснюють пряме регулювання цієї діяльності:

- Конституція України;
- Кримінальний кодекс України;
- Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України);
- Цивільний кодекс України;
- Закон України «Про Національну поліцію»;
- Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»;
- Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти»;

– Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»;

– Закон України «Про протидію торгівлі людьми».

Окремі питання розшуку цієї категорії осіб також регулюються іншими законами України: «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про державну таємницю», «Про статус суддів», «Про Службу безпеки України», «Про державну прикордонну службу України», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про запобігання корупції», «Про боротьбу з тероризмом», «Про охорону дитинства», Цивільним процесуальним кодексом України та ін.

У цьому контексті автори вважають необхідним здійснити науково-практичний опис указаних вище законів.

1. Конституція України [1] – базовий закон, вимоги якого регулюють усю діяльність оперативних підрозділів щодо розшуку зниклих безвісти. Статтею 3 визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ці права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення цих прав і свобод є її головним обов'язком. Гарантії прав і свобод людини поділяють на загальносоціальні та спеціальні. Останню групу становлять затверджені державою юридичні норми, спеціально спрямовані на забезпечення прав і свобод (чимало таких норм закріплено саме в Конституції України), а також практична діяльність з їх використання і застосування (у тому числі правозастосовчі акти відповідних органів держави) [12, с. 9]. У статті 27 визначено, що кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини.

2. Кримінальний кодекс України (далі – КК України). З огляду на предмет дослідження убачаємо доцільним описати статтю 115 КК України «Умисне вбивство». Адже під час отримання повідомлення про безвісне зникнення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) вносяться відомості саме з такою кваліфікацією [13]. Вбивство – це винне, протиправне заподіяння смерті іншій людині. Залежно від вини суб'єкта злочину вбивство може бути умисним (статті 115–118) або необережним (ст. 119) [14]. У справах про безвісне зникнення мова йде саме про умисне вбивство як можливий спосіб інсценування цього злочину. Необхідність такої кваліфікації обумовлена високим рівнем латентності цих кримінальних правопорушень. Як засвідчує досвід минулих років, траплялися непоодинокі випадки неналежного документування злочинів, однією з причин якого було недосконале нормативно-правове регулювання. Після внесення відомостей до ЄРДР з кваліфікацією ч. 1 ст. 115, по-перше, питання розшуку безвісти зниклого перебуває на контролі керівництва Національної поліції, що стимулює відповідний орган Національної поліції якнайшвидше встановити місцезнаходження розшукуваного до внесення відомостей до ЄРДР, по-друге, це надає можливості поліції проводити максимальний комплекс слідчих (розшукових) дій.

Виявлення ознак, які вказують на готування до вчинення злочину сприяє встановленню розшукуваного та притягненню винних осіб до кримінальної відповідальності.

Наприклад, 15.01.2021 року зник безвісти разом з автотранспортним засобом мешканець м. Києва Олександр Соляк. У результаті масштабних пошуків об'єднаними силами різних підрозділів Національної поліції тіло безвісти зниклого було виявлено 17.01.2021 року в лісосмузі біля села Любимівка Вишгородського району Київської області з ознаками насильницької смерті від вогнепального поранення. 18.01.2021 р. підозрювану особу було встановлено і затримано в порядку статті 208 КПК України [26].

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Останнім часом у державі триває інтенсивний процес зрощення кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. Це обумовлено передусім прийняттям нового КПК України в 2012 році та необхідністю пристосування Національної поліції до відповідних умов роботи.

Згідно зі статтею 41 КПК України оперативні підрозділи Національної поліції здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого. Під час виконання доручень слідчого співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом [15]. У дорученнях зазначається найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення; перелік слідчих (розшукових) дій, які потрібно здійснити; інші відомості, які необхідні для проведення цих дій. Термін виконання доручень слідчих не повинен перевищувати встановленого в них строку. У разі неможливості своєчасного виконання доручення продовження строку його виконання письмово погоджується начальником оперативного підрозділу з начальником слідчого підрозділу. Матеріали про виконання доручень слідчих підлягають направленню до слідчого підрозділу разом із супровідним листом за підписом начальника відповідного органу.

Глава 21 КПК України регулює проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Як засвідчує практичний досвід авторів, під час розшуку безвісти зниклих осіб найчастіше проводяться такі заходи, передбачені КПК України:

– стаття 263 КПК України: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає у негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також в одержанні, перетворенні і фіксації різних типів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду). При цьому цей захід поділяється на контроль за телефонними розмовами (відбір та фіксація змісту телефонних розмов, SMS-повідомлень, MMS-повідомлень, факсимільного зв'язку тощо) та на зняття інформації з каналів зв'язку (одержання, перетворення і фіксація різних сигналів, які передаються через інтернет-мережу та інші мережі);

– стаття 268 КПК України: встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу передбачає застосування технічного обладнання для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, в тому числі мобільного терміналу, систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у

мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються;

– стаття 269 КПК України: спостереження за особою, річчю або місцем у публічно доступних місцях передбачає візуальне спостереження за особою (для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або в застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження), а також візуальне спостереження за річчю або місцем (для фіксації її переміщення, контактів з нею певних осіб, подій у певному місці, перевірки відомостей під час досудового розслідування тяжкого чи особливо тяжкого злочину або в застосуванні з цією метою спеціальних засобів спостереження).

Проведення інших передбачених КПК негласних слідчих (розшукових) дій є можливим і залежить від обставин кримінального провадження. Порядок, тактика та методика з окремих негласних слідчих (розшукових) дій, взаємодія уповноважених оперативних підрозділів з особами (підрозділами), що залучаються до проведення таких дій, регулюються окремими нормативно-правовими актами відповідних підрозділів Національної поліції України [16, с. 723].

4. Закон України «Про Національну поліцію». У статті 23 Закону закріплено основні повноваження поліції, серед яких в пункті 7 йде мова про те, що поліція розшукує осіб, які пропали безвісти, у випадках, визначених законом. На увагу дослідників заслуговують положення розділу 5 цього нормативного акта – поліцейські заходи. Адже для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень у частині розшуку безвісти зниклих працівники оперативних підрозділів виконують дії або комплекс дій примусового характеру, що обмежують певні права і свободи людини [17, с. 232].

На думку авторів, положення п. 1 статті 41 зазначеного Закону, де визначене коло осіб, щодо яких здійснюється поліцейське піклування, необхідно доповнити пунктом 5) «особи похилого віку, які опинилися в безпорадному стані».

На практиці поліцейські найчастіше застосовують передбачені цим Законом превентивні заходи. У контексті дослідження ці заходи пропонуємо подати у вигляді таблиці.

Таблиця 1

№ п/п	Вид превентивного заходу	Права поліцейського	Обставини	Примітка
1	Перевірка документів особи	Вимога пред'явити документи, що посвідчують особу та/або підтверджують відповідне право	1. Наявність зовнішніх ознак безвісти зниклого 2. Перебування на місці події 3. Наявність зовнішніх ознак причетності до злочину щодо безвісти зниклого	Примусово
2	Опитування особи	Опитування у разі володіння особою відповідною інформацією	Коли є достатньо підстав вважати, що особа може повідомити відомості	Добровільно, для малолітніх – присутність батьків

3	Поверхнева перевірка та огляд	Візуальний огляд особи, транспортного засобу; проведення по поверхні вбрання рукою чи приладом	Наявність достатніх підстав уважати, що при особі чи у транспортному засобі є знаряддя злочину або річ, заборонена в обігу, або свобода осіб незаконно обмежується	Примусово, з можливістю самостійно показати вміст речей або транспортного засобу
4	Зупинення транспортного засобу	Можливість зупиняти транспортний засіб	1. Перебування транспортного засобу в розшуку 2. Якщо водій є свідком у справі про безвісне зникнення	Примусово
5	Вимога залишити місце та обмеження доступу на визначену територію	Вимога залишити місце та обмеження доступу	1. Необхідність забезпечення безпеки безвісти зниклого 2. Фіксація слідів злочину 3. Для затримання осіб, причетних до злочину щодо безвісти зниклого	Примусово
6	Обмеження пересування особи чи транспортного засобу або фактичного володіння річчю	Затримання особи, вилучення речей	Здійснюється на підставах і в порядку, передбачених КПК України	Примусово
7	Проникнення до житла чи іншого володіння особи	Можливість здійснення без вмотивованого рішення суду в невідкладних випадках	1. Порятунком життя людей 2. Безпосереднє переслідування злочинців 3. Припинення злочину, що загрожує життю розшукуваного	Примусово
8	Застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- та кінозйомки, відеозапису	Закріплення фото- і відеотехніки на форменому одязі, транспортних засобах, по периметру доріг і будівель	1. Виявлення і фіксування правопорушення 2. Установлення перебування безвісти зниклого в певному місці, маршрут його руху	Примусово або за згодою власника засобу фіксації
9	Поліцейське піклування	Передача особи визначеним у законі особам чи закладам, вилучення предметів, що можуть спричинити шкоду	1. Щодо безвісти зниклих неповнолітніх, які залишилися без догляду 2. Щодо безвісти зниклих психічнохворих;	Примусово

			3. Щодо осіб, які внаслідок стану сп'яніння, перебуваючи в публічному місці, втратили здатність самостійно пересуватися чи створюють реальну небезпеку іншим або собі	
--	--	--	---	--

Зазначений перелік не є вичерпним. Поліція для виконання покладених на неї завдань може застосовувати інші заходи, передбачені Законом та визначені окремими нормативними актами.

5. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»: в аспекті нашого дослідження на увагу заслуговують зазначені у статті 6 Закону підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності, а саме: наявність достатньої інформації, отриманої в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів про осіб, безвісти зниклих. Це означає, що за фактом безвісного зникнення внесено відомості до ЄРДР з кваліфікацією ст. 115 КК України («Умисне вбивство»), протягом 10-денного терміну встановити місцезнаходження особи не вдалося (а в передбачених спеціальними нормативними актами випадках – протягом доби), заведено оперативно-розшукову справу, а зникла безвісти особа, ймовірно, стала жертвою злочину або перебуває в небезпеці [18].

6. Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти»: цей нормативний акт прийнято у 2018 році і в ньому виправлено деякі суттєві недоліки в окресленій сфері. Отже, було усунуто порушення мовних вимог в актах, що регулюють розшукову роботу поліції, а саме забезпечено термінологічну уніфікованість лексичної сполуки «безвісти зникла особа». У Законі подано таке визначення: особа, зникла безвісти – фізична особа, стосовно якої немає відомостей про її місцеперебування на момент подання заявником заяви про її розшук [19].

У цілому Закон визначає правовий статус осіб, зниклих безвісти, та забезпечує правове регулювання відносин, пов'язаних із встановленням та обліком, розшуком і соціальним захистом таких осіб та їхніх родичів. Із змісту Закону зрозуміло, що велика увага приділяється визначенню статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин унаслідок збройного конфлікту на Сході України. З початку збройного протистояння на органи поліції покладено обов'язок щодо створення умов для ДНК-ідентифікації загиблих, розшуку зниклих безвісти громадян на тимчасово окупованій території.

7. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначає загальні положення боротьби зі злочинами, що вчиняються у зв'язку з діяльністю незаконних злочинних угруповань [20]. В аспекті дослідження така діяльність може бути пов'язана з вчиненням злочинів щодо безвісти зниклих осіб (терористичні акти, вбивства, викрадення людей, незаконне позбавлення волі тощо).

Наприклад, 21.12.2020 року на території м. Павлоград Дніпропетровської області було викрито організоване злочинне угруповання у складі близько 30 чоловік, які вчиняли злочини на території України з 2018 року, зокрема викрадали

осіб, що займалися підприємницькою діяльністю для отримання викупу. У ході спецоперації було проведено 48 одночасних санкціонованих обшуків, вилучено велику кількість зброї, наркотичних речовин, маски-балаклави та інші предмети, що мають значення для справи. 8 осіб, у тому числі організатора угруповання, було затримано в порядку ст. 208 КПК України. Співучасникам повідомлено про підозру за різними статтями КК України. Після отримання результатів експертиз діям цих осіб буде надано додаткову кваліфікацію [26].

8. Цивільний кодекс України: раптова й тривала відсутність особи в місці її постійного мешкання за відсутності відомостей про її місцеперебування стає причиною для хвилювання рідних і близьких, зачіпає права й інтереси фізичних і юридичних осіб, із якими особа перебуває в правових відносинах.

Важливими в цьому контексті є положення ст. 43 Цивільного кодексу України [21], які регламентують підстави визнання фізичної особи безвісти зниклою. У цій статті зазначено, що фізична особа може бути визнана судом безвісти зниклою, якщо протягом одного року в місці її постійного мешкання немає відомостей про місце її перебування. У разі неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місцеперебування особи, початком її безвісної відсутності вважають перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць – перше січня наступного року [22, с. 272].

Цивільно-процесуальні питання визнання особи безвісти зниклою врегульовані Цивільним процесуальним кодексом України [23], зокрема порядок подання до суду та розгляду заяв про визнання фізичної особи безвісти зниклою або оголошення її померлою. Варто враховувати положення постанов Пленуму Верховного Суду України (Постанова «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7) [24].

Наявність ухвали суду про визнання особи безвісти зниклою або померлою є підставою для закриття оперативно-розшукової справи (стаття 9² Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Однак впізнавальна карта на таку особу залишається в підрозділі інформаційно-аналітичного забезпечення Національної поліції України і може бути в подальшому використана, наприклад, для впізнання трупа.

9. Закон України «Про протидію торгівлі людьми»: у ньому визначено, що торгівля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином [25]. На практиці жертвами злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, нерідко стають особи, що зникли безвісти.

Наприклад, 24.01.2020 року поліцейськими ГУНП України в Донецькій області викрито групу осіб, що займалися трудовою експлуатацією громадян соціально не захищених категорій: наркозалежних, безхатченків тощо. Близько 30 осіб утримували в будинку під назвою «Храм». Деякі з цих осіб вважалися зниклими безвісти [26].

Висновки. Незважаючи на постійне внесення змін до законів України та прийняття нових нормативних актів, значна кількість правових норм, які регулюють

діяльність Національної поліції України щодо розшуку безвісти зниклих осіб, потребує доопрацювання і пристосування до реалій суспільного життя.

Діяльність у сфері розшуку безвісти зниклих осіб охоплює широке коло суспільних відносин і регулюється значною кількістю законів, однак визначені та описані авторами нормативно-правові акти прямо регулюють зазначену діяльність. Інші правові приписи мають допоміжний характер і застосовуються в окремих ситуаціях безвісного зникнення.

Правова кваліфікація усіх без винятку безвісних зникнень, відомості про які вносяться до ЄРДР за ч. 1 ст. 115 КК України («Умисне вбивство»), позитивно впливає на стан розшуку цієї категорії осіб. У справах про безвісне зникнення найбільш доцільно проводити такі види негласних слідчих (розшукових) дій: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем.

Прийняття КПК України 2012 року розширило можливості слідчих та оперативних підрозділів щодо розшуку безвісти зниклих осіб і зумовило появу нових законів, які оптимізують розшукову роботу. Закон України «Про Національну поліцію» хоча в загальних рисах і враховує особливості розшукової роботи, проте потребує доопрацювання в частині захисту соціально незахищених категорій осіб (щодо встановлення поліцейського піклування про осіб похилого віку, які опинилися в безпорадному стані).

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
3. Аброськін В. В. Роль органів Національної поліції щодо забезпечення правопорядку в зоні проведення операції Об'єднаних сил. *Забезпечення правопорядку на території проведення операції Об'єднаних сил*: збірник тез доповідей Всеукраїнського науково-практичного семінару. Маріуполь, 2018. 243 с.
4. Богданов С. В. Деякі проблеми нормативного регулювання розшуку безвісно зниклих громадян. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2007. Спецвипуск I. С. 82–90.
5. Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.
6. Корх В. В. Сучасний стан оперативної обстановки у сфері розшуку безвісно відсутніх осіб. *Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам* : матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 25 травня 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 120 с.
7. Никифорчук Д. Й., Чемерис Д. Д. Актуальні проблеми розшуку безвісти зниклих водіїв автотранспортних засобів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (17). С. 22–29. DOI: <https://doi.org/10.33270/04191701>.
8. Nykyforchuk D. J., Chemerys D. D. Методика розыска без вести пропавших лиц в Украине: практический аспект. *Periodyk Wydziału Prawa i Administracji UWM. Studia Prawnoustrojowe*. Olsztyn. 2020. № 47. P. 23–34. DOI: 10.31648/sp.5268.
9. Hackman L. (2016). Forensic Anthropology and Missing Persons Investigations. *Handbook of Missing Persons*, 415–425. DOI: 10.1007/978-3-319-40199-7_27.
10. Morewitz S. J. (2016). Missing Persons: Forensic Sociology Factors. *Handbook of Missing Persons*, 93–104. DOI:10.1007/978-3-319-40199-7_8.
11. Stevenson O. & Woolnough P. (2016). Geographies of Missing People: Improving Police Knowledge and Response to Missing Persons. *Handbook of Missing Persons*, 127–143. DOI: 10.1007/978-3-319-40199-7_10.
12. Петришин О. В. Конституція України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація. Київ: НАПРН, 2011. 512 с.

13. Про затвердження інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/page> (дата звернення: 19.01.2021).
14. Кримінальний кодекс України : прийнятий 05 квіт. 2001 р. № 2341-З. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст.88.
16. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні (станом на 7 вересня 2018 року) / за заг. ред. М. В. Лошицького. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2018. 1280 с.
17. Закон України «Про Національну поліцію» : науково-практичний коментар. 6-те вид. перероб. та доповн. (станом на 5 грудня 2016 р.) / за заг. ред. В. В. Чернея. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 560 с.
18. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 19.01.2021).
19. Про правовий статус осіб, що зникли безвісти : Закон України від 12 серп. 2018 р. № 2505-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 38. Ст. 280.
20. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358.
21. Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
22. Козьяков І. М. Перевірка прокурором додержання законів при прийманні та вирішенні заяв про безвісне зникнення громадян: організація і тактика. *Кримінальне право України*. 2006. № 2. С. 45–52.
23. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV (станом на 1 жовт. 2016 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40, № 40–42. Ст. 492.
24. Про судову практику у справах спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08> (дата звернення: 19.01.2021).
25. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 173.
26. Національна поліція України. Фейсбук. Офіційна сторінка. URL: <https://www.facebook.com/UA.National.Police/> (дата звернення: 19.01.2021).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
2. Pro Natsionalnu politziiu : Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku № 580-VIII [On the National Police : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 40–41. St. 379 [in Ukrainian].
3. Abroskin, V. V. (2018). Rol orhaniv Natsionalnoi politzii shchodo zabezpechennia pravoporiadku v zoni provedennia operatsii Obiednanykh syl [The role of the national police in ensuring law and order in the area of the joint forces operation]. *Zabezpechennia pravoporiadku na terytorii provedennia operatsii Obiednanykh syl : zbirnyk tez dopovidei Vseukrainskoho naukovopraktychnoho seminaru*. Mariupol. 243 s. [in Ukrainian].
4. Bohdanov, S. V. (2007). Deiaki problemy normatyvnoho rehuliuвання rozshuku bezvisno znyklykh hromadian [Some problems of normative regulation of search of missing persons]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Lviv. Spetsvypusk I. S. 82–90 [in Ukrainian].
5. Mazurok, O. Ya. (2018). Kryminalistychne zabezpechennia diialnosti Natsionalnoi politsii pid chas rozshuku bezvisno vidsutnykh osib [Forensic support of the National Police during the search for missing persons] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 255 s.
6. Korkh, V. V. (2017). Suchasnyi stan operatyvnoi obstanovky u sferi rozshuku bezvisno vidsutnykh osib [The current state of the operational situation in the field of search for missing persons]. *Aktualni pytannia operatyvno-rozshukovoi protydii zlochynam : materialy nauk.-prakt. seminaru (m. Dnipro, 25 travnia 2017 r.)*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 120 s. [in Ukrainian].
7. Nykyforchuk, D. Y., Chemerys, D. D. (2019). Aktualni problemy rozshuku bezvisnykh znyklykh vodiiv avtotransportnykh zasobiv [Current problems of searching for missing drivers of motor vehicles].

- Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* № 1(17). S. 22–29. DOI: <https://doi.org/10.33270/04191701> [in Ukrainian].
8. Nykyforchuk, D. J., Chemerys, D. D. (2020). Metodika rozyska bez vesti propavshih lic v Ukrainie: prakticheskij aspekt [Missing Persons Search Methods in Ukraine: practical aspect]. *Periodyk Wyzdaiatu Prawa i Administracji UWM. Studia Prawnoustrojowe.* Olsztyn. № 47. P. 23–34. DOI: 10.31648/sp.5268 [in Russian].
 9. Hackman L. (2016). Forensic Anthropology and Missing Persons Investigations. *Handbook of Missing Persons*, 415–425. DOI: 10.1007/978-3-319-40199-7_27.
 10. Morewitz S. J. (2016). Missing Persons: Forensic Sociology Factors. *Handbook of Missing Persons*, 93–104. DOI: 10.1007/978-3-319-40199-7_8.
 11. Stevenson O. & Woolnough P. (2016). Geographies of Missing People: Improving Police Knowledge and Response to Missing Persons. *Handbook of Missing Persons*, 127–143. DOI: 10.1007/978-3-319-40199-7_10.
 12. Petryshyn, O. V. (2011). Konstytutsiia Ukrainy : naukovo-praktychnyi komentar [The Constitution of Ukraine: scientific and practical commentary] / za zah. red. V. Ya. Tatsiia. Kyiv: NAPrN. 512 s. [in Ukrainian].
 13. Pro zatverdzhennia instruktsii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni [On Approval of Instruction on Interaction of National Police Bodies in Prevention, Detection and Investigation of Crimes] : nakaz MVS Ukrainy vid 07.07.2017 № 575. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/page> (data zvernennia: 21.01.2021) [in Ukrainian].
 14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : pryiniaty 05 kvit. 2001 r. № 2341-3. [Criminal Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2001. № 25–26. St. 131 [in Ukrainian].
 15. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : pryiniaty 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88 [in Ukrainian].
 16. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy. Zrazky protsesualnykh dokumentiv u kryminalnomu provadzhenni (stanom na 7 veresnia 2018 roku) [Scientific and practical commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine. Samples of procedural documents in criminal proceedings] / za zah. red. M. V. Loshytskoho. Kyiv: Vydavnychiy dim «Profesional», 2018. 1280 s. [in Ukrainian].
 17. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» : naukovo-praktychnyi komentar [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine «On the National Police»]. 6-te vyd. pererob. ta dopovn. (stanom na 5 hrudnia 2016 r.) / za zah. red. V. V. Cherneia. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury, 2016. 560 s. [in Ukrainian].
 18. Pro operativno-rozshukovu diialnist : Zakon Ukrainy vid 18.02.1992 № 2135-7 [On operative-search activity : Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].
 19. Pro pravovyi status osib, shcho znykly bezvisty : Zakon Ukrainy vid 12 serp. 2018 r. № 2505-VIII [On the legal status of missing persons : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2018. № 38. St. 280 [in Ukrainian].
 20. Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu : Zakon Ukrainy vid 30 cherv. 1993 r. [On the organizational and legal basis for combating organized crime]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1993. № 35. St. 358 [in Ukrainian].
 21. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] : pryiniaty 16 sich. 2003 r. № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2003. № 40–44. St. 356 [in Ukrainian].
 22. Koziakov, I. M. (2006). Perevirka prokurorom dodержання zakoniv pry pryimanni ta vyrishenni zaiav pro bezvisne znyknennia hromadian: orhanizatsiia i taktyka [Prosecutor's check of observance of laws at acceptance and the decision of statements on disappearance of citizens: the organization and tactics]. *Kryminalne pravo Ukrainy.* № 2. S. 45–52 [in Ukrainian].
 23. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18 berez. 2004 r. № 1618-IV (stanom na 1 zhovt. 2016 r.). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2004. № 40, № 40–42. St. 492 [in Ukrainian].
 24. Pro sudovu praktyku u spravakh spadkuvannia [On judicial practice in matters of inheritance] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30.05.2008 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v000770008> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].

25. Pro protydiuu torhivli liudmy : Zakon Ukrainy vid 20.09.2011 № 3739-VI [On combating trafficking in human beings : Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2012. № 19–20. St. 173 [in Ukrainian].
26. Natsionalna politsiia Ukrainy. Feisbuk. Ofitsiina storinka [National Police of Ukraine. Facebook. Official page]. URL: <https://www.facebook.com/UA.National.Police/> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].

Nykyforchuk Dmytro,

Doctor of Law, Professor
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9041-6197>

Chemerys Dmytro,

Postgraduate student
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6140-4506>

FEATURES OF LEGISLATIVE REGULATION SEARCH FOR MISSING PERSONS

The article is devoted to the study of the peculiarities of the legislative regulation of the search for missing persons. Since the central place among the law enforcement agencies that search for this category of persons is occupied by units of the National Police, the authors pay attention to the laws that guide police officers in their activities. The scientific description of the laws in the context of search work is carried out taking into account the practical experience of the authors. Emphasis is placed on the processes that create preconditions for the disappearance of people in Ukraine: the economic crisis, the armed conflict in the East, the mass exodus of citizens abroad, quarantine restrictions due to the COVID-19 pandemic, impoverishment of some segments of the population and high general criminalization of Ukrainian society. It is noted that these circumstances are reflected in the legislation and affect the activities of the National Police of Ukraine. The effect of some laws in various situations of disappearance is described. Examples from practice are given. The paper focuses on optimizing the work of the National Police in this area, because the timely introduction of changes and additions to existing legislation and the adoption of new regulations ensure compliance with the human rights and freedoms guaranteed by the Constitution of Ukraine. It was found that the legal qualification of the fact of missing person under a particularly serious article of the Criminal Code of Ukraine has a positive effect on the search work. An analysis of the Law on the National Police revealed that some categories of vulnerable people (elderly people who were helpless) were left out of the legislator's attention. According to the practical experience of one of the authors, these individuals are often victims of accidents and need police care. The effect of some laws in various situations of disappearance is described. Examples from practice are given. Ways to optimize work in this area are proposed.

Key words: law; search; missing person; National Police.

Надійшла до редколегії 10.02.2021

РОЗДІЛ IV

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ Й ПОРЯДКУ

УДК: 342.922:351.74

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-80-94>

Вітвіцький Сергій Сергійович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

Захарченко Андрій Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6359-2475>

ПРАВОВА ОСНОВА ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ І ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ

У статті проаналізовано стан законодавства, що містить положення з питань взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. Обґрунтовано основні напрями вдосконалення правової основи взаємодії цих органів у зазначеній сфері. Зокрема, запропоновано доопрацювання законодавства з питань взаємодії цих органів щодо забезпечення публічної безпеки та порядку під час організації і проведення масових заходів, розроблення та виконання відповідних регіональних і місцевих програм, координації діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку, організації безпечного дорожнього руху та функціонування громадського транспорту.

Ключові слова: Національна поліція; органи місцевого самоврядування; публічна безпека і порядок.

Постановка проблеми. Одним із факторів, що впливають на стан публічної безпеки та порядку в населених пунктах, є ступінь взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади. Створення сприятливих умов для спільного вирішення цими органами завдань у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку з урахуванням специфіки регіонів і потреб територіальних громад значною мірою залежить від наявності належної правової основи таких відносин. Однак на сьогодні положення чинного законодавства щодо такої взаємодії не позбавлені прогалин та неточностей, є недостатньо конкретизованими, внаслідок чого потенційні позитивні можливості взаємодії між цими органами реалізуються не повністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки питання взаємодії органів (підрозділів) Національної поліції з органами місцевого самоврядування

привертають увагу багатьох представників юридичної науки. Зокрема, Є. В. Зозуля дослідив генезу становлення і розвитку такої взаємодії, охарактеризував нові підходи до організації роботи Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері охорони правопорядку [1]. М. В. Завальний провів загальний огляд стану взаємодії між цими органами та навів рекомендації щодо застосування її окремих форм [2]. О. С. Дніпров зробив висновок про доцільність розробки систематизованої методики щодо організації взаємодії підрозділів поліції з органами місцевого самоврядування та громадськістю з подальшим її закріпленням у певній формі нормативного регулювання [3]. В. Є. Барба надав оцінку стану нормативно-правового регулювання взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, а також запропонував затвердження порядку такої взаємодії як окремого нормативно-правового акта [4]. В. Ю. Кікінчук та А. В. Долинний розглядали особливості взаємодії між цими органами щодо забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів [5].

Наукові публікації згаданих вище авторів не вичерпують усього комплексу наукових праць, у яких тією чи іншою мірою аналізуються питання правового забезпечення взаємодії органів (підрозділів) Національної поліції з органами місцевого самоврядування. Водночас окремі висновки і пропозиції, раніше сформульовані в науковій літературі, мають дискусійний характер і потребують доопрацювання. Деякі з наявних недоліків правової основи взаємодії зазначених органів дотепер залишалися поза увагою науковців. До того ж це стосується прогалин законодавства щодо порядку погодження територіальними органами (підрозділами) Національної поліції окремих рішень органів місцевого самоврядування з питань організації безпечного дорожнього руху та функціонування громадського транспорту. Слід також зауважити, що згідно з наказом МВС України від 11 червня 2020 р. № 454 розвиток партнерства та взаємодії органів і підрозділів системи МВС з органами місцевого самоврядування визнано одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень.

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті.

Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення правової основи взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Виклад основного матеріалу. Загальні (рамкові) положення щодо взаємодії органів поліції з органами місцевого самоврядування затверджено на рівні базового Закону України «Про Національну поліцію» [6], що свідчить про визнання державою важливості налагодження взаємодії між цими органами. Зокрема, Законом встановлено загальне правило, згідно з яким поліція у процесі своєї діяльності має взаємодіяти з органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів (ст. 5). Закріплено вимогу щодо постійного інформування поліцією органів місцевого самоврядування про свою діяльність, у тому числі у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку (ч. 2 ст. 9). Також визначено обов'язок керівників територіальних органів поліції проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування для налагодження ефективної співпраці, обговорення діяльності поліції, з'ясування поточних проблем та обрання найефективніших способів їх вирішення (ч. 1 ст. 88).

Для визначення цільових орієнтирів діяльності поліції велике значення має законодавче закріплення вимог, згідно з якими ця діяльність повинна здійснюватися

в тісній співпраці та взаємодії з територіальними громадами на засадах партнерства, спрямовуватися на задоволення їхніх потреб, і планування цієї діяльності має відбуватися з урахуванням проблем територіальних громад (ч. 2 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію»). Оскільки представництво інтересів територіальних громад та прийняття рішень від їх імені реалізується органами місцевого самоврядування, зазначені положення Закону додатково вказують на потребу дієвої взаємодії поліції з цими органами.

Ще один законодавчий акт – Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» – встановлює основні повноваження місцевих рад і їх виконавчих органів, що реалізуються у відносинах з органами (підрозділами) поліції [7]. Зокрема, цим Законом до виключної компетенції сільських, селищних, міських, районних та обласних рад віднесено повноваження щодо заслуховування на пленарних засіданнях інформації керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території (п. 40 ч. 1 ст. 26; п. 36 ч. 1 ст. 43). Серед власних (самоврядних) повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад передбачено сприяння діяльності органів Національної поліції (підпункт 2 п. «а» ч. 1 ст. 38), а серед делегованих повноважень – утворення комісій з питань боротьби зі злочинністю, спрямування їх діяльності (підпункт 4 п. «б» ч. 1 ст. 38). Як свідчить практика, під час створення таких комісій органи місцевого самоврядування включають до їхнього складу й представників територіальних органів поліції, що є цілком виправданим.

Поряд із названими вище законами вказівка на потребу взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування також міститься у Положенні про Національну поліцію [8] та положеннях про окремі органи й підрозділи Національної поліції, затверджених наказами МВС України та Національної поліції України [9].

Серед законодавчих актів, що регламентують окремі питання взаємодії поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, слід насамперед виділити Кодекс України про адміністративні правопорушення [10]. Цим Кодексом встановлено правило, згідно з яким орган, що розглядає справу про адміністративне правопорушення, встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню адміністративного правопорушення, має вносити у відповідний державний орган чи орган місцевого самоврядування пропозиції про вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов (ст. 282). Указане правило поширюється й на органи Національної поліції, адже вони вповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, зокрема про порушення громадського порядку (ст. 222). Водночас Кодекс передбачає повноваження органів місцевого самоврядування з координації на відповідній території роботи всіх державних і громадських органів по запобіганню адміністративним правопорушенням (ст. 6). Це стосується і роботи органів Національної поліції за відповідним напрямом.

Важливе місце в регулюванні зазначених відносин належить і Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [11]. Цей Закон визначає правовий статус громадських формувань з охорони громадського порядку, при цьому уповноважує органи місцевого самоврядування спільно з органами Національної поліції організовувати діяльність таких громадських формувань, здійснювати координацію і контроль цієї діяльності (ч. 3 ст. 15, ч. 1 ст. 16).

Низка нормативно-правових актів містить положення про взаємодію поліції та органів місцевого самоврядування щодо такого сегмента публічної безпеки, як безпека дорожнього руху і впорядковане функціонування громадського транспорту. Переважно йдеться про необхідність погодження органами місцевого самоврядування з уповноваженими підрозділами Національної поліції окремих рішень або інших документів, наприклад, щодо: проектів і схем організації дорожнього руху, маршрутів руху пасажирського транспорту (статті 27, 52³ Закону України «Про дорожній рух») [12]; установлення тимчасових обмежень на рух транспортних засобів під час проведення ремонтних та інших робіт на вулицях і дорогах міст та інших населених пунктів, установлення порядку використання автомобільних доріг загального користування для проведення народних гулянь та інших масових заходів (п. 4 ст. 20, ч. 1 ст. 36 Закону України «Про автомобільні дороги») [13]; організації місць зберігання транспортних засобів на відповідній території (ч. 3 ст. 21 Закону України «Про автомобільний транспорт») [14]; розміщення майданчиків для паркування за окремими адресами (п. 8 Правил паркування транспортних засобів) [15]; видачі дозволу на розміщення зовнішньої реклами в межах смуги відведення автомобільних доріг (п. 16 Типових правил розміщення зовнішньої реклами) [16] та ін. Крім того, передбачено включення представників територіальних органів Національної поліції до складу конкурсних комітетів, що утворюються органами місцевого самоврядування для підготовки та проведення конкурсів з перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування (ч. 9 ст. 44 Закону України «Про автомобільний транспорт»).

Окремі норми, що стосуються взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування у досліджуваній сфері, також закріплено Законом України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» [17]. Згідно з цим Законом органи Національної поліції та органи місцевого самоврядування віднесено до кола суб'єктів забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з проведенням футбольних матчів (ст. 7). Водночас указано на потребу організації взаємодії між цими суб'єктами через утворення координаційного штабу, до складу якого мають входити, зокрема, й представники зазначених органів (ст. 16).

Крім розглянутих вище нормативно-правових актів, прийнятих на загальнодержавному рівні, правова основа взаємодії територіальних органів (підрозділів) поліції з органами місцевого самоврядування представлена й певними локальними правовими актами зазначених органів. До того ж значного поширення набула практика затвердження місцевими радами програмних документів, що передбачають здійснення на відповідних територіях комплексу спільних міжвідомчих заходів за участю територіальних органів і підрозділів Національної поліції щодо запобігання правопорушенням та забезпечення публічного порядку [18].

Деякі міські ради утворили виконавчі органи, що спеціально опікуються питаннями забезпечення публічної безпеки та порядку у взаємодії з органами Національної поліції та іншими правоохоронними органами. Компетенція цих виконавчих органів щодо здійснення такої взаємодії визначена відповідними положеннями, які затверджуються місцевими радами [19].

Поряд із цим в останні роки досить поширеною стала практика укладання між органами місцевого самоврядування та територіальними органами Національної поліції меморандумів про співпрацю (взаємодію), у межах яких ці органи

засвідчують готовність докладати спільних зусиль для підвищення рівня правопорядку та публічної безпеки і визначають певні форми взаємодії у зазначеному напрямі [20]. Також трапляються випадки укладання між цими органами договорів, у яких ідеться про взаємодію у вирішенні певних вузькоспрямованих питань безпеки та правопорядку [21].

Проведений аналіз правової основи взаємодії органів (підрозділів) Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку дає змогу констатувати, що на законодавчому рівні закріплено основні засади такої взаємодії та з різним ступенем деталізації визначено окремі її форми. Разом з тим убачається низка проблемних питань, що потребують додаткового опрацювання.

Насамперед варто зауважити, що деякі дослідники раніше висловлювали позицію про необхідність розробки та затвердження окремого нормативно-правового акта – Порядку взаємодії територіальних органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. Зокрема, на думку В. Є. Барби, затвердження такого Порядку дозволить досягти узгоджених дій різних суб'єктів, об'єднати та максимально використати їхні зусилля і можливості в охороні публічної безпеки та порядку, уникнути дублювання функцій, залучити до профілактичної роботи більшу кількість громадян [4, с. 79–80]. Схожу пропозицію наводить і А. М. Клочко, вказуючи, що на підставі Закону України «Про Національну поліцію» Міністерству внутрішніх справ слід прийняти відомчий нормативно-правовий акт, який містив би увесь комплекс питань, що пов'язані із взаємодією органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування [22, с. 108].

Однак В. В. Кадала, навпаки, заперечує існування потреби у прийнятті окремого нормативно-правового акта для врегулювання координації органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування, оскільки ці питання вирішені в законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про Національну поліцію». Як вважає дослідник, побудова ефективної моделі взаємодії поліції та суспільства через органи місцевого самоврядування під час забезпечення прав і свобод людини не можлива за допомогою певного нормативного документа, вона має носити гнучкий варіативний характер з огляду на мінливість умов існування суспільства, функціонування поліції та агресивного зовнішнього середовища. Водночас законодавчі акти потребують більш чіткого викладення окремих формулювань [23, с. 47].

Під час зіставлення наведених позицій можна погодитися з тим, що прийняття окремого спеціального нормативно-правового акта – Порядку взаємодії територіальних органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку – наразі не є доцільним, оскільки: по-перше, як було описано вище, питання такої взаємодії певною мірою вже врегульовано різними нормативно-правовими актами, дублювання положень яких було б невиправданим; по-друге, зазначена сфера охоплює широке коло різних аспектів, частина з яких має вирішуватися на рівні закону, а решта – на рівні загальнодержавних і локальних підзаконних нормативно-правових актів.

З урахуванням цього, замість затвердження єдиного порядку взаємодії між вказаними вище органами, більш доречним буде заповнення наявних окремих прогалин та усунення інших недоліків законодавства стосовно такої взаємодії.

На одну з цих прогалин раніше звертали увагу В. Ю. Кікінчук та А. В. Долинний, які цілком слушно наголосили, що через відсутність спеціального нормативного акта, який би закріплював як порядок проведення масових заходів, так і забезпечення публічної безпеки та порядку під час їх проведення, особливості взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку під час масових заходів не врегульовані належним чином на законодавчому рівні. З огляду на це науковці запропонували прийняття окремої інструкції / порядку щодо взаємодії поліції з усіма суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів на зразок затвердженого Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України [5, с. 24, 28].

Погоджуючись із думкою названих вище авторів стосовно існування порушеної проблеми, варто зауважити, що основні питання, пов'язані з організацією та проведенням таких масових заходів, як збори, мітинги, походи і демонстрації (мирні зібрання), мають регулюватися на рівні закону. Ця теза підтверджується рішенням Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. № 4-рп/2001.

Як відомо, законодавчий акт щодо реалізації громадянами конституційного права на проведення мирних зібрань до цього часу не прийнято, тому така потреба все ще залишається. Під час розробки згаданого законодавчого акта в його зміст доцільно включити, зокрема, й основні положення про особливості забезпечення публічної безпеки і порядку у зв'язку з організацією та проведенням мирних зібрань, у тому числі стосовно взаємодії органів місцевого самоврядування і територіальних органів Національної поліції у вирішенні відповідних завдань.

Водночас варто зазначити, що мирні зібрання (збори, мітинги, походи й демонстрації) є не єдиним видом масових заходів, проведення яких пов'язано з підвищеним ризиком для публічної безпеки та порядку. До таких заходів належать також спортивні змагання, громадські розважальні заходи, проведення вуличних ярмарків, народних свят тощо.

Зважаючи на це, поряд із прийняттям указанного вище законодавчого акта для розвитку його положень, а також для впорядкування та покращення взаємодії між територіальними органами (підрозділами) Національної поліції, органами місцевого самоврядування та іншими органами й організаціями, задіяними у забезпеченні публічної безпеки і порядку під час проведення різноманітних масових заходів, доцільним є затвердження постановою Кабінету Міністрів України Порядку забезпечення публічної безпеки і правопорядку під час проведення мирних зібрань та інших масових заходів.

Продовжуючи аналіз, слід звернути увагу, що всупереч поширеній практиці затвердження органами місцевого самоврядування програмних документів, які передбачають здійснення комплексу заходів щодо забезпечення публічної безпеки і порядку на відповідних територіях, наявні підходи до підготовки таких програм є невпорядкованими. Так, в одних випадках ініціаторами та головними розробниками таких програмних документів виступають відповідні територіальні органи поліції, в інших – програмні документи розробляються виконавчими органами місцевих рад. Застосовуються різні підходи до визначення назв цих програмних документів, їхньої структури, змістовного наповнення, кола головних виконавців і співвиконавців тощо. Різним є і рівень якості затверджених програм: деякі з них є достатньо ґрунтовними, деякі – мають здебільшого формальний характер і містять суттєві недоліки.

З урахуванням наведеного вище, а також беручи до уваги, що якісна підготовка та реалізація відповідних програмних документів є одним із важливих засобів

забезпечення публічної безпеки і порядку, покращенню наявних підходів до застосування цього засобу може сприяти затвердження на загальнодержавному рівні Методичних рекомендацій щодо розроблення, затвердження та контролю виконання регіональних і місцевих програм з питань забезпечення публічної безпеки і правопорядку. У таких Методичних рекомендаціях варто запропонувати, зокрема, і порядок взаємодії між органами місцевого самоврядування і територіальними органами (підрозділами) Національної поліції стосовно розроблення та виконання зазначених програм. Зважаючи на коло завдань і повноважень центральних органів виконавчої влади, Методичні рекомендації доцільно затвердити спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства розвитку громад і територій України.

Додаткової уваги потребує і правова регламентація взаємодії органів поліції та органів місцевого самоврядування під час здійснення їхніх функцій щодо діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону. У контексті цього питання варто наголосити, що статті 3, 15, 16, 20 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» містять суперечності: по-різному визначають те, які саме органи вповноважені організовувати, координувати та контролювати діяльність таких громадських формувань. Водночас порядок здійснення певними органами координації та контролю щодо діяльності громадських формувань залишається невизначеним. Такий стан законодавства не відповідає принципу правової визначеності та ускладнює налагодження чіткої взаємодії між усіма учасниками відповідних відносин.

Викладене вище вказує на доцільність доопрацювання законодавства щодо діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, в тому числі визначення порядку здійснення органами місцевого самоврядування та органами Національної поліції координації та контролю за діяльністю цих громадських формувань.

Ще один важливий аспект стосується укладання органами місцевого самоврядування та територіальними органами Національної поліції меморандумів і договорів про взаємодію (співпрацю). Як зазначалося вище, укладання таких меморандумів і договорів наразі застосовується на практиці. Проте на рівні законодавства немає положень щодо можливості укладання таких документів та окреслення їхнього змісту. Водночас і на органи Національної поліції, і на органи місцевого самоврядування поширюються приписи частини другої статті 19 Конституції України, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. При цьому питання про можливість кваліфікації відповідних дій органів місцевого самоврядування та Національної поліції як таких, що здійснюються в межах дискреційних повноважень, має дискусійний характер. Можна припустити, що саме через це під час укладання меморандумів про взаємодію зазначені органи іноді обумовлюють, що вони розглядають меморандум як декларацію про наміри, що не призводять до можливих юридичних чи фінансових наслідків або зобов'язань для будь-кого з них [20].

У зв'язку з наведеним вище заслуговує на увагу підхід, застосований у Законі «Про поліцію» Чеської Республіки. Цей Закон містить окремий параграф «Співробітництво з муніципалітетами», у якому прямо передбачено можливість

укладання територіальними органами поліції угод про координацію з муніципалітетами з метою встановлення загальної процедури для забезпечення місцевого публічного порядку. Обумовлено, що угода про координацію має визначати: форми й інструменти постійної координації діяльності муніципалітету та департаменту поліції у забезпеченні місцевих питань публічного порядку в муніципалітеті; завдання муніципалітету та департаменту поліції в галузі попередження протиправних дій, які порушують публічний порядок у муніципалітеті; завдання муніципалітету та поліцейського управління у разі порушення публічного порядку в муніципалітеті; ступінь участі муніципалітету й департаменту поліції в забезпеченні виконання вказаних вище завдань; форми та інструменти для оцінки виконання поставлених завдань й усунення будь-яких виявлених недоліків; строк дії угоди; надання фінансування [24].

Подібний підхід може бути передбачено й у законодавстві України. Закріплення на рівні законів України «Про Національну поліцію» та «Про місцеве самоврядування в Україні» положень щодо укладення територіальними органами поліції та органами місцевого самоврядування угод про взаємодію і координацію діяльності створить належне законодавче підґрунтя щодо наявної практики укладання відповідних документів, а також сприятиме подальшому розвитку такої практики та більш ефективній взаємодії цих органів.

Окрему увагу варто приділити й удосконаленню законодавства, в якому йдеться про взаємодію органів місцевого самоврядування і територіальних органів (підрозділів) поліції з питань організації безпечного дорожнього руху та функціонування громадського транспорту. Таке законодавство містить низку положень, що передбачають необхідність погодження територіальними органами (підрозділами) поліції відповідних рішень та інших документів, підготовка яких здійснюється органами місцевого самоврядування. Разом з тим, встановлюючи такі вимоги, законодавство не визначає порядку погодження тих чи інших рішень (документів), що вносить елемент правової та організаційної невизначеності у цьому сегменті взаємодії зазначених органів.

На доцільність конкретизації таких порядків указує і правозастосовна практика. Зокрема, Верховний Суд у ході розгляду однієї зі справ наголосив, що встановлення дорожніх знаків та, як наслідок, зміну схеми організації дорожнього руху органом місцевого самоврядування повинно бути погоджено з відповідними підрозділами Національної поліції. Матеріали справи свідчать, що рішення виконкому міської ради «Про встановлення дорожніх знаків» не погоджувалося з органами поліції, а рішення виконкому «Про організацію дорожнього руху» погоджувалося окремим поліцейським, а не органом поліції, як встановлено чинним законодавством України. У зв'язку з цим указані рішення виконкому міської ради не можна вважати законними [25].

Тому для уникнення подібних помилок у діяльності органів поліції та органів місцевого самоврядування і досягнення належної правової визначеності у відносинах між цими органами є доцільним затвердження порядків погодження територіальними органами (підрозділами) Національної поліції рішень органів місцевого самоврядування з питань, зазначених вище. Такі порядки можуть бути прийняті відповідними наказами Національної поліції України.

У контексті цього дослідження варто звернути увагу й на недосконалість положень законодавства стосовно виділення органами місцевого самоврядування територіальним органам Національної поліції земельних ділянок для створення спеціальних майданчиків і стоянок для тимчасово затриманих транспортних засобів. Так, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 р. № 1102 Національній поліції доручено забезпечити функціонування спеціальних майданчиків і стоянок для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів, а органам місцевого самоврядування рекомендовано виділити у межах населених пунктів територіальним органам Національної поліції земельні ділянки для створення таких майданчиків і стоянок [26].

Разом з тим, незважаючи на такі рекомендації, у низці населених пунктів зазначеними органами не забезпечено виділення достатньої кількості земельних ділянок для вказаних цілей. Зокрема, за результатами дослідження ринку надання послуг з транспортування і зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів на спеціальних майданчиках (стоянках) на території м. Одеси та Одеської області, Одеським обласним територіальним відділенням Антимонопольного комітету України виявлено, що за період 2008–2020 рр. відповідними органами місцевого самоврядування виділено земельні ділянки для створення спеціальних майданчиків і стоянок для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів територіальним органам Національної поліції лише в чотирьох містах Одеської області (м. Одеса, м. Арциз, м. Ізмаїл, смт Любашівка). У межах інших населених пунктів Одеської області доставляти тимчасово затримані транспортні засоби немає куди, що призводить до низки проблем. У зв'язку з цим у підсумковій частині вказаного вище звіту зроблено висновок про необхідність розробки та прийняття окремого нормативно-правового акта або внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17.12.2008 р. № 1102 щодо забезпечення та створення умов для виділення у межах населених пунктів територіальним органам Національної поліції земельних ділянок для створення спеціальних майданчиків і стоянок для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів [27].

Підтримуючи такі пропозиції, слід також наголосити на потребі у прийнятті й деяких інших підзаконних актів у досліджуваній сфері. Зокрема, ст. 46 Закону України «Про автомобільний транспорт» визначено, що органи місцевого самоврядування не менш як за дев'ять днів до дня проведення конкурсу на перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування забезпечують інформування відповідних підрозділів Національної поліції про перевізників-претендентів, які подали документи на конкурс. Порядок інформування затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України. Разом з тим, у супереч з цим вимогам Закону, зазначений порядок дотепер не затверджено.

Висновки. За підсумками проведеного дослідження можна запропонувати такі напрями вдосконалення правової основи взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку:

1) унормування взаємодії зазначених органів щодо забезпечення публічної безпеки і порядку в зв'язку з організацією та проведенням мирних зібрань та інших

масових заходів. Відповідні положення пропонується врахувати в ході розробки та прийняття закону про проведення мирних зібрань, а також постанови Кабінету Міністрів України про затвердження Порядку забезпечення публічної безпеки та правопорядку під час проведення мирних зібрань та інших масових заходів;

2) закріплення рекомендованого порядку взаємодії між цими органами під час розроблення та виконання програмних документів з питань забезпечення публічної безпеки і правопорядку. Відповідні положення пропонується викласти у Методичних рекомендаціях щодо розроблення, затвердження та контролю виконання регіональних та місцевих програм з питань забезпечення публічної безпеки і правопорядку (із затвердженням цих рекомендацій спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства розвитку громад і територій України);

3) визначення порядку здійснення органами місцевого самоврядування та органами Національної поліції координації і контролю за діяльністю громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону. Для врегулювання зазначеного питання варто внести уточнення до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» з подальшим прийняттям відповідних підзаконних нормативно-правових актів;

4) законодавче закріплення можливості укладення територіальними органами поліції та органами місцевого самоврядування угод про взаємодію та координацію діяльності (із внесенням відповідних доповнень до законів «Про Національну поліцію» та «Про місцеве самоврядування в Україні»);

5) визначення порядків погодження територіальними органами (підрозділами) Національної поліції рішень органів місцевого самоврядування з питань організації дорожнього руху та функціонування громадського транспорту. Зазначене питання може бути вирішено на рівні відповідних наказів Національної поліції України.

Перспективи подальших розвідок. Практична реалізація наведених вище пропозицій потребуватиме подальшої конкретизації кожного з окреслених напрямів. Крім того, окремого опрацювання потребує нормативно-правове регулювання відносин, що виникають у зв'язку з проведенням представниками органів місцевого самоврядування та Національної поліції спільних рейдів і перевірок додержання законодавства у сфері благоустрою населених пунктів, правил торгівлі та ін. Пошук оптимальних варіантів вирішення цього питання має стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Зозуля Є. В. Взаємодія органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування та громадою у сфері охорони правопорядку (історія, сучасний стан, напрями розвитку). *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С. 29–37.
2. Завальний М. Сутність та завдання взаємодії Національної поліції з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо забезпечення публічної безпеки та порядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 3. Т. 1. С. 146–150.
3. Дніпров О. Окремі аспекти взаємодії Національної поліції з органами місцевого самоврядування щодо забезпечення публічного порядку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 16–21.

4. Барба В. Є. Нормативно-правове регулювання взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку. *Lex Portus*. 2018. № 3 (11). С. 69–83.
5. Кікінчук В. Ю., Долинний А. В. Особливості взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 24–30.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
8. Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2971.
9. Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 4 грудня 2017 р. № 987. *Офіційний вісник України*. 2018. № 11. Ст. 405.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 19.01.2021).
11. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 40. Ст. 338.
12. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 31. Ст. 338.
13. Про автомобільні дороги : Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2862-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 51. Ст. 556.
14. Про автомобільний транспорт : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2344-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 22. Ст. 105.
15. Про затвердження Правил паркування транспортних засобів : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1342. *Офіційний вісник України*. 2009. № 96. Ст. 3314.
16. Про затвердження Типових правил розміщення зовнішньої реклами : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2003 р. № 2067. *Офіційний вісник України*. 2003. № 52. Т. 1. Ст. 2817.
17. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3673-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 9. Ст. 64.
18. Програма посилення охорони публічної безпеки і боротьби зі злочинністю на території Бахмутської міської об'єднаної територіальної громади «Правопорядок 2020–2021». Офіційний сайт Бахмутської міської ради. URL: <https://artemrada.gov.ua/26161> (дата звернення: 19.01.2021).
19. Про затвердження Положення про департамент муніципальної безпеки Одеської міської ради у новій редакції : рішення Одеської міської ради від 18 вересня 2019 р. № 5064-VII. Офіційний сайт міста Одеси. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/council/176031/> (дата звернення: 19.01.2021).
20. Меморандум про співпрацю та партнерство між Головним управлінням Національної поліції в Київській області та Узинською міською об'єднаною територіальною громадою від 19 березня 2020 р. Офіційний сайт Узинської об'єднаної територіальної громади. URL: <http://uzynska.gromada.org.ua/news/1584688022/> (дата звернення: 19.01.2021).
21. Про погодження укладання договору «Про зберігання транспортних засобів на спеціальних майданчиках Національної поліції» : рішення виконавчого комітету Вінницької міської ради від 5 березня 2020 р. № 526. Офіційний сайт Вінницької міської ради. URL: <https://www.vmr.gov.ua/Docs/ExecutiveCommitteeDecisions/2020/%E2%84%961100%2004-06-2020.pdf> (дата звернення: 19.01.2021).
22. Ключко А. М. Проблеми формування правових основ взаємодії органів Національної поліції, органів місцевого самоврядування та громадських формувань з охорони громадського порядку. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 105–109.
23. Кадала В. В. Роль територіальних громад у забезпеченні охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2 (63). С. 45–49.
24. Zákon ze dne 17 července 2008 o Policii České republiky, 273/2008 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-273> (дата звернення: 19.01.2021).

25. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24 вересня 2020 р. у справі № 133/532/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91752747?fbclid=IwAR1z2iKskciy1NPdh6s53aObXHodUNch1IxVGscbQyIC5MсН6т1gz9qxOoE> (дата звернення: 19.01.2021).
26. Про затвердження Порядку тимчасового затримання працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції транспортних засобів та їх зберігання : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 р. № 1102. *Офіційний вісник України*. 2008. № 98. Ст. 3240.
27. Звіт за результатами дослідження ринку надання послуг з транспортування і зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів на спеціальних майданчиках (стоянках) на території м. Одеси та Одеської області : схвалено на засіданні адміністративної колегії Одеського обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України 12.03.2020 р. Офіційний вебсайт Південного міжобласного територіального відділення Антимонопольного комітету України. URL: http://www.amc.gov.ua/amku/control/ode/uk/publish/printable_article/89017;jsessionid=CBC8CBBC35DCE86F54B5B926A4D17353.app1 (дата звернення: 19.01.2021).

References

1. Zozulia, Ye. V. (2020). Vzaiemodiia orhaniv Natsionalnoi politsii z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia ta hromadoiu u sferi okhorony pravoporiadku (istoriia, suchasnyi stan, napriamy rozvytku). *Pravovyi chasopys Donbasu* [Interaction of the National Police with local governments and the community in the field of law enforcement (history, current situation, directions of development)]. *Law Journal of Donbass*. № 3 (72). S. 29–37 [in Ukrainian].
2. Zavalnyi, M. (2018). Sutnist ta zavdannia vzaiemodii Natsionalnoi politsii z orhanamy vykonavchoi vlady ta orhanamy mistsevoho samovriaduvannia shchodo zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava* [The essence and tasks of the interaction of the National Police with the executive authorities and local self governments to ensure public safety and order]. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. Vyp. 3. T. 1. S. 146–150 [in Ukrainian].
3. Dniprov, O. (2018). Okremi aspekty vzaiemodii Natsionalnoi politsii z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia shchodo zabezpechennia publichnoho poriadku [Some aspects of the interaction of the National Police with local governments to ensure public order]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 16–21 [in Ukrainian].
4. Barba, V. Ie. (2018). Normatyvno-pravove rehuliuвання vzaiemodii terytorialnykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku [Legal regulation of interaction between territorial subdivisions of the National Police and local self government bodies in the field of ensuring public safety and order]. *Lex Portus*. № 3 (11). S. 69–83 [in Ukrainian].
5. Kikinchuk, V. Iu., Dolynnyi, A. V. (2018). Osoblyvosti vzaiemodii Natsionalnoi politsii Ukrainy z inshymy subiektamy zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku pid chas provedennia masovykh zakhodiv. *Yevropeiski perspektyvy* [Peculiarities of interaction of the National Police of Ukraine with other subjects of ensuring public safety and order during mass events]. *European perspectives*. № 2. S. 24–30 [in Ukrainian].
6. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 r. № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [About the National Police : Law of Ukraine dated July 2, 2015]. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2015. № 40–41. St. 379 [in Ukrainian].
7. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. № 280/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [About local self-government in Ukraine : Law of Ukraine dated May 21, 1997]. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1997. № 24. St. 170 [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu politsiiu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 zhovtnia 2015 r. № 877. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [On approval of the Regulation on the National Police: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 28, 2015]. *Official Gazette of Ukraine*. 2015. № 89. St. 2971 [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pidrozdily politsii osoblyvoho pryznachennia : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 4 hrudnia 2017 r. № 987. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [On approval of the Regulations on special police units : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated December 4, 2017]. *Official Gazette of Ukraine*. 2018. № 11. St. 405 [in Ukrainian].

10. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. Ofitsiinyi vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy [Code of Ukraine on Administrative Offenses. Official webportal of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].
11. Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnogo kordonu : Zakon Ukrainy vid 22 chervnia 2000 r. № 1835-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the Participation of Citizens in the Protection of Public Order and the State Border : Law of Ukraine dated June 22, 2000. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2000. № 40. St. 338 [in Ukrainian].
12. Pro dorozhnii rukh : Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 r. № 3353-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On Traffic : Law of Ukraine dated June 30, 1993. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 1993. № 31. St. 338 [in Ukrainian].
13. Pro avtomobilni dorohy : Zakon Ukrainy vid 8 veresnia 2005 r. № 2862-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On Highways : Law of Ukraine dated September 8, 2005. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2005. № 51. St. 556 [in Ukrainian].
14. Pro avtomobilnyi transport : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2344-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [About Road Transport : Law of Ukraine dated April 5, 2001. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2001. № 22. St. 105 [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Pravyl parkuvannia transportnykh zasobiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 hrudnia 2009 r. № 1342. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy [About the statement of Rules of parking of vehicles : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 3, 2009. *Official Gazette of Ukraine*]. 2009. № 96. St. 3314 [in Ukrainian].
16. Pro zatverdzhennia Typovykh pravyl rozmishchennia zovnishnoi reklamy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2003 r. № 2067. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy [About the Statement of Standard Rules of Placement of outdoor advertising : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 29, 2003. *Official Gazette of Ukraine*]. 2003. № 52. T. 1. St. 2817 [in Ukrainian].
17. Pro osoblyvosti zabezpechennia hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky u zviazku z pidhotovkoiu ta provedenniam futbolnykh matchiv : Zakon Ukrainy vid 8 lypnia 2011 r. № 3673-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the Peculiarities of Ensuring Public Order and Public Safety in Connection with the Preparation and Holding of Football Matches : Law of Ukraine dated July 8, 2011. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2012. № 9. St. 64 [in Ukrainian].
18. Prohrama posylennia okhorony publichnoi bezpeky i borotby zi zlochynnistiu na terytorii Bakhmutskoi miskoi obiednanoi terytorialnoi hromady «Pravoporiadok 2020–2021». Ofitsiinyi sait Bakhmutskoi miskoi rady [Program to strengthen the protection of public safety and the fight against crime in the Bakhmut city united territorial community «Law and Order 2020–2021». Official site of Bakhmut City Council]. URL: <https://artemrada.gov.ua/26161> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].
19. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro departament munitsypalnoi bezpeky Odeskoi miskoi rady u novii redaktsii : rishennia Odeskoi miskoi rady vid 18 veresnia 2019 r. № 5064-VII. Ofitsiinyi sait mista Odesy [On Approval of the Regulations on the Department of Municipal Security of the Odessa City Council in a new edition: Decision of the Odessa City Council of September 18, 2019 № 5064-VII. Official site of the city of Odessa]. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/council/176031/> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].
20. Memorandum pro spivpratsiu ta partnerstvo mizh Holovnym upravlinням Natsionalnoi politsii v Kyivskii oblasti ta Uzynskoiu miskoiu obiednanoi terytorialnoi hromadoiu vid 19 bereznia 2020 r. Ofitsiinyi sait Uzynskoi obiednanoi terytorialnoi hromady [Memorandum of Cooperation and Partnership between the Main Directorate of the National Police in Kyiv Region and the Uzyn City United Territorial Community dated March 19, 2020. The official website of the Uzyn United Territorial Community]. URL: <http://uzynska.gromada.org.ua/news/1584688022/> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].
21. Pro pohodzhennia ukladannia dohovoru «Pro zberihannia transportnykh zasobiv na spetsialnykh maidanchykakh Natsionalnoi politsii» : rishennia vykonavchoho komitetu Vinnytskoi miskoi rady vid 5 bereznia 2020 r. № 526. Ofitsiinyi sait Vinnytskoi miskoi rady [On Approval of the Agreement «On storage of vehicles at special sites of the National Police» : Decision of the Executive Committee of Vinnytsia City Council of March 5, 2020 № 526. Official site of Vinnytsia City Council]. URL:

- <https://www.vmr.gov.ua/Docs/ExecutiveCommitteeDecisions/2020/%E2%84%961100%2004-06-2020.pdf> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].
22. Klochko, A. M. (2017). Problemy formuvannia pravovykh osnov vzaiemodii orhaniv Natsionalnoi politsii, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta hromadskykh formuvan z okhorony hromadskoho poriadku. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Problems of formation of legal bases of interaction of bodies of National police, bodies of local self-government and public formations on protection of a public order. *Journal of Kyiv University of Law*]. № 3. S. 105–109 [in Ukrainian].
 23. Kadala, V. V. (2018). Rol terytorialnykh hromad u zabezpechenni okhorony prav, svobod i zakonnykh interesiv hromadian. *Pravovyi chasopys Donbasu* [The role of territorial communities in ensuring the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens. *Law Journal of Donbass*]. № 2 (63). S. 45–49 [in Ukrainian].
 24. Zákon ze dne 17. července 2008 o Policii České republiky, 273/2008 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-273> (data zvernennia: 19.01.2021).
 25. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 24 veresnia 2020 r. u spravi № 133/532/17. Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen [The Administrative Court of Cassation of the Supreme Court Resolution in the case № 133/532/17 dated September 24, 2020. Unified State Register of Judgments]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91752747?fbclid=IwAR12ziKskciy1NPdh6s53aObXHodUNch1IxV GscbQyIC5Mch6m1gz9qxOoE> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].
 26. Pro zatverdzhennia Poriadku tymchasovoho zatrymannia pratsivnykamy upovnovazhenykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii transportnykh zasobiv ta yikh zberihannia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 hrudnia 2008 r. № 1102. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [About the Statement of the Order of temporary detention by employees of the authorized divisions of National police of vehicles and their storage : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 17, 2008. *Official Gazette of Ukraine*]. 2008. № 98. St. 3240 [in Ukrainian].
 27. Zvit za rezultatamy doslidzhennia rynku nadannia posluh z transportuvannia i zberihannia tymchasovo zatrymanykh transportnykh zasobiv na spetsialnykh maidanchykakh (stoiankakh) na terytorii m. Odesy ta Odeskoi oblasti : skhvaleno na zasidanni administratyvnoi kolehii Odeskoho oblasnoho terytorialnoho viddilennia Antymonopolnoho komitetu Ukrainy 12.03.2020 r. *Ofitsiinyi vebсайт Pivdennoho mizhoblasnoho terytorialnoho viddilennia Antymonopolnoho komitetu Ukrainy* [Report on the results of the study of the market for the provision of services for transportation and storage of temporarily detained vehicles at special sites (parking lots) in Odessa and Odessa region : approved at a meeting of the administrative board of Odessa regional territorial branch of the Antimonopoly Committee of Ukraine 12.03.2020. Site of the Southern interregional territorial branch of the Antimonopoly Committee of Ukraine]. URL: http://www.amc.gov.ua/amku/control/ode/uk/publish/printable_article/89017;jsessionid=CBC8CBBC35DCE86F54B5B926A4D17353.app1 (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].

Vitvitskyi Sergiy,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

Zakharchenko Andriy,

Doctor of Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6359-2475>

LEGAL BASIS OF INTERACTION OF BODIES AND DIVISIONS OF THE NATIONAL POLICE WITH LOCAL SELF GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF PUBLIC SAFETY AND ORDER

The article analyzes the state of legislation as for provisions on the interaction of bodies and units of the National Police with local self governments in the field of public safety and order. The main directions of improving the legal basis of interaction of these bodies in this area are substantiated. One of the factors influencing the state of public safety and order in settlements is the degree of interaction of bodies and subdivisions of the National Police with local self-government bodies representing the respective territorial communities. According to the results of the study, the following areas of improvement of the legal basis for the interaction of bodies and units of the National Police with local self governments in the field of public safety and order were proposed:

- 1) *standardization of the terms of cooperation of the specified bodies concerning maintenance of public safety and order in connection with the organization and carrying out of peaceful meetings and other mass actions;*
- 2) *consolidation of the recommended order of interaction between these bodies during the development and implementation of program documents on public safety and order;*
- 3) *determining the procedure for coordination by local self governments and the National Police in the field of coordination and control over the activities of public formations with regard of protection of public order and the state border;*
- 4) *legislative consolidation of the possibility of concluding agreements on interaction and coordination of activities by territorial police bodies and local self-government bodies;*
- 5) *determining the procedures for approval by territorial bodies (subdivisions) of the National Police of decisions of local self-government bodies on the issues of traffic organization and functioning of public transport.*

Separate elaboration requires regulatory regulation of relations arising in connection with the conduct of joint raids by representatives of local governments and the National Police and inspections of compliance with legislation in the field of landscaping, trade rules, etc. The search for optimal solutions to this problem should be the subject of further research.

Key words: *National Police; local self governments; public safety and order.*

Надійшла до редколегії 01.02.2021

УДК: 621.039.586:351.746.1

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-95-99>

Колб Олександр Григорович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>

Кухтей Ростислав Адамович,
голова Громадської організації
«Союз інвалідів Чорнобиля Волині»
(ГО «Союз інвалідів Чорнобиля Волині», м. Луцьк)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0366-4705>

ПРО ДЕЯКІ УРОКИ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано відкриті дані про подолання наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції, яка сталася у квітні 1986 року. Визначено деякі детермінанти, які сьогодні впливають на стан та ефективність екологічної безпеки в Україні, а також на рівень національної безпеки взагалі. На підставі опрацьованих наукових розробок з'ясовано, що катастрофи на ЧАЕС можна було запобігти за умови, що представники радянської влади не виявили б кримінальної безвідповідальності та вжили б своєчасних заходів для її недопущення. Авторами констатовано, що забезпечення екологічної безпеки України в сучасних умовах є важливою проблемою, а також невід'ємним складником стійкого економічного й соціального розвитку нашої країни та захисту від потенційних і реальних загроз з урахуванням тих історичних уроків, що зумовлені трагедією на Чорнобильській АЕС у 1986 році.

Ключові слова: катастрофа; атомна електростанція; екологічна безпека; національна безпека; забезпечення; аварія; захищеність.

Постановка проблеми. Як зазначено в ст. 16 Конституції України, забезпечення екологічної безпеки та підтримання рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Проте, як свідчить практика, остання лише формально виконує свої зобов'язання перед населенням, оскільки досі не ліквідувала, не нейтралізувала, не усунула ті детермінанти, що спричинили аварію на Чорнобильській атомній електростанції (далі – ЧАЕС). До того ж із кожним роком Україна зменшує бюджетні асигнування на подолання зазначеної катастрофи [1, с. 286–288]. Водночас важливими у зв'язку з цим є питання щодо змісту деяких уроків Чорнобильської катастрофи, ігнорування або поверхневе засвоєння яких вкрай негативно впливає на захищеність державних інтересів у сфері забезпечення національної безпеки України. Цікавими в цьому контексті є зібрані науковцями та опубліковані в 2020 році унікальні емпіричні матеріали, які безпосередньо висвітлюють діяльність тодішньої влади Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) до та відразу після аварії на ЧАЕС [2], а також спогади ліквідаторів, що брали

безпосередню участь у ліквідації катастрофи в перші її дні (з 26 квітня по 29 квітня 1986 року) [3].

Актуальність зазначеної тематики дослідження зумовлена й сучасними проблемами соціального захисту населення, які породжені, між іншим, непрофесійністю та безвідповідальністю влади, що було характерним і для подій 1986 року на ЧАЕС.

З огляду на викладене вище **метою цієї наукової публікації** є здійснення аналізу тих відкритих даних, що стосуються подолання наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції, а головним її завданням – визначення деяких детермінант, що її спричинили та обумовили, а також їхнього впливу на нинішній стан екологічної та національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури свідчить про те, що над дослідженням проблем забезпечення екологічної безпеки досить активно та плідно працюють такі учені, як В. І. Андрейцев, О. І. Бажан, Г. О. Білявський, Є. П. Буравльов, Г. Г. Боряк, О. В. Брайон, В. А. Гайченко, Г. М. Коваль, М. М. Мусієнко, А. М. Сердюк, В. В. Серебряков, В. В. Поліщук, М. П. Подкоритов, В. В. Хропак та ін.

Долучаються до наукової розробки цієї тематики, зокрема з питань подолання Чорнобильської катастрофи, і практики-дослідники: І. А. Бойко, В. В. Дурдинець, В. С. Заяць, Ю. Г. Кобринський, С. М. Кутєпова, А. М. Теклішин та ін.

Ураховуючи, що досі в Україні наслідки катастрофи на ЧАЕС не подолані, а також зважаючи на їхній вплив на екологічну та національну безпеку, необхідність активізації наукових пошуків є очевидною та об'єктивно обумовленою, що й стало вирішальним під час вибору теми цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Як показало вивчення архівних матеріалів, що стосуються періоду ліквідації аварії на ЧАЕС, їй можна було б запобігти, якби представники тодішньої влади в СРСР не проявили б злочинної безвідповідальності та своєчасно вжили б заходи щодо її недопущення. Тому важливою є довідка одного з фахівців Міненерго Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) про основні інженерно-технічні характеристики проекту та радіаційну безпеку Чорнобильської АЕС від 19 вересня 1971 року, у якій було зазначено, що питання добору, розстановки та навчання будівельно-монтажного та експлуатаційного персоналу цієї станції мають проводитися ретельніше, ніж на звичайних енергетичних підприємствах, оскільки наслідки недбалого чи протиправного ставлення і дій цих осіб можуть призвести до більш тяжких та небезпечних для оточення наслідків [2, с. 33].

Аналогічна інформація запобіжного характеру містилася і в доповідній записці управління Комітету державної безпеки (далі – КДБ) при Раді Міністрів УРСР по Київській області від 12 квітня 1973 року під грифом «таємно» партійному керівництву Київської області, у якій ішлося про те, що на будівництві ЧАЕС траплялися випадки порушення технічних норм [2, с. 35–36]. Крім того, було вказано, що про такі факти письмово проінформовано керівництво Чорнобильського райкому партії.

Подібні записки з 1973 р. по 1986 р. постійно спрямовувалися районній, обласній та республіканській владі УРСР, але на них або не реагували, або замовчували та не доповідали керівництву СРСР (більше 60 спеціальних повідомлень, інформативних листів та службових записок тощо) [2, с. 37–240]. Так, у березні 1986 року Прип'ятський міськвідділ КДБ письмово проінформував першого

секретаря Прип'ятського міського комітету партії про несприятливу ситуацію, яка склалася на III черзі ЧАЕС, а саме про те, що, всупереч затвердженого проекту проведення робіт, на станції не виконується низка з них, що може спричинити серйозні наслідки. Крім цього, у службовій інформації зазначалося про наявні необґрунтовані претензії, незначні зауваження, різноманітні попередження та заборони, а також погрози санкціями воєнної пожежної частини №2 щодо будівельників, що в цілому несприятливо впливало на моральний клімат та в результаті – на терміни будівельно-монтажних робіт і протипожежної безпеки III черги ЧАЕС [2, с. 240–241].

Знову ж, як і раніше, реакції органів влади на такі повідомлення не було, що не могло не зумовити аналогічні негативні явища та злочинну безвідповідальність персоналу зазначеної станції надалі. Показовими щодо цього є службові перемовини між операторами ЧАЕС безпосередньо 26 квітня 1986 року, які не вжили необхідних та відповідних заходів з ліквідації проблем, що виникли на об'єкті, а потім призвели до аварії на станції [2, с. 242–257].

Така ж безвідповідальність та злочинна недбалість були проявлені й у ході ліквідації аварії на ЧАЕС у перші дні трагедії, про що свідчать спогади ліквідаторів катастрофи [3, с. 70–71]. У квітні 1986 року зазначена станція дислокувалася в м. Прип'ять, саме там у їхньому житті сталася подія, яка вплинула на всі аспекти подальшої життєдіяльності, включаючи стан здоров'я, душевного спокою та бажання жити. У складі слухачів Київської вищої школи МВС СРСР ім. Ф. Е. Дзержинського (всього 283 особи) та керівництва навчального закладу (10 осіб) їх було залучено до ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС у перші її дні (26–29 квітня).

Звичайно, що ні тоді, ні сьогодні вони навіть і не думали, що в них з'явиться можливість зустріти 35 річницю від дня катастрофи. А тому через призму часу і розсудливості (мудрість приходить з роками – і це істина) хотілося б поглянути на цю жахливу подію, зважаючи на ті уроки, які ліквідатори, інші причетні до цього особи та в цілому жителі України отримали під час проведення відповідних заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків аварії на ЧАЕС.

Насамперед мова йде про безглузде зосередження під час аварії на забрудненій радіоактивними відходами території досить значної кількості військовослужбовців, правоохоронців та інших воєнізованих формувань (за підрахунками фахівців, за період 1986–1988 років до цієї операції було залучено більше 2 млн зазначених осіб та вільнонайманих спеціалістів (лікарів, дозиметристів, водіїв, будівельників тощо). Саме тоді, коли під час подібної аварії на АЕС, наприклад у Японії, вже у 2000-х роках участь у її ліквідації брали менше двох тисяч висококваліфікованих спеціалістів з питань приборкання атома. Постає логічне запитання: де в 1986 році були такі ж підрозділи в СРСР, адже в усіх школах та інших навчальних закладах обов'язковим було вивчення основ цивільної оборони та дій у разі радіоактивного забруднення? Крім цього, у всіх населених пунктах та багатоквартирних будинках були обладнані спеціальні підвальні приміщення на випадок ядерної війни, а у виконкомах рад усіх рівнів працювали відповідні відділи, що контролювали питання цивільної оборони. Незважаючи на це, події квітня 1986 року довели всю штучність і недалекоглядність таких заходів, наявної системи в цілому.

Проте цим колишня влада не обмежилася і відправила на ліквідацію аварії тисячі молодих, здорових, відповідальних людей. Нічого дивного в такій ситуації не було, тому що від початку заснування і до розпаду СРСР людський ресурс для

«більшовицької» влади значення не мав: люди були лише зняряддям досягнення вищих державницьких цілей. І це перший урок Чорнобильської катастрофи, який, як лакмусовий папірець, проявив усю сутність радянської влади, яка так і не прийняла спеціального закону щодо соціального захисту від наслідків катастрофи в Чорнобилі у 80-ті роки минулого століття.

Аналізуючи ситуацію, можемо стверджувати, що була й інша правда та непередбачені наслідки, а саме: як у ході ліквідації аварії на ЧАЕС, так і в подальші роки зовсім інакше, на відміну від чиновників і влади, поводитися зі слухачами Київської вищої школи МВС СРСР їхні командири. Такими на той час і, без сумніву, довіку були й будуть 10 керівників закладу, які з перших і до останніх днів опікувалися ними в Прип'яті. Саме там усі слухачі побачили цих людей іншими: щирими, турботливими, співчутливими; стереотип про обмежених і грубих військових було зруйновано, адже в умовах трагедії, яка всіх поєднала, вони стали рівними за обов'язками й відповідальністю.

Насамперед слід сказати добрі слова, висловити шану й низько вклонитися за цей «парадокс» тодішньої влади – доброту, гуманність, самовіддачу – полковнику внутрішньої служби Петру Ісааковичу Тищенку (нині покійний), який у стінах вузу своєю поведінкою нагадував Маргарет Тетчер (у кулуарах його боялася більшість слухачів за суворість і жорсткість), а в польових умовах (у Чорнобилі) поведився як справжній побратим і надійний товариш, за його спиною кожен відчував себе захищеним, попри всі негаразди побуту та служби, особливо відчутних у ті страшні три доби, упродовж яких потрапили під нищівний вплив радіоактивних променів.

Так змінили своє ставлення до слухачів й інші керівники Київської вищої школи МВС СРСР, які безпосередньо брали участь у ліквідації аварії на ЧАЕС: полковники В. С. Білоусько, В. Г. Середа, В. С. Кальницький, майори С. А. Федченко, В. Г. Рудь, капітани В. В. Свистунов, В. С. Заяць, М. О. Поповичев та старшина міліції М. П. Уманець. В умовах подолання наслідків катастрофи керівники, всупереч вимогам Дисциплінарного статуту, були вчителями, наставниками й друзями для слухачів, поводитися по-європейськи цивілізовано.

І це другий урок 1986 року, який свідчить про те, що в системі будь-якої влади є справжні керівники, а є будьонові, жукови, що діяли за одним принципом – довести свою відданість політичному режиму, хай і абсурдному, та його садистським апологетам.

Усупереч установленому формату, дозволимо собі як автори й учасники згаданих подій за слушної нагоди висловити особливу вдячність безпосереднім керівникам: майору міліції Сергію Андрійовичу Федченку, на той час начальнику курсу, та капітану міліції Володимирі Степановичу Зайцю, його заступнику, які після пережитого міцно зв'язали себе з випускниками закладу та назавжди залишилися членами «чорнобильської сім'ї».

Зрозуміло, трагедія на ЧАЕС та її наслідки стали уроком для нашого народу та всього світу. Україна вкотре врятувала Європу від реальної загрози знищення (що, на наше переконання, робила в усі часи). Цей урок набуває сьогодні особливої актуальності, бо події на Сході України підтвердили очевидний, на нашу думку, історичний факт: українці сильні духом та мужні, готові на подвиг не тільки заради себе, здатні долати перешкоди й катастрофи. Саме це 35 років тому в Чорнобилі вони та представники інших національностей і довели, коли захистили світ від загибелі.

Висновок. На підставі викладеного слід констатувати, що забезпечення екологічної безпеки України в сучасних умовах є важливою проблемою, а також невід'ємним складником стійкого економічного й соціального розвитку нашої країни

та захисту від потенційних і реальних загроз з урахуванням тих історичних уроків, що зумовлені трагедією на Чорнобильській АЕС у 1986 році.

Список використаних джерел

1. Кримінологія : підручник / В. С. Батиргареєва, О. Г. Колб, О. Ю. Шостко та ін.; за заг. ред. професора Б. М. Головіна. Харків: «Право», 2020. 384 с.
2. Чорнобильське дос'є КГБ: від будівництва до аварії : збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Київ: «Майстер книг», 2020. Т. 1. 687 с.
3. Чорнобиль: іспит на мужність збірник спогадів та короткі біографії учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС – ветеранів академії, які першими вступили в боротьбу з наслідками планетарної катастрофи / упоряд. В. С. Заяць та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 300 с.
4. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посібник. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с.

References

1. Kryminolohiia [Criminology] : pidruchnyk / V. S. Batoryhareieva, O. H. Kolb, O. Yu. Shostko ta in.; za zah. red. profesora B. M. Holovina. Kharkiv: «Pravo», 2020. 384 s. [in Ukrainian].
2. Chornobylske dosie KHB : vid budivnytstva do avarii [The Chernobyl KGB dossier: from construction to the accident] : zbiryk dokumentiv pro katastrofu na Chornobylskii AES. Kyiv: «Maister knyh», 2020. T. 1. 687 s. [in Ukrainian].
3. Chornobyl: ispyt na muzhnist : zbiryk spohadiv ta korotki biohrafii uchasnykiv likvidatsii avarii na Chornobylskii AES – veteraniv akademii, yaki pershymy vstupyly v borotbu z naslidkamy planetarnoi katastrofy [Chernobyl: a test of courage a collection of memoirs and short biographies of the participants in the liquidation of the Chernobyl accident – veterans of the academy, who were the first to join the fight against the consequences of the planetary catastrophe] / uporiad. V. S. Zaiats ta in. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2016. 300 s. [in Ukrainian].
4. Andreitsev, V. I. (2002). Pravo ekolohichnoi bezpeky [Environmental safety law] : navch. ta nauk.-prakt. posibnyk. Kyiv: Znannia-Pres. 332 s. [in Ukrainian].

Kolb Olexandr,

Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine
(Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>

Kukhtei Rostyslav,

Chairman of the Public Organization
«Union of the Disabled of Chernobyl in Volyn»
(PO «Union of the Disabled of Chernobyl in Volyn», Lutsk)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0366-4705>

ABOUT SOME LESSONS OF THE CHERNOBYL DISASTER IN THE CONTEXT OF ACTIVITIES FOR NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

This scientific article analyzes the open data on overcoming the consequences of the Chernobyl accident, which took place in April 1986, identifies some determinants that currently affect the state and effectiveness of environmental security in Ukraine, as well as the level of national security. in general. However, as practice shows, only the obligations to the population are formally fulfilled, in particular, the determinants that caused the accident were not eliminated and neutralized. The urgency of the study is also due to the current problems of social protection, which are caused by including unprofessionalism and irresponsibility of the authorities showed the study of archival materials. The authors study the scientific developments of research practitioners on overcoming the Chernobyl disaster These ideas give grounds to emphasize that the Chernobyl accident could have been prevented if the representatives of authorities in the USSR had not shown criminal irresponsibility and taken timely measures to prevent it. It is determined that the analysis of open data related to overcoming the consequences of the Chernobyl accident, and its main task is to define some determinants that caused it, as well as their impact on the current state of environmental and national security of Ukraine. Based on the analysis, the authors state that ensuring the environmental security of Ukraine in modern conditions is an important problem of state environmental security, an integral condition for sustainable economic and social development of our country and protection from potential and real threats, taking into account those historical lessons. which took place at the Chernobyl nuclear power plant in 1986.

Key words: disaster; nuclear power plant; environmental Safety; National security; security; accident; security.

Надійшла до редакції 16.02.2021

УДК: 343.98: 343.34: 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-100-106>

Комісаров Микола Леонідович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6828-7974>

Комісарова Наталя Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6895-6891>

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

У статті розглянуто проблемні питання обігу, класифікації та експертного дослідження зброї. Пропонуються підходи до законотворчості в частині регулювання обігу зброї в державі з урахуванням сутнісного розуміння такого надбання людської цивілізації, як зброя. Розглядаються критерії, що могли б стати основоположними, базовими під час створення та вдосконалення законодавства щодо обігу зброї, та проводиться аналіз чинної в Україні нормативно-правової бази стосовно питань адміністративно-правового та кримінально-правового забезпечення цієї діяльності. Детально аналізуються статті Кримінального кодексу України, які, з одного боку, убезпечують громадян від протиправних посягань на них із використанням зброї, а з іншого боку, унеможливають право законслухняних громадян реалізовувати положення Конституції України щодо захисту свого життя та здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, які можуть статися за умови порушення згаданих норм.

Ключові слова: зброя; вогнепальна зброя; законодавство щодо зброї; конституційні права громадян.

Постановка проблеми. Конституція України визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Обов'язок держави – захищати життя людини. Разом з цим кожен громадянин має право самостійно захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [1]. І якщо «державний захист» має визначені юридичні межі та механізми, то захист «особистий» – категорія досить дискусійна і потребує детальної розробки.

Автори статті пропонують підходи, що дозволять збалансувати державні інтереси та інтереси громадян у частині забезпечення гарантованих Конституцією громадянських прав та забезпечення правопорядку в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання належного врегулювання обігу зброї в Україні досліджується з часів набуття Україною незалежності. Аналіз результатів цього дослідження дає підстави стверджувати, що, з одного боку, законодавча база щодо законного обігу зброї серед населення недостатньо розроблена, а з іншого, що чинна нормативна база щодо обігу зброї та конструктивно схожих з нею виробів має певні прогалини, якими користуються громадяни як для компенсації незабезпечених державою конституційних гарантій, так і для відвертого порушення закону. Це підтверджується увагою до окресленої проблематики таких дослідників, як С. В. Діденко, В. В. Шаблистий, О. М. Бокій, І. В. Васильєв, С. П. Параниця, А. В. Кофанов, М. В. Салтевський, О. С. Соколов, Д. Ю. Гамов, І. В. Ігнат'єв та інших.

Метою цієї статті є узагальнення експертного та наукового досвіду щодо обігу зброї, а також формування понятійного та смислового критеріїв, що мають бути покладені в основу українського законодавства про зброю, збалансовано забезпечуючи інтереси громадян і держави.

Виклад основного матеріалу. У всі часи найбільш ефективним засобом особистого захисту була зброя, яка, фактично, стала інструментом розвитку людства. Культура поводження зі зброєю, сформована за минулі століття у світі, по-різному відобразилася в наявних правових системах – від закріплення в конституціях [2] до відвертого занепаду.

В українських реаліях у вирішенні питання щодо вільного володіння громадянами зброєю акцент робиться на кримінально-правових заборонах. З огляду на потенційну небезпечність зброї для життя та здоров'я громадян, це цілком зрозуміло й виправдано. Але з позиції реалізації законотворчими громадянами своїх конституційних прав на самозахист це питання не є закритим. До того ж слід розуміти, що під час створення механізму законного обігу зброї (усіх класів та типів) серед населення кримінально-правові заборони щодо її незаконного обігу мають бути обов'язковими.

Наразі регуляторна функція держави з цього питання зводиться до декількох статей у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) та низки відомчих наказів та інструкцій, зокрема інструкції, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622 [3]. Тому наявний правовий інструментарій потребує вдосконалень, які, у свою чергу, повинні розглядатися як крок до прийняття Закону України «Про зброю»¹. Саме такий закон, разом із удосконаленим кримінальним та адміністративним законодавством України, створить механізми практичної ефективної реалізації положень статті 27 другого розділу Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Запропоноване дослідження є черговою спробою авторів удосконалити кримінальне законодавство України в питанні протидії незаконному поводженню зі зброєю, а також сформулювати регуляторні засади законного її використання та обігу. Слід зауважити, що у статті мова йтиме переважно про вогнестрільну², холодну та інші класи ручної чи зброї індивідуального використання. Охопити ж усі види зброї не дозволяє формат роботи.

Почнемо з кримінального законодавства, яке містить низку кримінально-правових заборон щодо обігу зброї серед населення без встановленого на те законом дозволу. Ці заборони містяться у статтях 262, 263, 263-1. І хоча правники тлумачать термін «закон», що є в тексті зазначених статей, у широкому розумінні цього слова (як весь спектр нормативно-правових актів щодо обігу зброї від відомчої інструкції до Закону України), все ж хотілося б мати більш безальтернативний текст щодо закону у відповідних статтях та менш безальтернативний текст щодо власне класів, видів та типів зброї в певних частинах тих же статей.

¹ Наразі найактуальнішими законопроектами щодо обігу цивільної зброї є зареєстровані у Верховній Раді України Проект Закону №4335 від 06.11.2020 «Про обіг цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї» та альтернативний Проект Закону № 4335-1 від 24.11.2020 «Про цивільну зброю та боеприпаси».

² Хоча в чинному законодавстві використовується термін «вогнепальна зброя», автори статті використовуватимуть термін «вогнестрільна зброя», вважаючи його більш семантично точним. Однак під час посилання на чинні норми права використовуватиметься термін «вогнепальна зброя», який є оригінальним для цих норм.

Зазначене та результати попередніх досліджень, присвячених «особливому» статусу гладкоствольної мисливської зброї, який передбачений, зокрема, ч. 1 ст. 263 КК України [4], спонукали авторів укотре проаналізувати згадану статтю.

У чинному КК України ч. 2 ст. 263 викладено в такій редакції: *«Носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу...»* [5] (курсив наш. – М. К., Н. К.). Таке формулювання спричиняє низку запитань та уточнень, чого, з нашої точки зору, варто уникати в процесі нормотворення.

По-перше, законодавець визначає певні типи холодної зброї безпосередньо в тексті статті, що автоматично прирівнює будь-які кинджали, фінські ножі та кастети до холодної зброї. Однак, за чинною процесуальною процедурою, приналежність виробу до холодної зброї визначають судові експерти-криміналісти, і, що найважливіше, не всі кастети, фінські ножі та кинджали є холодною зброєю (макети, муляжі, сувеніри тощо).

По-друге, мова йде про дії, вчинені поза межами закону, зокрема нормативною базою, що регулює порядок отримання дозволу на поводження з певними типами та видами холодної зброї. Проте сьогодні, враховуючи розповсюдження більш досконалих та ефективних зразків зброї інших класів та типів (зокрема вогнестрільної), а також зважаючи на чималу кількість типів та видів власне холодної зброї, активно використовується лише незначна їхня кількість, переважна більшість з яких належить до мисливської зброї. Тож згадування в тексті статті кастетів, які належать до кримінальної (рідше військової) сфери обігу, є недоречним, тому що жоден підрозділ дозвільної системи в Україні не надасть дозволу на їхнє цільове використання.

Кожна норма права, що регулює суспільні відносини в певних сферах життєдіяльності людей, повинна будуватися логічно, виважено й мати редакцію, що виключає можливість альтернативних тлумачень. Зважаючи на це, було б логічно ч. 2 ст. 263 КК України викласти в такій редакції: *«Носіння, виготовлення, ремонт або збут холодної зброї без передбаченого законом дозволу...»* (курсив наш. – М. К., Н. К.). Запропонована редакція виключає суперечності та не потребує уточнень, а також є більш оптимальною з точки зору загальної побудови ст. 263 КК України, де ч. 1 має редакцію подібну до нами сформульованої, а саме: *«Носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу...»*.

Звісно, надані пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства не вирішують згаданої вище проблематики, оскільки у співвідношенні «дозволено / не дозволено» щодо зброї переважає друга частина. Громадяни України мають право на придбання та використання незначної кількості з наявних класів та типів ручної зброї [6]. Мова йде про мисливську вогнестрільну (нарізну та гладкоствольну) зброю, холодну та пневматичну зброю.

Можливо, з огляду на відсутність нормативної фіксації однотипної класифікації ручної зброї в Україні, законодавець обмежився кримінальною відповідальністю за незаконне поводження лише з вогнестрільною (у тексті ст. 263 вогнепальною) та холодною зброєю, ігноруючи (або ототожнюючи з холодною зброєю) пневматичну та механічну металеву зброю.

Для впорядкування цього питання слід на нормативному рівні, а саме в Законі України «Про зброю», закріпити загальну класифікацію зброї, зокрема ручної, та

визначити правовий режим її обігу в державі. Основними класифікаційними підставами мають бути: цільове призначення зброї (включно зі способом виготовлення), спосіб доставки уражаючого елемента до цілі та джерело використаної для цього енергії.

Пропонуємо класифікацію ручної зброї за наведеними підставами.

За цільовим призначенням (курсив наш. – М. К., Н. К.) ручна зброя, на нашу думку, має поділятися на три групи:

1) зброя, призначена для ураження людини в умовах бойових дій, у ситуаціях захисту правопорядку правоохоронними структурами, під час індивідуального захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. До такої зброї мають належати:

а) військова зброя, тобто зброя, що стоїть чи стояла на озброєнні Збройних сил;

б) поліцейська зброя, що стоїть чи стояла на озброєнні державних чи муніципальних правоохоронних органів;

в) цивільна зброя (зброя самозахисту), що знаходиться у власності юридичних чи окремих фізичних осіб;

2) зброя, призначена для ураження звірів в умовах промислового чи спортивного полювання, – мисливська зброя;

3) зброя, призначена для ураження неживих цілей (мішеней) під час проведення спортивних змагань чи тренувань – спортивна зброя.

Слід розуміти, що наданий розподіл не виключає можливості використання зброї не за цільовим призначенням. Деякі зразки зброї за своїми тактико-технічними характеристиками можуть розглядатися одночасно в межах декількох цільових груп. Наприклад, автомати Калашникова і пістолети Макарова стоять на озброєнні як армії, так і поліції. Але це, найімовірніше, спадщина радянської уніфікації, ніж виважений підхід до забезпечення відповідних державних структур. За виваженого підходу створюються суто військові та суто поліцейські зразки зброї, бо і задачі, і функції в них різні.

Враховуючи *спосіб доставки уражаючого елемента* (курсив наш. – М. К., Н. К.) – снаряду чи безпосередньо зброї – до цілі ручна зброя має поділятися на:

1) контактну, котра є монолітним виробом і в момент її цільового використання знаходиться в руках виконавця;

2) дистанційну, що є сукупністю метального пристрою і снаряду, який власне й уражає ціль, або монолітний виріб, що метається у ціль на певній дистанції у результаті застосування до нього прямого м'язового зусилля.

Зазначені способи доставки уражаючого елемента до цілі реалізовані в таких історично сформованих класах ручної зброї, як холодна, механічна метальна, пневматична та вогнестрільна, основна відмінність між якими полягає у використуваному для ураження цілі *джерелі енергії* (курсив наш. – М. К., Н. К.).

Вогнестрільною зброєю (курсив наш. – М. К., Н. К.) вважається зброя, у якій для метання снаряду в ціль використовується енергія згоряння пороху чи речовини, що його замінює. Залежно від типу снаряду і ступеня його впливу на ціль зброя поділяється на:

1) зброю, призначену для механічного ураження цілі (живої або неживої) шляхом порушення її цілісності;

2) зброю, призначену для ураження цілі (живої) без порушення її цілісності шляхом передачі їй значної кількості кінетичної енергії снаряду з метою тимчасового виведення цілі зі стану активних дій.

Пневматичною (курсив наш. – М. К., Н. К.) вважається зброя, у якій для метання снаряда використовується енергія затверділого, стиснутого чи скрапленого газу.

Механічною металюною зброєю (курсив наш. – М. К., Н. К.) визнається зброя, у якій для метання снаряда використовується енергія пружної деформації певної частини металюного механізму.

Холодною (курсив наш. – М. К., Н. К.) вважають зброю, що призначена для ураження цілі в результаті прикладення безпосередньо до зброї прямого м'язового зусилля. На відміну від зазначених вище класів зброї, її конструкція, за незначним виключенням, не передбачає використання для ураження цілі снаряду.

Окремо слід акцентувати увагу на способі виготовлення зброї, який, як уже вказувалося, повинен розглядатися як невід'ємна складова під час визначення цільового призначення зброї. За цією ознакою зброя буває заводською, кустарною та саморобною. Остання, зокрема, створюється в результаті повного ненормативного циклу виготовлення шляхом ненормативної переробки заводської чи кустарної зброї або модифікації у зброю побутових виробів, схожих із нею за конструкцією. Досить часто в криміналістичній літературі саморобна зброя називається кримінальною, що, на наш погляд, є дискусійним питанням і потребує окремого дослідження. Проте саме спосіб виготовлення легітимізує або не легітимізує появу та обіг певної зброї.

З урахуванням наведеної класифікації, слід передбачити у КК України відповідальність за незаконне поводження не тільки з вогнестрільною («вогнепальною» у чинному КК України) та холодною зброєю, а й із пневматичною (калібром понад 4,5 і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду) та механічною металюною зброєю, яка є не менш небезпечною.

Для цього пропонуємо:

1. У ч. 2 ст. 263 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» в абзаці першому слова «виготовлення, ремонт» виключити.

2. Викласти ч. 2 ст. 263 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» у такій редакції: «*Носіння, придбання, передача чи збут пневматичної, механічної металюної та холодної зброї без передбаченого законом дозволу*» (курсив наш. – М. К., Н. К.).

Запропоновані нами зміни до тексту ст. 263 автоматично передбачають і зміну редакції статті 263-1 «Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв», якою було доповнено КК України лише у 2012 році та яка вже була змінена, зважаючи на приєднання України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [7]. Тому вважаємо за необхідне:

1) назву ст. 263-1 викласти в такій редакції:

«Стаття 263-1. Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної, пневматичної, механічної металюної та холодної зброї або фальсифікація, незаконне

видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв»;

2) унести зміни до тексту ч. 2 ст. 263-1 і викласти її так:

«2. Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт пневматичної, механічної металеві та холодної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування – ...».

Відповідно чинні другу та третю частини ст. 263-1 вважати третьою та четвертою.

Висновки. Запропоновані нами зміни до кримінального законодавства в частині протидії незаконному поводженню зі зброєю та її незаконному виготовленню, попри згадані дискусійні питання та з урахуванням наведеної класифікації ручної зброї, повинні бути взяті за основу до відповідного розділу Закону України «Про зброю» і враховуватися в національному кримінальному та адміністративному законодавстві, що забезпечить створення дієвих механізмів реалізації норм Конституції України в частині захисту особою свого життя, здоров'я та майна.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.01.2021).
2. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/United_States_of_America_1992?lang=en&fbclid=IwAR3PBp5mJvlvb-Ajo_JuIIIRGjkuLkYKIFHAoJSPSEXmQyB7UCPJtSdpanW8 (дата звернення: 26.01.2021).
3. Наказ МВС від 21.08.98 № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (дата звернення: 26.01.2021).
4. Комісаров М. Л., Пономарьова Т. І. До питання щодо «особливого» статусу гладкоствольної мисливської зброї, передбаченого ст. 263 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. 24. Том 4. 2014. С. 21–26.
5. Кримінальний кодекс України, стаття 263 із змінами, внесеними згідно із Законами України №270-V від 15.04.2008, №5064-VI від 05.07.2012. URL: <http://zakono.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 26.01.2021).
6. Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна», п. «а» додатку №2 «Спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 35. Ст. 517. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2471-12> (дата звернення: 26.01.2021).
7. Закон України «Про внесення зміни до статті 263-1 Кримінального кодексу України у зв'язку з приєднанням України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності». URL: <http://zakono.rada.gov.ua/laws/show/228-18/para%5Fn5> (дата звернення: 26.01.2021).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy [Constitution of Ukraine : Law of 28.06.1996 № 254k/96-VR. Database Legislation of Ukraine. VR of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Spoluchenykh Shtativ Ameryky [Constitution of the United States of America]. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/United_States_of_America_1992?lang=en&fbclid=IwAR3PBp5mJvlvb-Ajo_JuIIIRGjkuLkYKIFHAoJSPSEXmQyB7UCPJtSdpanW8 [in Ukrainian].

3. Nakaz MVS vid 21.08.98 № 622 Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoimy vlastyvoistamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovyykh materialiv [Order of the Ministry of Internal Affairs dated 21.08.98 № 622]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].
4. Komissarov, M. L., Ponomarova, T. I. (2014) Do pytannia shchodo osoblyvoho statusu hladkostvolnoi myslyvskoi zbroi, peredbachenoho st. 263 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriia Pravo* [On the question of the special status of smooth-bore hunting weapons under Art. 263 of the Criminal Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*]. Kherson: Helvetyka. Vyp. 24. Tom 4. S. 21–26 [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy, stattia 263 iz zminamy, vnesenyi zghidno iz Zakonamy Ukrainy №270-V vid 15.04.2008, №5064-VI vid 05.07.2012 [Criminal Code of Ukraine, Article 263]. URL: <http://zakono.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro pravo vlasnosti na okremi vydy maina»,) p. a dodatku №2 Spetsialnyi poriadok nabuttia prava vlasnosti hromadianamy na okremi vydy maina [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the right of ownership of certain types of property]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1992. № 35. St. 517. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2471-12> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zminy do statti 263-1 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy u zviazku z pryiednanniam Ukrainy do Protokolu proty nezakonnoho vyhotovlennia ta obihu vohnepalnoi zbroi, yii skladovykh chastyn i komponentiv, a takozh boieprypasiv do nej, yakyi dopovniuie Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti» [Law of Ukraine On Amendments to Article 263-1 of the Criminal Code of Ukraine]. URL: <http://zakono.rada.gov.ua/laws/show/228-18/paran5#n5> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].

Komissarov Mykola,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6828-7974>**Komissarova Natalia,**

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6895-6891>

IMPROVEMENT OF WEAPON CIRCULATIONS REGULATORY MEASURES IN THE CONTEXT OF ENSURING CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF UKRAINIAN CITIZEN

This article addresses problematic issues of circulation, classification, and expert study of weapons. Approaches to lawmaking are offered to regulate the circulation of weapons in the country taking into account an essential understanding of such a heritage of human civilization as a weapon. Criteria that might become a matrix in creating and improving weapons circulation legislation are considering and analysis of available legal and regulatory framework in the area of administrative and criminal laws ensuring this activity in Ukraine is conducted. Ukrainian Criminal Code statutes are analyzed in details which on one hand protect citizens from illegal attempts using weapons and on the other hand make it impossible for law-abiding citizens to realize provisions of the Ukrainian Constitution regarding the defense of their own life and health, life and health of others from illegal attempts which could happen if such norms will be violated. Ukrainian national legislation problematic aspects in the area of the circulation of objects with firearm features and consequences for the nation are researched. Based on the analysis of weapon circulation experience, ways of improving national legal acts that regulate the circulation of similar products in Ukraine are offered. The normative documents that regulate the order of circulation in Ukraine of products with the characteristics of firearms, which the manufacturer classifies as devices of household, sports and special purpose, are analyzed. The basic requirements for alarming and signaling weapons, as well as starting pistols and revolvers by national standards and methods of ballistic examination are considered. The problematic aspects of the Ukrainian national legislation in the sphere of circulation of firearms objects and their consequences for the state are investigated. On the basis of the analysis of the European experience in regulating the circulation of alarm and signal weapons, ways of improving the national legal acts regulating the circulation of similar products in Ukraine have been proposed.

Key words: *weapon; firearm; weapons legislation; citizens constitutional rights.*

Надійшла до редколегії: 28.01.2021

УДК: 351.745(477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-107-115>

Орлов Віктор Анатолійович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4023-332X>

НЕДЕРЖАВНІ ФОРМИ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

У статті розглянуто конституційно-правову сутність недержавних форм охорони правопорядку в Україні. Автором розкрито проблемні питання визначення терміна «охорона правопорядку» та недержавних елементів системи правопорядку. Доведено, що функція охорони правопорядку реалізується у двох формах: державній та недержавній. Запропоновано тлумачення поняття «форми охорони правопорядку». Виокремлено приватні, муніципальні та громадські форми охорони правопорядку й надано їхню характеристику. Зроблено висновок, що конституційно-правове оформлення визначення правопорядку із залученням недержавних форм його охорони є важливою формою безпекової інженерії та дієвою інституцією забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Ключові слова: конституційне оформлення; недержавні форми; охорона; правопорядок; безпекова інженерія; забезпечення прав і свобод.

Постановка проблеми. У частині 2 статті 3 Основного Закону України зазначено, що «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». У свою чергу, конституційний принцип правової держави передбачає встановлення правопорядку, який повинен гарантувати кожному утвердження і забезпечення прав і свобод людини [1].

В Україні охорона правопорядку завжди асоціювалася з діяльністю державних органів, проте ці органи на сьогодні за різних обставин не в змозі в повній мірі забезпечити своїми силами безпеку всіх функціонуючих у суспільстві систем. Європейський вектор розвитку України, процеси децентралізації та деконцентрації влади, гостра необхідність у створенні безпечного середовища зумовили розвиток недержавних форм охорони правопорядку.

Актуальність дослідження зумовлена наявними проблемами визначення конституційно-правового змісту існуючих недержавних форм охорони правопорядку в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу для проведення дослідження становлять наукові праці відомих українських учених-юристів: В. Боняк [2], О. Вакарової [3], М. Завального [4], Т. Подорожної [5], О. Солоненка [6], С. Юрка [7] та інших. Однак указані вчені розглядали загальні теоретичні питання досліджуваної тематики, а безпосередньо проблемі змісту недержавних форм охорони правопорядку не було приділено належної уваги.

Метою наукової розвідки є комплексне дослідження теоретичних та юридичних проблем конституційно-правового змісту недержавних форм охорони правопорядку в Україні. Досягнення мети забезпечується реалізацією таких завдань: конституційно-правове визначення та аналіз стану правового регулювання недержавних форм правопорядку; визначення нерозв'язаних проблем та пропозиції шляхів їх вирішення у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи недержавні форми охорони правопорядку, треба спершу з'ясувати зміст понять «правопорядок» та «охорона правопорядку».

Т. Подорожна у своїй дисертації пропонує таке визначення: «Правопорядок – це якісний фактичний стан урегульованості суспільних відносин, заснований на реалізації права і забезпечений особливим конституційно-правовим механізмом» [5, с. 85]. Із поданим визначенням правопорядку можна цілком погодитися в контексті нашого дослідження.

Більшість учених, які вивчають поняття охорони правопорядку та органів охорони правопорядку, наголошують на виключно державній складовій цієї діяльності.

На думку В. Боняк, «орган охорони правопорядку України – це утворена державою, згідно з чинним національним законодавством, структурно відокремлена, юридично оформлена частина державного апарату (колектив державних службовців), що у своєму складі, як правило, має військові підрозділи, співробітники яких наділені правом застосування легального примусу (зокрема вогнепальної зброї), основна та повсякденна діяльність яких спрямована на реалізацію державної політики у сфері охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів людини, забезпечення законності та правопорядку в суспільстві» [2, с. 45].

Ю. Мороз пропонує таке визначення: «Орган правопорядку України – це створений державою на підставі норм чинного національного законодавства структурно організований колектив державних службовців, які наділені державно-владними повноваженнями здійснювати досудове розслідування, негласні й інші слідчі і розшукові дії, застосовувати легальний примус (вогнепальну зброю також), основна та повсякденна діяльність яких спрямована на реалізацію державної політики у сфері охорони прав, свобод і законних інтересів людини, гарантування державної безпеки, законності та правопорядку в суспільстві» [8, с. 29].

Про «правоохоронні органи» йдеться у частині 3 статті 17 Конституції України: «Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом». А про «органи правопорядку» зазначено в пункті 2 частини 1 статті 131-1 Основного Закону України: «В Україні діє прокуратура, яка здійснює: /.../ 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку». У свою чергу, у частині 1 статті 19 Конституції України зазначено: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством». Інших згадок про охорону правопорядку немає.

Безперечно, відсутність конституційного визначення органів охорони правопорядку негативно позначається на їхній ефективності, на утвердженні правозаконності і правопорядку в усіх сферах суспільного життя.

Як слушно зауважує В. Боняк, у конституційному закріпленні основ правового статусу органів охорони правопорядку вбачається додаткова гарантія конституційного ладу, належного захисту прав і свобод громадян [2, с. 45]. Послідовне здійснення конституційного оформлення правових відносин, що виникають у різних сферах життя суспільства, сприяє зміцненню правопорядку, зумовлює та пов'язує ефективність реалізації законодавства та діяльність органів

публічної влади, які мають бути орієнтовані на своєчасне виявлення та продуктивне усунення конституційних ризиків [9, с. 56].

Тому видається справедливою позиція тих дослідників, які вважають за необхідне під час формування стратегії правопорядку змінювати завдання та діяльність органів правопорядку, трансформуючи їх із державних інститутів у соціальні [10, с. 9]. Іншими словами, формат сучасного визначення проблеми вимагає пошуку можливості розвитку безпекової інженерії із залученням недержавних елементів охорони правопорядку.

У процесі опрацювання належних питань необхідно звернути увагу й на міжнародну законодавчу практику, у якій термін «Law Enforcement Agencies» (перекл. з англ. мови «органи охорони правопорядку») використовується для позначення посадових осіб із підтримання правопорядку, які постійно виконують покладені на них законом обов'язки, служачи громаді й захищаючи всіх осіб від протиправних актів відповідно до високого ступеня відповідальності, який необхідний у їхній професії.

У Резолюції 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку» від 17 грудня 1979 року, зазначено: «...с) кожна посадова особа з підтримання правопорядку є частиною системи кримінального правосуддя, мета якої полягає в запобіганні злочинності та боротьбі з нею, і що поведінка кожної посадової особи цієї системи впливає на всю систему» [11].

На підставі цього визначення можемо стверджувати, що посадова особа з підтримання правопорядку – це не тільки посадова особа державного органу, вона може мати й недержавну форму діяльності.

Визнання з боку держави недержавних форм охорони правопорядку буде тільки позитивно позначатися на його забезпеченні. О. Вакарова з цього приводу слушно зазначає у своєму дисертаційному дослідженні: «Потрібно зробити систему забезпечення правопорядку максимально прозорою та дружньою для суспільства. Важливим у цій сфері є проведення ґрунтовної децентралізації та впровадження дієвих механізмів громадського контролю за органами правопорядку» [3, с. 196].

Зважаючи на те, що функція охорони правопорядку, на нашу думку, реалізується у двох формах: *державній* та *недержавній* – відповідно «*форму охорони правопорядку*» (курсив мій. – В. О.) пропонуємо розуміти як зовнішній прояв конкретних дій, які здійснюються державними та недержавними елементами правоохоронної системи з метою захисту прав і свобод людини, охорони правопорядку.

Функціонування інституції недержавної охорони праці активно досліджується як вітчизняними, так і закордонними вченими. С. Юрко у своїй науковій роботі обґрунтував думку щодо того, що основні правоохоронні функції та основні ознаки правоохоронної діяльності можуть належати недержавним суб'єктам, що дає підстави для використання терміна «недержавна правоохоронна діяльність». Учений переконаний, що недержавну правоохоронну діяльність слід розуміти як спеціалізовану діяльність інститутів громадянського суспільства з розшуку осіб, що переховуються від правосуддя, розкриття правопорушень, охорони фізичних і юридичних осіб, їх майна та громадського порядку від протиправних посягань шляхом застосування примусових заходів відповідно до встановленої законом процедури. Та наголосив, що недержавна правоохоронна діяльність є окремим різновидом правоохоронної діяльності [7, с. 70]. Науковець-правник М. Завальний визначив поняття недержавної правоохоронної діяльності як «врегульованого

нормами адміністративного права виду діяльності, що полягає в наданні громадянам і організаціям послуг, які мають договірний, оплатний або безоплатний суспільно-публічний характер, здійснюваний з метою захисту й охорони законних прав та інтересів громадян, організацій, суспільства й держави в порядку та формах, визначених законом» [4, с. 10].

Згаданий уже Сергій Юрко у своєму дослідженні до основних суб'єктів недержавної правоохоронної діяльності відносить: 1) приватні охоронні підприємства; 2) служби безпеки підприємств; 3) приватні детективні об'єднання, або детективів, що здійснюють свою діяльність індивідуально; 4) громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону; 5) громадських помічників працівників правоохоронних органів та інші індивідуально-правові форми сприяння правоохоронним органам [7, с. 94–95].

Деякі автори до цього переліку ще додають адвокатів, приватних нотаріусів, приватних виконавців та інших суб'єктів, які здійснюють правозахисну діяльність.

Стаття 7 Конституції України вказує, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, а в статті 140 Основного Закону наголошується, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Тому й не випадково однією з функцій місцевого самоврядування, згідно з чинним законодавством (зокрема, стаття 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), є функція забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Надзвичайно важливого значення ці питання (охорони правопорядку) набувають і для місцевого самоврядування – специфічної форми публічної влади територіальної громади [6, с. 4–5].

З огляду на викладене вище, цілком зрозуміло, що під час визначення іншими дослідниками суб'єктів недержавної правоохоронної діяльності не було враховано, що недержавна правоохоронна діяльність також може бути не тільки приватною, а й публічною. Тому до згаданої класифікації справедливо додати діяльність муніципальних служб правопорядку, які з початком реформи децентралізації відіграють значну роль у правоохоронній діяльності на місцях.

Тож, на нашу думку, необхідно виокремити *приватні, муніципальні та громадські форми охорони правопорядку* (курсив мій. – В. О.).

До *приватних форм охорони правопорядку* (курсив мій. – В. О.) треба віднести діяльність:

- 1) приватних охоронних підприємств;
- 2) приватних детективних об'єднань, або детективів, що здійснюють свою діяльність індивідуально.

До *муніципальних форм охорони правопорядку* (курсив мій. – В. О.) долучимо діяльність:

- 1) муніципальної варти;
- 2) муніципальних інспекторів з паркування;
- 3) муніципальних службовців, що здійснюють правоохоронні функції:
 - спеціалістів із взаємодії з правоохоронними органами та забезпечення громадського порядку, благоустрою;
 - інспекторів з охорони правопорядку та благоустрою;
 - інструкторів з інформування населення щодо запобігання порушенням громадського порядку.

До *громадських форм охорони правопорядку* (курсив мій. – В. О.) віднесемо діяльність:

- 1) громадських формувань з охорони громадського порядку;
- 2) координаційних офісів безпеки;
- 3) громадських помічників дільничного офіцера поліції на добровільних засадах.

Кожний із цих елементів, незважаючи на недостатню правову регламентацію їхньої діяльності, відіграє важливу роль у забезпеченні правопорядку в Україні.

Приватні охоронні підприємства діють на підставі Закону України «Про охоронну діяльність», який передбачає, що реалізація охоронної функції є для них головним призначенням, а заходи примусу ними застосовуються для її ефективної реалізації. Прикладом є приватний правоохоронний сектор закордонних країн, де кількість співробітників приватних форм правоохорони вдвічі перевищила державні сили [12; 13].

Функціональне призначення приватних детективів та їхніх об'єднань є подібним до суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та органів досудового слідства. Згідно з проектом Закону № 3010 від 04.02.2020 «Про приватну детективну діяльність», «Приватна детективна діяльність – незалежна професійна діяльність приватного детектива або діяльність детективного агентства щодо надання замовникам приватних детективних послуг з метою забезпечення захисту їх прав та законних інтересів на платній договірній основі в порядку, визначеному цим Законом».

Проектом Закону «Про муніципальну варту» № 2890 від 18.05.2015, визначено: «Муніципальна варта – це виконавчий орган у системі місцевого самоврядування, що створюється в порядку, визначеному цим Законом, з метою забезпечення охорони публічного порядку, законності, прав, свобод і законних інтересів громадян на території, що перебуває під юрисдикцією рад міста обласного та/або республіканського Автономної Республіки Крим значення, міст Києва, Севастополя, а також юрисдикцією сільської, селищної, міської ради територіальної громади, утвореної внаслідок добровільного об'єднання, та утримується за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету».

На сьогодні метою створення місцевими радами комунальних підприємств «Муніципальна варта», департаментів муніципальної варти є виконання повноважень місцевого самоврядування щодо забезпечення на території міста законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів територіальної громади. Упровадження ж муніципальної інспекції з паркування, як підрозділу виконавчого органу міської ради, регламентується Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери паркування транспортних засобів», основні завдання якого: звільнення тротуарів, пішохідних переходів та смуг громадського транспорту від неправильно запаркованих транспортних засобів; розв'язання транспортних проблем міста, що зменшить навантаження на вулично-дорожню мережу; підвищення рівня якості надання послуг з паркування та рівня дисципліни з паркування та інші (м. Львів) [14].

Для сільської місцевості (сільські та селищні територіальні громади) та об'єднаних територіальних громад забезпечення правопорядку здійснюється шляхом введення до місцевої ради посади: спеціаліста із взаємодії з правоохоронними органами та забезпечення громадського порядку, благоустрою [15], інспектора з охорони правопорядку та благоустрою («сільські шерифи») [16],

інструктора з інформування населення щодо запобігання порушень громадського порядку (програма «Шериф» Державної служби зайнятості) [17, с. 73–77].

Громадські формування з охорони громадського порядку відносяться до громадських або добровільних форм недержавної охорони правопорядку, створюються відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» (далі – Закон), громадський порядок можуть охороняти лише разом з поліцією.

У Законі зазначено, що члени громадських формувань під час виконання своїх обов'язків з охорони громадського порядку і державного кордону після обов'язкового пред'явлення посвідчення члена громадського формування мають право, зокрема, вимагати від громадян додержання *правопорядку* (курсив мій. – В. О.).

Що цікаво: для сільської місцевості цим Законом передбачено повноваження «самостійно брати участь у забезпеченні охорони громадського порядку шляхом виконання конкретних доручень керівника відповідного органу Національної поліції» (ГФ «Варта», с. Пустовоїтівка Сумської області).

Координаційний офіс безпеки як експертно-аналітичний центр з питань безпеки громади створюється на добровільних засадах без юридичного оформлення. На волонтерських засадах ветерани МВС України дають поради сучасним поліцейським у розбудові та підтримці безпечного середовища, беруть участь у спільних патрулюваннях, просвітницьких та освітніх заходах. Особливістю є складання безпекового паспорту громади методом проведення фокус-груп (опитування волонтерами офісу мешканців міста про фактори відчуття безпеки) [18].

Громадські помічники дільничного офіцера поліції або поліцейського офіцера громади на добровільних засадах можуть залучатися, зокрема з числа членів громадського формування з охорони громадського порядку. Наразі відсутнє правове врегулювання діяльності добровільних помічників дільничних офіцерів поліції, «добровольців» або «народних патрульних». У зв'язку з прийняттям наказу МВС України № 650 від 28.07.2017 «Про затвердження інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції», наказ № 550 від 11.11.2010 року втратив чинність. А в новому нормативному акті не передбачено норми, які регулюють діяльність громадських (добровільних) помічників дільничних офіцерів (поліцейських офіцерів громади).

В умовах відсутності правового забезпечення діяльності недержавних правоохоронних органів відбувається їх легалізація шляхом симбіозу з інституціями, правовий статус яких уже визначений. Діяльність приватних детективів забезпечується поєднанням статусів приватного охоронця та адвоката. Яскравий приклад симбіозу – це діяльність муніципальної варти, де місцеві ради з метою наділення повноваженнями службовців органів місцевого самоврядування щодо носіння спеціальних засобів оборони [19] та застосування заходів фізичного впливу пішли шляхом поєднання двох форм муніципальної безпеки – самоврядних органів та добровільних інституцій. Наприклад, співробітники КП «Муніципальна варта» (з ліцензією на провадження охоронної діяльності) є одночасно й членами громадського формування з охорони громадського порядку (м. Київ, м. Бар Вінницької області) [20].

Висновки. Проведені наукові розвідки та власний досвід автора зобов'язують урахувати, що конституційно-правове оформлення визначення правопорядку із залученням недержавних форм його охорони є важливою формою безпекової

інженерії та дієвою інституцією забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. Наявний досвід функціонування недержавних – *приватних, муніципальних та громадських* (курсив мій. – В. О.) – форм охорони правопорядку, заснований на положеннях Конституції України, демонструє свою ефективність.

Тому саме законодавче врегулювання діяльності недержавних форм охорони правопорядку є **перспективним напрямком подальших досліджень** у зазначеній сфері.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/23-rp/2010.doc> (дата звернення: 01.02.2021).
2. Боняк В. О. Конституційно-правові засади організації та функціонування органів охорони правопорядку України: проблеми теорії і практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2016. 500 с.
3. Вакарова О. В. Конституційно-правовий статус правоохоронних органів: сучасні підходи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2019. 260 с.
4. Завальний М. В. Адміністративно-правові засади діяльності та взаємодії державних та недержавних суб'єктів правоохорони в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2018. 33 с.
5. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.00.02. Київ, 2017. 503 с.
6. Солоненко О. М. Реалізація функції забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян у системі місцевого самоврядування (організаційно-правові питання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2001. 16 с.
7. Юрко С. С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 201 с.
8. Мороз Ю. Г. Зміст і обсяг поняття «орган правопорядку». *Jurnalul Juridic National: teorie și practică*. 2017. № 4. С. 26–30.
9. Єсімов С. С. Реалізація конституційного оформлення правопорядку в умовах наявності конституційних ризиків. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 3 (5). С. 52–57.
10. Пашуля Г. Я. Органи внутрішніх справ як елемент апарату держави в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 19 с.
11. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 05.12.2020).
12. Prenzler T., Earle K. & Sarre R. Private security in Australia: trends and key characteristics. *Trends & issues in crime and criminal justice*. 2009. no. 374. URL: <https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi374> (дата звернення: 05.12.2020).
13. Sklansky David A. The Private Police. *UCLA L. Rev.* 1999. Vol. 46. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=159070 (дата звернення: 05.12.2020).
14. У 2020 році інспектори з паркування виписали понад 47 тисяч постанов. URL: https://galinfo.com.ua/news/u_2020_rotsi_inspektory_z_parkuvannya_vypysaly_ponad_47_tysyach_postanov_dil_358684.html (дата звернення: 03.02.2021).
15. Організаційні форми безпеки. Шерифи для нових громад. URL: <https://sheriffua.org/news/analitichni-statti/organizatsijni-formi-bezpeki> (дата звернення: 26.12.2020).
16. Родом з народу. Один день з життя шерифа Виноградового. URL: <https://vgoru.org/index.php/politsiya-dlya-gromadi/item/38641-rodом-z-narodu-odyn-den-z-zhyttia-sheryfa-vynohradovoho> (дата звернення: 27.12.2020).
17. Проект «Шерифи»: український масштаб. Херсон: Гілея, 2018. 204 с.
18. Як у Татарбунарах працює безпековий хаб. Community Policing. Взаємодія поліції і громади. URL: <http://cop.org.ua/ua/ukrainskyi-dosvid/odeska-oblast/yak-u-tatarbunarakh-pratsyue-bezpekovi-khab?fbclid=IwARoBDsynxYW5cV7RjPkdGbp7hFzMvls46BcFEeBfCq42Cl3wg6or5wN-oko> (дата звернення: 21.12.2020).

19. Члени Мунохорони озброїлися травматичними пістолетами. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2021/01/28/chleny-munohorony-ozbroiylsya-travmatychnymy-pistoletamy/> (дата звернення: 01.02.2021).
20. Тарасова М., Вишницька А. Не тільки поліція. *Дзеркало тижня*. 2018. Випуск № 34. URL: https://dt.ua/article/print/SOCIUM/ne-tilki-policiya-288446_.html (дата звернення: 03.01.2021).

References

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Bahinskoho Artema Oleksandrovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny pershoi statti 14-1 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (sprava pro administratyvnu vidpovidalnist u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu) vid 22 hrudnia 2010 roku № 23-rp/2010 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional appeal of the citizen Bahinsky Artem Oleksandrovych regarding the official interpretation of the provisions of part one of Article 14-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/23-rp/2010.doc> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].
2. Boniak, V. O. (2016). Konstytutsiino-pravovi zasady orhanizatsii ta funktsionuvannia orhaniv okhorony pravoporiadku Ukrainy: problemy teorii i praktyky [Constitutional and legal principles of organization and functioning of law enforcement agencies of Ukraine: problems of theory and practice]: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.02. Kharkiv. 500 s. [in Ukrainian].
3. Vakarova, O. V. (2019). Konstytutsiino-pravovi status pravookhoronnykh orhaniv: suchasni pidkhody [Constitutional and legal status of law enforcement agencies: modern approaches]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. Uzhhorod. 260 s. [in Ukrainian].
4. Zavalnyi, M. V. (2018). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti ta vzaiemodii derzhavnykh ta nederzhavnykh subiektiv pravookhorony v Ukraini [Administrative and legal principles of activity and interaction of state and non-state law enforcement entities in Ukraine]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. 33 s. [in Ukrainian].
5. Podorozhna, T. S. (2017). Pravovi poriadok: teoretyko-metodolohichni zasady konstytutsionalizatsii [Legal order: theoretical and methodological principles of constitutionalization]: dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01; 12.00.02. Kyiv. 503 s. [in Ukrainian].
6. Solonenko, O. M. (2001). Realizatsiia funktsii zabezpechennia zakonnosti, pravoporiadku, okhorony prav, svobod i zakonnykh interesiv hromadian u systemi mistsevoho samovriaduvannia (orhanizatsiino-pravovi pytannia) [Implementation of the function of ensuring law and order, protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens in the system of local self-government (organizational and legal issues)]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. Kyiv. 16 s. [in Ukrainian].
7. Iurko, S. S. (2017). Nederzhavna okhoronna i pravookhoronna diialnist [Non-governmental security and law enforcement activities]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.10. Odesa. 201 s. [in Ukrainian].
8. Moroz, Yu. H. (2017). Zmist i obsiah poniattia «orhan pravoporiadku» [The content and scope of the concept of «law enforcement agency»]. *Jurnalul Juridic National: teorie și practică*. № 4. S. 26–30 [in Ukrainian].
9. Iesimov, S. S. (2019). Realizatsiia konstytutsiinoho oformlennia pravoporiadku v umovakh naiavnosti konstytutsiinnykh ryzykiv [Implementation of the constitutional design of law and order in the presence of constitutional risks]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vyp. 3(5). S. 52–57 [in Ukrainian].
10. Pashulia, H. Ya. (2019). Orhany vnutrishnykh sprav yak element aparatu derzhavy v umovakh hlobalizatsii [Law enforcement agencies as an element of the state apparatus in the context of globalization]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv. 19 s. [in Ukrainian].
11. Rezoliutsiia 34/169 Heneralnoi Asamblei OON «Kodeks povedinky posadovykh osib z pidtrymannia pravoporiadku» [«Code of Conduct for Law Enforcement Officials»]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (data zvernennia: 05.12.2021) [in Russian].
12. Prenzler T., Earle K. & Sarre R. Private security in Australia: trends and key characteristics. *Trends & issues in crime and criminal justice*. 2009. no. 374. URL: <https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi374> (data zvernennia: 05.12.2021).
13. Sklansky David A. The Private Police. *UCLA L. Rev.* 1999. Vol. 46. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=159070 (data zvernennia: 05.12.2021).
14. U 2020 rotsi inspektory z parkuvannia vypysaly ponad 47 tysiach postanov [In 2020, parking inspectors issued more than 47,000 ordinances]. URL:

- https://galinfo.com.ua/news/u_2020_rotsi_inspektory_z_parkuvannya_vypysaly_ponad_47_tysyach_postanov_dil_358684.html (data zvernennia: 03.02.2021) [in Ukrainian].
15. Orhanizatsiini formy bezpeky. Sheryfy dlia novykh hromad [Organizational forms of security. Sheriffs for new communities]. URL: <https://sheriffua.org/news/analitichni-statti/organizatsiini-formi-bezpeki> (data zvernennia: 26.12.2021) [in Ukrainian].
 16. Rodom z narodu. Odyn den z zhyttia sheryfa Vynohradovoho [Originally from the people. One day in the life of Sheriff Vinogradov]. URL: <https://vgoru.org/index.php/politsiya-dlyagromadi/item/38641-rodom-z-narodu-odyn-den-z-zhyttia-sheryfa-vynohradovoho> (data zvernennia: 27.12.2021) [in Ukrainian].
 17. Proekt «Sheryfy»: ukrainskyi masshtab (2018) [Sheriffs Project: Ukrainian scale]. Kherson: Hileia. 204 s. [in Ukrainian].
 18. Iak u Tatarbunarakh pratsiuie bezpekovi khab [How a security hub works in Tatarbunary]. Community Policing. Vzaiemodiia politsii i hromady. URL: <http://cop.org.ua/ua/ukrainskyi-dosvid/odeska-oblast/yak-u-tatarbunarakh-pratsiuie-bezpekovi-khab?fbclid=IwARoBDsynxYW5cV7RjPkdGbp7hFzMvls46BcFEeBfCq42Cl3wg6or5wN-oko> (data zvernennia: 21.12.2021) [in Ukrainian].
 19. Chleny Munokhorony ozbroiysia travmatychnymy pistolietamy [Members of the Municipal security armed themselves with traumatic pistols]. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2021/01/28/chleny-munokhorony-ozbroiysia-travmatychnymy-pistolietamy/> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].
 20. Tarasova, M., Vyshnytska, A. (2018) Ne tilky politsiia [Not only the police]. *Dzerkalo tyzhnia*. Vypusk № 34. URL: https://dt.ua/article/print/SOCIUM/ne-tilki-policiya-288446_.html (data zvernennia: 03.01.2021) [in Ukrainian].

Orlov Viktor,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4023-332X>

NON-STATE FORMS OF LAW ENFORCEMENT IN UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL DIMENSION

The article is devoted to the study of the constitutional and legal essence of non-state forms of law enforcement in Ukraine. The author emphasizes that in Ukraine law enforcement has always been associated with the activities of state bodies, but these bodies today under various circumstances are not able to fully ensure the security of all systems operating in society. The development of the European vector of Ukraine, the processes of decentralization and deconcentration of power, the urgent need to create a safe environment have led to the development of non-state forms of law enforcement. The relevance of the study is due to the existing problems of determining the constitutional and legal content of existing non-state forms of law enforcement in Ukraine. The author reveals the problematic issues of defining the term «law and order» and «protection of law and order» in the Constitution of Ukraine and legislation. It is determined that the format of modern problem definition requires the search for opportunities for the development of security engineering with the involvement of non-governmental elements of law enforcement. The author believes that the function of law enforcement is implemented in two forms: state and non-state, respectively, under the form of law enforcement we mean the external manifestation of specific actions carried out by state and non-state elements of law enforcement to protect human rights and freedoms, law enforcement. The opinion that it is necessary to distinguish between private, municipal and public forms of law enforcement is substantiated. Private forms of law enforcement should include the activities of: private security companies; private detectives. The municipal forms of law enforcement include the activities of: the municipal guard; municipal parking inspectors; municipal officials performing law enforcement functions. The public forms of law enforcement include the activities of: public formations for the protection of public order; security coordination offices; public assistants of a district police officer on a voluntary basis. It is concluded that the constitutional and legal design of the definition of law and order with the involvement of non-state forms of its protection is an important form of security engineering and an effective institution for ensuring human and civil rights and freedoms in Ukraine.

Key words: constitutional registration; non-state forms; protection; law and order; security engineering; ensuring rights and freedoms.

Надійшла до редколегії 03.02.2021

УДК: 343.2(045)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-116-122>

Северінова Олександра Борисівна,
кандидат політичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3013-9815>

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано історико-правові засади юридичної відповідальності військовослужбовців під час збройних конфліктів. Класифіковано та проведено типізацію збройних конфліктів за різними ознаками, у тому числі за ознакою еволюційного характеру (чотири покоління війн). Зроблено висновок, що в XXI столітті збройні конфлікти мають цілу низку принципово нових ознак (неконвенційність, нелінійність, іррегулярність, асиметричність та невійськовий характер), що відрізняє їх від збройних протистоянь попередніх епох та дає змогу віднести до війн четвертого покоління. У ході аналізу охарактеризовано такі близькі за значенням терміни: «війна», «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт», а також визначено схожість, тотожність або змістовні розбіжності між ними, що має значення для правильної юридичної кваліфікації військових злочинів.

Ключові слова: юридична відповідальність; збройний конфлікт; міжнародне гуманітарне право; військовий злочин; права та свободи особи.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що сьогодні держави-агресори в збройних конфліктах використовують так звані «гібридні засоби ведення війни», які включають, окрім протистояння на полі бою в класичному розумінні, протиборство на економічному, інформаційному, політичному й культурному фронтах. Поява цих новітніх видів зброї потребує вивчення сутності «гібридного» протистояння: ужитих засобів, методів і тактик, мети ураження тим чи іншим засобом для стримування держав-агресорів, а також протидії їм.

Актуальність теми зумовлена також і тим, що Україна сьогодні, на жаль, опинилася у стані збройного протистояння, стала жертвою «гібридного конфлікту» з боку Російської Федерації. Як свідчить практика, характер обговорення цієї проблеми та процес вироблення і затвердження конкретних заходів, спрямованих на протидію державі-агресорові та її стримування, доводить нездатність більшості міжнародних організацій, які несуть відповідальність за міжнародний мир та безпеку, вирішувати такі питання у практичній площині.

З цього погляду вбачаємо необхідним історико-правовий аналіз становлення інституту юридичної відповідальності військовослужбовців під час збройних конфліктів, зважаючи на виключну важливість притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні військових злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними питаннями відповідальності комбатантів займалися такі вітчизняні науковці, як А. В. Антонов, В. Б. Бзот, К. А. Важна, Ю. О. Горбань, В. П. Горбулін, Є. І. Жилін, О. В. Задорожний, Д. О. Коваль, В. Ю. Кравченко, Є. В. Магда, В. П. Попович, Л. Є. Смола, О. М. Суходоля, М. В. Цюрупа, С. О. Чернишенко, Г. М. Яворська та інші.

Водночас у наявних дослідженнях відсутній комплексний аналіз історико-правових передумов формування та становлення інституту юридичної

відповідальності комбатантів, що і становить науково-практичну проблему, запропоновану до розв'язання у цій статті.

Метою статті є визначення історико-правових передумов становлення інституту юридичної відповідальності військовослужбовців під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи історико-правові аспекти формування уявлень про юридичну відповідальність військовослужбовців за дії або бездіяльність під час збройних конфліктів, слід зазначити, що на рівні політико-правової теорії вагомий внесок у формування концепції дії правових норм в умовах війни внесли філософи, яких завжди хвилювали причини військових зіткнень та їхні жахливі наслідки.

Так, французький теоретик Ж.-Ж. Руссо у фундаментальній праці «Про суспільний договір» наголошував, що «війна – це відносини не між людьми, а між державами; люди стають ворогами випадково: не як людські істоти і навіть не як громадяни, а як солдати; не як жителі своєї країни, а як її захисники». Далі, аналізуючи цілі війни, він писав: «Якщо мета війни – знищення ворожої держави, то інша сторона має право винищувати її захисників, поки вони тримають зброю, але як тільки вони кидають її і здаються, – вони припиняють бути ворогами або інструментом у руках ворогів і знову стають просто людьми, чиї життя не дозволено нікому забирати» [1, с. 12].

І. Кант у своїх трактатах закликав до миру, засуджував війни у будь-якому їхньому прояві, а також мріяв про загальний і вічний мир [2, с. 6]. Подальший розвиток права збройних конфліктів продовжувався у XIV–XV ст. у межах європейської політичної думки. Саме в цей період були створені проекти миру, спрямовані на об'єднання європейських держав.

Перший такий проект належав французькому дипломату П. Дюбуа, який був радником Філіппа IV Красивого. У своїй роботі «Про припинення воєн та суперечок у королівстві Франція» ще у 1300 р. автор закликав припинити міжусобну війну французьких феодалів. Згодом вийшов найбільш відомий його трактат «Про повернення Святої Землі» (1306–1307 рр.), у якому він зазначав, що війна в Європі є постійним явищем і саме це робить її слабшою перед зовнішніми ворогами. Учений стверджував, що необхідною умовою для успішності хрестових походів є встановлення і підтримання миру між європейськими християнськими державами. «У кого є бажання воювати, – підкреслювалося у проекті, – той повинен воювати проти ворогів християнської віри і святих місць господніх на Святій землі, але не проти братів своїх під загрозою тілесної та духовної загибелі» [2, с. 8].

Другий проект належав польському королю Іржи Подебраду і з'явився на початку XV ст., тобто через сто років після виходу попереднього проекту. Ідеї польського короля збігалися з ідеями, запропонованими П. Дюбуа. Він також закликав створити союз країн, які повинні були дати згоду не застосовувати зброю один проти одного, а також не дозволяти, щоб треті країни це робили [2, с. 8].

Наступний етап становлення інституту юридичної відповідальності військовослужбовців ознаменувався укладанням міжнародних договорів, які регулюють право збройних конфліктів.

Що ж стосується укладання договорів про правила ведення війни, то цей процес розпочався тільки з другої половини XIX сторіччя. Так, у 1856 р. в Парижі була підписана Декларація про правила ведення морської війни, що скасовувала піратство і встановлювала недоторканність нейтральних вантажів та правила

морської блокади. Згодом, у 1868 р., у Санкт-Петербурзі була прийнята Декларація про заборону використання вибухових та запалювальних куль, яка заборонила використання в арміях європейських країн снарядів, які при вазі менше ніж 400 грамів мають властивість вибухати або споряджені ударним чи запалювальним складом. Цей документ має виняткове значення, адже ним заборонено застосування нового на той час виду зброї, яка завдавала надмірні страждання військовим, а також визначала необхідність пошуку шляхів гуманізації права війни.

Але деякі вчені вважають, що виклад історії сучасного міжнародного гуманітарного права узвичаєно починати з 24 червня 1859 року, коли під селищем Сольферіно в Північній Італії відбулася найбільша в Другій війні за незалежність Італії битва між військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією. Гуманітарні наслідки цієї битви були жахливими: на полі бою, а також у розташованих поблизу населених пунктах залишилися кілька десятків тисяч поранених та загиблих солдатів з обох сторін. Свідком цих подій став женевський комерсант Жан Анрі Дюнан. Він, вражений стражданнями поранених, покинутих без медичної допомоги на полі бою, намагався разом із місцевими мешканцями організувати надання допомоги всім, хто її потребував. На основі своїх вражень Дюнан 1862 року опублікував книгу «Спогади про Сольферіно». У цій роботі було сформульовано дві основні пропозиції автора: укласти юридично обов'язкову конвенцію, що надаватиме захист пораненим у діючих арміях, та створити національні товариства, які в мирний час підготують персонал та матеріальні ресурси для надання допомоги пораненим і хворим під час війни, підтримуючи зусилля військових санітарних служб [3, с. 72].

Після цих подій у 1863 р. А. Дюнан заснував Міжнародний комітет допомоги пораненим, який 1876 р. отримав іншу назву – Міжнародний комітет Червоного Хреста. І саме за допомогою та під егідою цього Комітету вдалося переконати швейцарський уряд провести дипломатичні конференції. На першій конференції (1863 р.) були обговорені та проаналізовані пропозиції Жан Анрі Дюнана, які він виклав у своїй роботі «Спогади про Сольферіно», а вже на другій (серпень 1864 р.), в якій взяли участь представники 16 держав, було прийнято Женевську конвенцію про поліпшення долі поранених у діючих арміях. Конвенція складалася лише з 10 статей, які регулювали поведження з пораненими та хворими в регулярних арміях. Але, незважаючи на невелику кількість норм, цей міжнародно-правовий документ відіграв дуже важливу та значущу роль в історії міжнародного права – став частиною напряму кодифікації сучасного міжнародного права.

Згодом ця Конвенція переглядалася та доповнювалася новими нормами з урахуванням останніх подій збройних конфліктів. Так, Женевська конвенція оновлювалася в 1906, 1929, 1949 рр., результатом чого було забезпечення захисту іншим категоріям осіб: пораненим, хворим та особам, які зазнали корабельну аварію, військовополоненим, цивільним особам. Станом на 1949 р. Женевські конвенції склалися з чотирьох міжнародних договорів: Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях, Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, Конвенції про поведження з військовополоненими та Конвенції про захист цивільного населення під час війни.

У 1925 році було підписано Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів. Згідно з цим Протоколом було заборонено тільки використання хімічної та

бактеріологічної зброї, однак про виробництво, зберігання чи передачу в цьому документі не йшлося.

Крім того, у 1977 році до Женевських конвенцій 1949 року були прийняті два додаткових протоколи: Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, та Протокол II, що стосується жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. У 2005 році був підписаний III Додатковий протокол, у якому йшлося про введення додаткової відмітної емблеми у вигляді червоного хреста та червоного пів місяця.

Цей напрям у сучасному міжнародному гуманітарному праві отримав назву «право Женеви». Іншим шляхом формування та розвитку міжнародного гуманітарного права стало так зване «Гаазьке право». Деякі вчені відносять до нього такі перші міжнародні угоди, як Паризька декларація про правила ведення морської війни 1856 року та Санкт-Петербурзька декларація про заборону використання вибухових і запалювальних куль 1868 року.

Також важливе значення мала Брюссельська конференція, що проходила в 1874 році. Результатом цієї конференції став проєкт Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни, завданням якого було встановити деякі обов'язкові правила ведення війни й тим самим обмежити принесені війною лиха. Ця Конвенція ґрунтувалася на засадах, які містилися в Петербурзькій конвенції 1869 року. У проєкті Конвенції передбачалася детальна регламентація прав воюючих сторін, порядок відносин між ними, а також вирішення питання щодо репресалій. Незважаючи на перспективний характер цього документа, представники більшості держав-учасниць Брюссельської конференції відмовилися підтримати цей проєкт. Як наслідок, конференція прийняла зазначений проєкт у вигляді Брюссельської декларації, тобто документа, який мав лише рекомендаційний характер. Але надалі деякі з положень цієї декларації лягли в основу Гаазьких конвенцій.

Іншими міжнародно-правовими актами цього напрямку є договори, які стали результатом мирних конференцій, що проводилися в Нідерландах у 1899 та 1907 роках. Такі документи отримали назву Гаазьких конвенцій та декларацій. На конференціях обговорювалися допустимі засоби і методи ведення війни, забезпечення дотримання прав людини під час збройних конфліктів та обмеження використання певних видів озброєння воюючими сторонами.

Так, за результатом першої Гаазької конференції 1899 року було прийнято три конвенції: про мирне розв'язання міжнародних зіткнень; про закони та звичаї сухопутної війни; про застосування до морської війни принципів Женевської конвенції 1864 року. Окрім конвенцій, було також ухвалено три декларації: про заборону на п'ятирічний термін метання снарядів та вибухових речовин з повітряних куль чи за допомогою інших подібних способів; про невикористання снарядів, що мають єдиним призначенням розповсюджувати задушливі чи шкідливі гази; про невикористання куль, що легко розвертаються чи сплющуються в людському тілі.

На другій Гаазькій конференції, яка проходила у 1907 році, було прийнято тринадцять конвенцій: про мирне розв'язання міжнародних сутичок; про обмеження випадків застосування сили під час стягнення за договірними борговими зобов'язаннями; про початок воєнних дій; про закони та звичаї сухопутної війни; про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни; про положення ворожих торговельних судів у разі початку військових дій; про перетворення торговельних суден на військові судна; про постановку підводних мін, що автоматично вибухають від торкання; про бомбардування морськими силами під

час війни; про застосування до морської війни засад Женевської конвенції (пізніше ця конвенція була замінена Женевською конвенцією 1949 року); про деякі обмеження в користуванні правом захоплення у морській війні; про заснування Міжнародної призової палати (ця конвенція так і не набула чинності); про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни. Також на другій конференції було ухвалено одну декларацію про заборону метання снарядів і вибухових речовин з повітряних куль.

Можна констатувати, що ці конвенції стали важливим кроком у виробленні кодексу поведінки воюючих сторін. Історичне значення цих міжнародних актів полягає у тому, що вони містять чисельні та детальні положення, які відображають найбільш значущі тенденції розвитку права збройних конфліктів у контексті реалізації положень власне міжнародного гуманітарного права. Адже в Гаазьких конвенціях та деклараціях уперше був закріплений інститут оголошення війни, згідно з яким воєнні дії між державами не повинні починатися без недвозначного попередження у формі мотивованого оголошення війни чи ультиматуму. Ці акти забороняють використання під час збройного конфлікту отруту чи отруєну зброю; обстрілювати та знищувати незахищені населені пункти; вбивати чи ранили ворога, який здався; грабувати міста, села та інші місцевості. Також воюючі сторони зобов'язані уникати пошкодження або знищення історичних пам'яток, будівель та споруд, які використовуються в наукових чи культурних цілях, лікарень або інших місць, де перебувають хворі. Уперше було упорядковано питання партизанської війни, війни на морі, визначено правовий режим військового полону, окупації, а також форм закінчення воєнних дій (капітуляція, перемир'я), уведено поняття нейтралітету під час збройного конфлікту.

Нерідко в юридичній науковій літературі зустрічається термін «закони і звичаї війни». Цей термін почав використовуватися на межі XIX та XX століть та відображений у назві Гаазьких конвенцій «Про закони та звичаї сухопутної війни» 1899 та 1907 років. Л. Оппенгейм зазначає, що закони та звичаї війни – це норми міжнародного права, що стосуються ведення війни [4, с. 126]. Сьогодні дуже багато вчених уважають, що використання цього терміна для визначення системи норм, що регулює правила та порядок ведення військових дій, є цілком обґрунтованим. Під законами війни розуміються ті обмеження, що встановлюються міжнародним правом, у межах яких можливе застосування сили для поразки противника. Заради захисту думки щодо можливого застосування цього поняття необхідно наголосити, що воно може бути використано у визначенні даної галузі міжнародного права, якщо розуміти «закон» як загальне правило, якого слід дотримуватися в подібних ситуаціях [2, с. 8].

Пізніше почав використовуватися термін «право збройних конфліктів», що виник унаслідок прийняття Женевських конвенцій 1949 р. Це зумовлено насамперед тим, що замість поняття «війна» починає використовуватися «збройний конфлікт», який має ширше значення та найбільш чітко характеризує збройні протистояння нового історичного етапу. Так, М. М. Гнатовський переконаний, що метою використання терміна «право збройних конфліктів» було поширити застосування норм права війни на ситуації, які є фактичним збройним конфліктом, але не супроводжуються формальним оголошенням війни [2, с. 9].

Висновки. Отже, становлення концепції юридичної відповідальності військовослужбовців під час збройних конфліктів пройшло довгий історичний шлях, про що свідчить початок формування таких норм ще в Стародавні часи, а потім вже й

у Середньовіччі. На сьогодні певні правила, що стосуються поведінки комбатантів в умовах збройних конфліктів, репрезентовані багатьма міжнародно-правовими актами, які створили окрему галузь – міжнародне гуманітарне право. Проте не можна стверджувати, що ця галузь є повністю сформованою, адже, на жаль, нині існує багато проблем, які не в змозі вирішити норми міжнародного права, серед яких відсутність чіткого правового регулювання деяких засобів і методів ведення збройних конфліктів, розмитість та нечіткість правової відповідальності агресорів, а також певна декларативність норм цієї галузі права.

Саме тому подальше формування та вдосконалення міжнародного гуманітарного права з урахуванням фактологічних проблем сьогодення є необхідним і своєчасним. При цьому на особливості юридичної відповідальності військовослужбовців безпосередній вплив здійснюють такі чинники сучасних збройних конфліктів, як неконвенційність, нелінійність, іррегулярність, асиметричність та частково невійськовий характер, які суттєво відрізняють їх від війн на попередніх конкретно-історичних періодах.

Список використаних джерел

1. Жаровська І. М. Історія виникнення і розвитку міжнародного гуманітарного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 1. Том 1. С. 12–14.
2. Гнатовський М. М., Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Міжнародне гуманітарне право : довідник для журналістів. 2-ге вид., доповн. Одеса, 2015. 92 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ, 2004. 735 с.
4. Оппенгейм Л. Международное право. Том I : Мир. Полутом 1 / перевод с 6-го английского издания, доп. Г. Лаутерпахтом; под ред. С. Б. Крылова. Москва, 1948. 408 с.

References

1. Zharovska, I. M. (2015). Istoriiia vynyknennia i rozvytku mizhnarodnoho humanitarnoho prava [History of the origin and development of international humanitarian law]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia «Yurydychni nauky»*. № 1. Tom 1. S. 12–14 [in Ukrainian].
2. Hnatovskyi, M. M., Korotkyi, T. R., Khendel, N. V. (2015). Mizhnarodne humanitarne pravo [International humanitarian law] : dovidnyk dlia zhurnalistiv. 2-he vyd., dopovn. Odesa. 92 s. [in Ukrainian].
3. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk / red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv, 2004. 735 s. [in Ukrainian].
4. Oppengeym, L. (1948). Mezhdunarodnoe pravo [International law]. Tom I : Mir. Polutom 1 / perevod s 6-go angliyskogo izdaniya, dop. G. Lauterpahtom; pod red. S. B. Krylova. Moskva. 408 s. [in Russian].

Severinova Oleksandra,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3013-9815>

LEGAL RESPONSIBILITY OF MILITARY SERVANTS: HISTORICAL LAW ASPECTS

The article analyzes the historical law bases of legal responsibility of servicemen during armed conflicts. The typification of armed conflicts is classified and carried out on various grounds, including on the basis of evolutionary nature (four generations of wars). It is concluded that in the XXI century armed conflicts have a number of fundamentally new features (unconventionality, nonlinearity, irregularity, asymmetry and non-military nature), which distinguishes them from the armed confrontations of previous epochs and refers to the fourth generation wars. The analysis described the following similar terms: «war», «military conflict», «armed conflict», and identified similarities, identities or substantive differences between them, which is important for the correct legal classification of war crimes. The relevance of the research topic is due to the fact that today the aggressor states in armed conflicts use the so-called «hybrid means of warfare», which include, in addition to confrontation on the battlefield in the classical sense, confrontation on economic, informational, political and cultural fronts. The emergence of these new weapons requires the study of the

essence of «hybrid» confrontation: the means, methods and tactics used, the purpose of defeat by one means or another to deter the aggressor states, as well as to counter them. The urgency of the topic is also due to the fact that Ukraine today, unfortunately, found itself in a state of armed confrontation, fell victim to a «hybrid conflict» on the part of the Russian Federation. As practice shows, the nature of the discussion of this problem and the process of developing and approving specific measures aimed at counteracting and deterring the aggressor state proves the inability of most international organizations responsible for international peace and security to address such issues in practice. From this point of view, a historical and legal analysis of the formation of the institution of legal responsibility of servicemen during armed conflicts, given the crucial importance of bringing to justice those guilty of war crimes.

Key words: *legal liability; armed conflict; international humanitarian law; war crime; rights and freedoms of the person.*

Надійшла до редколегії 04.02.2021

УДК: 351.74/76

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-123-131>

Ульянов Олексій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України
(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3397-0965>

Ніколаєв Олександр Трифонович,
кандидат політичних наук, доцент
(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4752-0110>

Бахчеван Євген Федорович,
старший викладач
(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1459-9574>

ЗАПРОВАДЖЕННЯ СКАНДИНАВСЬКОЇ МОДЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розкрито особливості та переваги скандинавської моделі охорони громадського порядку та безпеки під час масових заходів. Одним із ключових елементів нової концепції охорони громадського порядку є запровадження «поліції діалогу». Чотири засади цього підходу: по-перше, отримати якомога більше знань про склад будь-якого натовпу; по-друге, навчитися розрізняти різні частини натовпу та визначати, де є ризики; по-третє, постійний діалог та спілкування з організаторами заходів та членами натовпу і, нарешті, сприяння. Висвітлено поняття громадського порядку. Проаналізовано правову основу проведення масових заходів в Україні. Установлено, що однією з проблем реалізації скандинавської моделі є відсутність спеціального закону про проведення масових заходів. Для реалізації основного принципу «поліції діалогу», який передбачає зв'язок поліції та організаторів масових заходів, важливо встановити чіткий порядок повідомлення про такі події. Обґрунтовано необхідність прийняття спеціального закону про масові заходи в Україні, а також визначення порядку повідомлення про масові заходи, які повинні подаватися до органів Національної поліції.

Ключові слова: поліція; публічний порядок; скандинавська модель; масові заходи; поліція діалогу.

Постановка проблеми. Положення Конституції України про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1], вимагає забезпечення їх належної реалізації, охорони та захисту. Як свідчить практика, значна частина прав і свобод громадян реалізуються у сфері публічного порядку, що обумовлює особливу відповідальність держави за створення такого рівня публічного порядку, стан якого забезпечував би оптимальні умови для їх реалізації.

Серед суб'єктів, які забезпечують належний рівень публічної безпеки та порядку, провідне місце посідає Національна поліція України. З проведенням

реформи, прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» започатковано нові засади діяльності поліції, яка спрямована на служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Зміцнення гарантій прав громадян у сфері публічного порядку залежить не лише від оновлення законодавства, а й від удосконалення: а) організаційної структури поліції; б) підвищення кваліфікації співробітників цих органів; в) технічного, матеріального та психологічного забезпечення; г) упровадження позитивного міжнародного досвіду в національну практику.

Кожен з означених напрямів, від якого залежить підвищення ефективності діяльності органів Національної поліції щодо охорони і захисту прав громадян у сфері публічного порядку, має важливе значення, однак їх реалізація для досягнення високих результатів має відбуватися комплексно.

Важливе значення для впровадження нових практик з охорони публічного порядку, взаємодії Національної поліції з державними і громадськими інституціями в цій сфері має вивчення міжнародного досвіду діяльності правоохоронних органів та можливості його запровадження в національній практиці. Вивчення і впровадження міжнародного досвіду може відбуватися як через реалізацію програм академічної освітньої та наукової мобільності представниками закладів вищої освіти України та зарубіжних країн, так і завдяки співпраці Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України з відповідними правоохоронними органами зарубіжних країн.

Застосування передових європейських практик у діяльності Національної поліції має вагомим значення для забезпечення прав та інтересів громадян та є важливим напрямом реалізації Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу (далі – ЄС).

Важливе значення для впровадження скандинавської моделі має чітке визначення категорії «публічний порядок» як ключової сфери, у якій передбачається охорона та захист прав та інтересів громадян Національною поліцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структуру та основні елементи дефініції «публічний порядок» досліджено в наукових працях С. А. Комісарова, який у докторській дисертації надав авторське визначення публічного порядку як «врегульовану правовими та іншими соціальними нормами систему суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їхнє життя і здоров'я, повагу до честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі не лише в місцях спільного користування – публічних місцях, а й приватних місцях, у яких перебувають інші члени суспільства, права і свободи яких захищають норми законодавства, органи державної влади і правоохоронні органи» [2, с.11].

О. Ф. Кобзар публічний порядок пропонує розглядати в широкому, вузькому та спеціальному значенні. У широкому розумінні публічний порядок автор розглядає як певну частину суспільних відносин, які складають режим життєдіяльності у відповідних регіонах, власності та умов, що склалися для нормальної діяльності установ, підприємств, організацій, посадових осіб і громадян, й у свою чергу урегульовані правовими та іншими соціальними нормами.

У вузькому значенні публічний порядок розглядається як результат, що полягає в дотриманні та неухильному виконанні кожним із суб'єктів своїх прав та обов'язків, які, безперечно, пов'язані із суспільними відносинами, зміст яких

забезпечує недоторканність життя, здоров'я та гідності громадян, власності, умов нормальної діяльності установ, підприємств, посадових осіб і громадян.

У спеціальному (поліцейському) значенні публічний порядок науковець визначає як правомірну поведінку в публічних місцях, охорона якої здійснюється наглядовими органами виконавчої влади, тобто поліцейськими підрозділами, які слідкують та протидіють насиллю одних громадян над іншими [3, с. 36]. Окремі питання впровадження скандинавської моделі відображено у працях Д. В. Цуркана, який, розкриваючи проблемні питання роботи груп комунікації під час проведення масових заходів, зазначає, що з вересня 2016 року в Україні розпочала свою діяльність Консультативна Місія Європейського Союзу (далі – КМЕС) з реформування сектора цивільної безпеки. Проект спрямовано на підтримку нової української моделі охорони громадського порядку, яка базуватиметься на «скандинавському підході», що визнаний одним із найефективніших у Європі [4, с. 302–304].

Попри фрагментарне висвітлення переваг та перспектив упровадження міжнародної практики з охорони прав та інтересів громадян у сфері публічного порядку, залишається ще чимало питань, які потребують комплексного дослідження.

О. Г. Юшкевич, досліджуючи питання особливостей реформування поліції в Україні на шляху європейської інтеграції, звертає увагу на такі важливі завдання скандинавської моделі, як попередження насильства під час масових заходів, акцентуючи при цьому увагу на таких принципах, як сприяння проведенню мирних зібрань та підтримки демократичних прав громадян. Дослідниця робить висновок, що поліція має бути забезпечена детальним, зрозумілим законодавством, бо без нього поліцейські часто керуються власною правосвідомістю, яка іноді не сприяє реалізації прав людини [5, с. 33–37].

Мета дослідження – розкрити переваги скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів та передумови її запровадження в національній практиці.

Виклад основного матеріалу. З метою впровадження нових практик та зміни парадигми поведінки працівників Національної поліції України під час забезпечення прав та інтересів громадян у сфері публічного порядку, які б ґрунтувалися на позитивному зарубіжному досвіді, за основу було взято скандинавську модель забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів.

Наказом МВС України від 23 серпня 2018 року [6] затверджено Концепцію запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів. Основною метою Концепції є заміна застарілої реактивної моделі поведінки під час забезпечення публічної безпеки та порядку в разі проведення масових заходів новою – проактивно орієнтованою.

Скандинавська модель передбачає попередження насильства під час масових заходів шляхом постійного спілкування з натовпом, ретельного планування та аналізу ризиків.

Особливості скандинавського підходу забезпечення громадського порядку окреслила фахівець КМЕС Ізабел Торен, яка зазначила, що скандинавська модель передбачає попередження насильства під час масових заходів шляхом постійного спілкування з натовпом, ретельного планування та аналізу ризиків; вона також підкреслила, що одним з основних принципів моделі є деескалація: обізнаність правоохоронців із ситуацією, їхня комунікація з учасниками заходу, диференціація

учасників та сприяння проведенню мирних зібрань без перешкоджання проявам демократичних прав і свобод громадян [7].

Провідний радник КМЄС з питань охорони громадського порядку Патрік Йохансен зазначив, що ключовим елементом усієї концепції є деескалація, яка включає чотири основні складові:

- володіння інформацією про те, хто бере участь у масовому зібранні;
- уміння розрізняти групи, що входять до складу натовпу, та визначати ризики;
- постійний діалог з організаторами заходу і власне учасниками масового зібрання;
- сприяння.

Сприяння, зі слів Патріка Йохансена, полягає у спрямуванні роботи поліції на захист прав людини, наприклад права на свободу зібрань, уже на стадії отримання від організаторів заяви на проведення якогось заходу чи масового зібрання, шляхом надання допомоги їм успішно реалізувати ці наміри.

Важливим елементом скандинавської моделі, який підвищує ефективність роботи поліції, є застосування «диференційованого підходу», тобто збільшення або зменшення кількості поліцейських, які забезпечують громадський порядок під час проведення заходів, відповідно до ситуації [8].

Слід зазначити, що з метою реалізації Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів у роботі поліції відбулися суттєві зміни.

По-перше, створено «Поліцію діалогу» – «перемовники» під час проведення масових заходів спілкуються з організаторами та учасниками з моменту подачі заявки про її проведення до завершення заходу.

По-друге, Національною поліцією затверджено Стандартні операційні процедури щодо забезпечення публічної безпеки і порядку.

По-третє, змінено підходи до організації роботи:

- постійна комунікація з учасниками заходів шляхом активного використання можливостей «Поліції діалогу»;
- висока мобільність залучених сил, яка досягається використанням спеціалізованих транспортних засобів;
- мінімізація демонстрації сили (поліцейський у захисному спорядженні як виключення та вимушений захід) [9].

Отже, можна констатувати, що проактивний підхід усебічно втілюється саме в скандинавській моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів, а його запровадження в діяльність органів і підрозділів Національної поліції України буде дієвим засобом реалізації демократичних принципів у поліцейській діяльності, забезпечення основних прав і свобод громадян, особливо в реалізації їхніх права на свободу зібрань, дозволить підвищити рівень довіри громадян до поліції.

Упровадження нової моделі потребує не лише вивчення міжнародних практик, обмін досвідом та підготовку фахівців, а й належне правове регулювання відносин у відповідній сфері на національному рівні.

Враховуючи, що сутність скандинавської моделі полягає, зокрема, у всебічній комунікації поліції з учасниками масових заходів, починаючи з етапу їх планування, насамперед слід звернути увагу на проблему, пов'язану з відсутністю належного

правового регулювання відносин у сфері організації та проведення масованих заходів.

Право на мирне зібрання, зважаючи на його важливість як для суспільства, так і окремого громадянина, закріплено на рівні міжнародно-правових актів. Серед таких актів слід зазначити Загальну декларацію прав людини (1948 р.), у якій проголошено, що кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій [10].

Слід зауважити, що в міжнародно-правових актах, які були прийняті після Загальної декларації прав людини, а саме в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.) [11], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [12] та в Копенгагенському документі Організації з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) [13], окрім того, що задекларовано право кожної людини на мирні зібрання і демонстрації, закріплено норму, що здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб; що будь-які обмеження, які можуть бути встановлені щодо здійснення цих прав, визначаються законом і відповідають міжнародним стандартам.

Названі міжнародні акти встановлюють загальні принципи права на мирні зібрання, а кожна зацікавлена держава це право підтверджує на конституційному рівні та інших нормативно-правових актах, які конкретизують діяльність органів державної влади щодо забезпечення реалізації прав громадян на мирні зібрання.

У нашій державі право громадян на мирні зібрання закріплено в Конституції України. Так, у статті 39 встановлено право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

На жаль, в Україні відсутній модельний закон щодо проведення масових заходів, який закріплював би механізм правовідносин у зазначеній сфері. За відсутності такого закону виникають певні проблеми щодо здійснення громадянами своїх конституційних прав на мирні зібрання.

Проблемним питанням щодо здійснення права на мирні зібрання є реалізація положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

За офіційним тлумаченням положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій Міністерство внутрішніх справ України звернулося з конституційним поданням до Конституційного Суду України. У поданні наголошувалося, що конкретного строку, протягом якого необхідно сповістити органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування про проведення зазначених акцій, чинним законодавством України не встановлено, що призводить до того, що інформація направляється до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування за добу до початку масових акцій, а інколи – за кілька годин.

У своєму рішенні щодо завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій Конституційний Суд України зазначив, що організатори таких мирних зібрань мають сповістити вказані органи про проведення цих заходів заздалегідь, тобто у прийнятні строки, що передують даті їх проведення, а визначення конкретних строків завчасного сповіщення з урахуванням особливостей форм мирних зібрань, їх масовості, місця, часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання [14]. Таке рішення обумовлено п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України про те, що виключно законами визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод і що лише судом відповідно до закону може встановлюватися обмеження щодо реалізації права громадян на проведення масових зібрань (ч. 2 ст. 39 Конституції України). Отже, на підставі положень Конституції України і рішення Конституційного Суду України мало б бути прийнято закон, який урегулював би питання щодо проведення мирних зібрань.

Такі закони прийнято в країнах СНД: Азербайджан (1998 р.); Вірменія (2011 р.); Білорусь (1997 р.); Казахстан (2020 р.); Киргизстан (2012 р.); Молдова (2008 р.); Таджикистан (2014 р.); Туркменістан (2012 р.).

Аналогічні закони прийнято в країнах G8: Велика Британія (1986 р.); Германія (1978 р.); Італія (1975 р.); Франція (1935 р.).

Спільним для законів країн СНД та країн G8 щодо проведення мирних зібрань є те, що всі вони прописують чіткий механізм реалізації громадянами прав у зазначеній сфері. Важливим, у контексті нашого дослідження, є те, що в них прописано терміни подання заяви організатором на проведення мирного заходу та компетенцію державних органів влади щодо розгляду таких заяв.

Так, Законом Швеції про громадський порядок визначено порядок організації та проведення публічних зборів та заходів, порядок повідомлення управління поліції про заплановані заходи, вимоги щодо дотримання громадського порядку та забезпечення безпеки, підстави для відмови у проведенні публічних зборів чи масових заходів. Заявку на проведення заходів слід подавати в письмовому вигляді завчасно. За можливості, заявка повинна бути отримана не пізніше ніж за тиждень до зустрічі або заходу. За можливості, реєстрація повинна бути отримана не пізніше ніж за 5 днів до зустрічі або заходу [15]. Подати заявку можна в письмовому або електронному вигляді. Форма заявки, розмір збору розміщено на офіційному сайті поліції Швеції. У розділі подання заявок на проведення публічних заходів зазначено, що заявку може бути відхилено у випадку, якщо вона надійде занадто пізно [16].

Подання заявки про проведення заходу безпосередньо до органів поліції є також важливою умовою застосування скандинавської моделі. Оскільки це гарантує отримання інформації безпосередньо органом, відповідальним за охорону публічного порядку, можливість оперативного вжиття необхідних заходів та забезпечення безпосередньої комунікації з організаторами масових заходів.

Проаналізувавши вітчизняну та зарубіжну нормативно-правову базу щодо проведення мирних зібрань, дійшли висновку про практичну необхідність та важливість прийняття в Україні спеціального закону, який урегулював би право громадян на мирні зібрання. Для реалізації заходів щодо запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів доцільно передбачити порядок подання заявок про проведення масових заходів до органів Національної поліції.

Висновки. Заміна застарілої реактивної моделі поведінки працівників поліції під час забезпечення публічної безпеки та порядку в разі проведення масових заходів новою – проактивно орієнтованою – відображає сутність скандинавської моделі забезпечення публічного порядку в зазначеній сфері, яка направлена на попередження насильства шляхом постійного спілкування з натовпом. Для реалізації громадянами конституційного права на мирні зібрання необхідно розробити та прийняти закон, у якому було б урегульовано правовідносини в зазначеній сфері, прописано чіткий механізм організації та проведення масових зібрань.

Список використаних джерел

1. Конституція України : офіц. текст. Київ: КМ, 2013. 96 с.
2. Комісаров С. А. Адміністративно-правове забезпечення публічного порядку в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 477 с.
3. Кобзар О. Ф. Адміністративно-правове регулювання поліцейської діяльності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2016. 36 с.
4. Цуркан Д. В. Робота груп комунікації під час проведення масових заходів. *Актуальні питання забезпечення публічної безпеки* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 12 трав. 2018 р.). Маріуполь, 2018. С. 300–304.
5. Юшкевич О. Г. Особливості реформування поліції в Україні на шляху Європейської інтеграції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 33–37.
6. Концепція запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів : наказ МВС України від 23.08.2018 р. № 706. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS873.html (дата звернення: 11.01.2021).
7. Українські правоохоронці вивчають скандинавську модель забезпечення публічної безпеки. Єдиний портал органів системи МВС України. Департамент комунікації МВС України. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/10826_Ukrainski_pravoohoronci_vivchayut_skandinavsku_model_zab_ezrechennya_publichnoi_bezpeki_FOTO.htm/ (дата звернення: 11.01.2021).
8. Про скандинавський підхід до охорони громадського порядку і налагодження діалогу працівниками поліції, про «Євробачення» та інше – інтерв'ю з Патріком Йохансеном, провідним радником КМЕС з питань охорони громадського порядку. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/the-scandinavian-approach-to-public-order-policing-dialogue-eurovision-and-more-interview-with-patrik-johansen-euam-lead-adviser-in-public-order/> (дата звернення: 14.01.2021).
9. Звіт Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у 2019 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf (дата звернення: 14.01.2021).
10. Загальна декларація прав людини. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 14.01.2021).
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 14.01.2021).
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.01.2021).
13. Документ Копенгагенського совещання Конференції по человеческому измерению СБСЕ Копенгаген, 29 июня 1990 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082#Text (дата звернення: 15.01.2021).
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України. м. Київ, 19 квітня 2001 року, справа № 1-30/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text> (дата звернення: 14.01.2021).
15. Public Order Act URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/ordningslag-19931617_sfs-1993-1617 (дата звернення: 15.01.2021).
16. Apply for a permit for a public gathering URL: <https://polisen.se/en/services-and-permits/permits-and-licences/permit-for-a-public-gathering/> (дата звернення: 15.01.2021).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy : ofits. tekst [The Constitution as the main law of Ukraine enshrines the fundamental rights and freedoms of man and citizen]. Kyiv: KM, 2013. 96 s. [in Ukrainian].
2. Komissarov, S. A. (2020). Administratyvno-pravove zabezpechennia publichnoho poriadku v suchasnykh umovakh: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 [The Thesis is a complex research of domestic and experience of administrative and legal support of public order in the current context]. Kyiv. 477 s. [in Ukrainian].
3. Kobzar, O. F. (2016). Administratyvno-pravove rehuliuвання політсеіскоі діалносі v Ukraini : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 [The Thesis deals with the analysis of administrative and legal regulation of policing in Ukraine]. Dnipropetrovsk. 36 s. [in Ukrainian].
4. Tsurkan, D. V. (2018). Robota hrup komunikatsii pid chas provedennia masovykh zakhodiv. *Aktualni pytannia zabezpechennia publichnoi bezpeky* : tezy dop. vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Mariupol, 12 trav. 2018 r.) [The work of communication groups during mass events]. Mariupol. S. 300–304 [in Ukrainian].
5. Yushkevych, O. H. (2019). Osoblyvosti reformuvannia politsii v Ukraini na shliakhu Yevropeiskoi intehtratsii [Features of police reform in Ukraine on the path to European integration]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. S. 33–37 [in Ukrainian].
6. Kontsepsiia zaprovadzhennia v diialnosti orhaniv ta pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy skandinavskoi modeli zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku pid chas provedennia masovykh zakhodiv : nakaz MVS Ukrainy vid 23 08. 2018 r. № 706 [The concept of introduction in the activities of bodies and units of the National Police of Ukraine of the Scandinavian model of public safety and order during mass events]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS873.html (data zvernennia: 11.01.2021) [in Ukrainian].
7. Ukrainski pravookhorontsi vyvchali skandinavsku model zabezpechennia publichnoi bezpeky [On the Scandinavian approach to public order and dialogue between police officers]. Yedynyi portal orhaniv systemy MVS Ukrainy. Departament komunikatsii MVS Ukrainy. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/10826_Ukrainski_pravookhorontsi_vyvchali_skandinavsku_model_zabezpechennia_publichnoi_bezpeki_FOTO.htm/ (data zvernennia: 11.01.2021) [in Ukrainian].
8. Pro skandinavskiy pidkhid do okhorony hromadskoho poriadku i nalahodzhennia dialohu pratsivnykamy politsii, pro «levrobachennia» ta inshe – interv'iu z Patrikom Yokhansenom, providnym radnykom KMleS z pytan okhorony hromadskoho poriadku [On the Scandinavian approach to public order and dialogue between police officers]. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/the-scandinavian-approach-to-public-order-policing-dialogue-eurovision-and-more-interview-with-patrik-johansen-euam-lead-adviser-in-public-order/> (data zvernennia: 14.01.2021) [in Ukrainian].
9. Zvit Holovy Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty vidomstva u 2019 rotsi [Report of the Head of the National Police of Ukraine on the results of the department's work in 2019]. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf (data zvernennia: 14.01.2021) [in Ukrainian].
10. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennia: 14.01.2021) [in Ukrainian].
11. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava Pryiniato 16 hrudnia 1966 roku Heneralnoiu Asambleieiu OON.Dok. OON A/RES/2200 A (XXI) [International Covenant on Civil and Political Rights]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (data zvernennia: 14.01.2021) [in Ukrainian].
12. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnyi svobod. 4 lystopada 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 14.01.2021) [in Ukrainian].
13. Dokument Kopenhahenskoho soveshchanyia Konferentsyy po chelovecheskomu yzmerenyiu SBSE. Kopenhahen, 29 yiunia 1990 h. [Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082#Text (data zvernennia: 15.01.2021) [in Russian].
14. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. m. Kyiv, 19 kvitnia 2001 roku, sprava № 1-30/2001 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in a case on a constitutional petition of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text> (data zvernennia: 14.01.2021) [in Ukrainian].

15. Public Order Act. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/ordningslag-19931617_sfs-1993-1617 (data zvernennia: 15.01.2021).
16. Apply for a permit for a public gathering. URL: <https://polisen.se/en/services-and-permits/permits-and-licences/permit-for-a-public-gathering/> (data zvernennia: 14.01.2021).

Ulianov Oleksiy,

PhD in Law, Associate Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine
(Odessa State University of Internal Affairs, Odessa)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3397-0965>

Nikolayev Oleksandr,

PhD in Political Sciences, Associate Professor
(Odessa State University of Internal Affairs, Odessa)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4752-0110>

Bakhchevan Yevhen,

Senior Lecturer
(Odessa State University of Internal Affairs, Odessa)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1459-9574>

INTRODUCTION OF THE SCANDINAVIAN MODEL OF PUBLIC SAFETY AND ORDER DURING MASS EVENTS IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article reveals the features and advantages of the Scandinavian model of public order and security during mass events. One of the key elements of the new concept of public order protection is the introduction of «dialogue police». There are four points of view of this approach – first, get as much knowledge as possible about the composition of any crowd, second, learn to distinguish between different parts of the crowd and identify the possible risks, third, constant dialogue and communication with event organizers and crowd members and finally, assistance. The concept of public order is revealed. The legal basis for holding mass events in Ukraine is analyzed. It is established that the lack of a special law on holding mass events is one of the problems of realization of the Scandinavian model. According to the Article 39 of the Constitution of Ukraine, citizens have the right to assemble peacefully, without weapons and to hold meetings, rallies, marches and demonstrations, the holding of which is notified in advance to the executive authorities or local governments. Restrictions on the exercise of this right may be imposed by a court in accordance with the law and only in the interests of national security and public order – in order to prevent riots or crimes, to protect public health or to protect the rights and freedoms of others. According to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine, relations in the field of holding mass events can only be regulated by law. To implement the basic principle of the «dialogue policing», which provides communication between the police and the organizers of mass events, it is important to establish a clear procedure for notification of such events. The necessity of adopting a special law on public events in Ukraine, as well as determining the procedure for notification of public events that must be submitted to the national police, has been substantiated.

Key words: police; public order; Scandinavian model; mass events; dialogue police.

Надійшла до редколегії 09.02.2021

РОЗДІЛ V

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ТА АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВOPУШЕННЯМ

УДК: 346.2:334.722.8

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-132-141>

Дерев'янку Богдан Володимирович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

Туркот Ольга Андріївна,
кандидат юридичних наук
(Львівський національний аграрний університет, м. Дубляни)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4505-3096>

ПРО ПРОТИДІЮ ЗБИРАННЮ ЧУЖОГО ВРОЖАЮ «РЕЙДЕРАМИ»

Статтю присвячено аналізу відносин, що виникають між різними суб'єктами у сфері агропромислового виробництва під час підготовки, вчинення «рейдерами» нападу, спрямованого на збір та привласнення чужого врожаю. Надано загальну характеристику діям «рейдерів» під час посягань на врожай сільськогосподарських виробників. Визначено основні види таких дій: захоплення земельної ділянки за підробленими документами або взагалі без них; застосування фізичного насильства; залучення до своїх дій недобросовісних нотаріусів, державних реєстраторів, корумпованих суддів та чиновників; укладання договорів оренди паїв чи земельних ділянок з власниками, які вже передали їх в оренду іншому добросовісному орендарю; підробка рішень судів, що залишилися на тимчасово окупованих територіях; реєстрація за собою права оренди на земельні ділянки на підставі підроблених документів; звернення до суду з позовом до підприємства про стягнення реальної або нібито наявної заборгованості. Стилю охарактеризовано способи, націлені на їх унеможливлення.

Ключові слова: сільськогосподарські виробники; аграрії; «рейдери»; урожай; посягання; земельна ділянка; оренда.

Постановка проблеми. Протягом останніх років в Україні набули поширення спроби посягання на майно, органи управління аграрних підприємств і на підприємства взагалі. Вони стали об'єктом посягань через наявність у їхній власності земельних ділянок та внаслідок отримання значних доходів від господарської діяльності. Бізнес в аграрній сфері є одним із прибуткових та інвестиційно привабливих. Тому аграрними підприємствами зацікавилися особи, які бажають незаконно збагатитися, здійснивши «рейдерські» посягання на їхнє майно та/або органи управління. Саме з цієї причини господарства з банком землі від 3 до 15 тисяч гектарів є найбільш принагідними для «рейдерських» атак. Ефективність таких атак підвищується через наявність в українському суспільстві корупції, а також через

неефективність дій силових структур, зокрема і прокуратури, і місцевої поліції, місцевих органів влади (часто буває, що кримінал й окремі гілки влади беруть участь у таких заходах одночасно) [1]. Найважливішою серед проблем, пов'язаних із «рейдерством», є корупція в усіх органах державної влади. Лише з її подоланням суб'єкти господарювання, а особливо аграрії, будуть мати змогу належно захистити свої законні права та інтереси від посягань «рейдерів».

Дослідження відносин, спрямованих на пошук напрямів захисту сільськогосподарських підприємств від протиправних посягань, не втрачає своєї актуальності з огляду на порівняно недавнє оновлення законодавства про протидію «рейдерству» та через постійне вдосконалення «рейдерами» способів посягання на майно та органи управління таких підприємств. Однак перед тим, як виявляти і пропонувати заходи запобігання та протидії «рейдерству», слід визначити основні способи посягань «рейдерів».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різноманітних аспектів урегулювання відносин у галузі сільськогосподарського виробництва, а також у сфері із запобігання та боротьби з «рейдерством» присвячували праці українські й зарубіжні вчені. Серед них можна назвати таких дослідників: С. Г. Бевзенко [2], С. О. Бурбело [3], О. В. Гарагонич [4; 5], Н. О. Гуторова [6], Р. Р. Кузьмін [7], В. М. Пашков [8], А. В. Смітюх [9; 10], О. А. Туркот [11; 12; 13] та інші. Окремо варто виділити роботи О. Ю. Ілларіонова щодо висвітлення проблем «рейдерства» у вугільній промисловості на тимчасово окупованих територіях України [14; 15; 16]. Проте кількість і навіть якість наукових досліджень відносин, пов'язаних із пошуком засобів та розробкою способів захисту прав суб'єктів господарювання різних галузей і сфер економіки від «рейдерства», не знижує чисельність «рейдерських» нападів. Одним із найбільш поширених способів «рейдерських» нападів у сільському господарстві є збір «рейдерами» чужого врожаю. Цей спосіб передбачає низку дій. Але перед пошуком засобів та розробкою способів захисту потрібно виявити та хоча б у загальних рисах охарактеризувати основні дії, що вчиняються «рейдерами» під час посягання на чужий урожай.

Формування цілей (постановка завдання). Мета статті: на підставі аналізу окремих правовідносин у сфері сільськогосподарського виробництва виявити й у загальних рисах охарактеризувати основні дії, що вчиняються «рейдерами» під час посягань на врожай сільськогосподарських виробників.

Виклад основного матеріалу. З кожним роком «рейдерство» набуває все більших масштабів. Його об'єктами найчастіше виступає майно підприємців, корпоративні права або органи управління підприємством. Активність «рейдерів» в агропромисловому секторі пояснюється отриманням виробниками високих доходів і низьким рівнем захищеності їхнього майна та майнових прав.

Об'єктами незаконного привласнення «рейдерами» можуть стати врожай, цілісний майновий та виробничі комплекси, земельна ділянка або взагалі весь бізнес певної людини, родини чи фірми. «Рейдери» не хещуть жодними методами, зокрема методами фізичного впливу: застосовують травматичну та вогнепальну зброю, гранати, беруть людей у заручники, катують їх. У багатьох регіонах держави траплялися випадки вбивств та заподіяння тілесних ушкоджень «рейдерами». При цьому «рейдерство» давно вийшло на міжгалузевий, «конгломератний» рівень, оскільки може привласнюватися майно чи корпоративні права одразу в різних сферах господарювання. Захоплення фабрик, заводів, підприємств різних форм власності відбувається мало не щодня [17]. Через це

знижується рівень інвестиційної привабливості України, адже інвестори бояться втратити свої вклади внаслідок «рейдерських» посягань і відмовляються від інвестування в українські компанії на користь компаній з інших країн.

Варто виокремити та охарактеризувати основні, тобто найбільш поширені дії, що вчиняються під час «рейдерських» посягань на врожай у сфері агропромислового виробництва. Вони, як правило, здійснюються як у комплексі із захопленням чужих ділянок землі, так і без цього.

Варіанти захоплення земельних ділянок можуть бути примітивними (самовільне незаконне захоплення землі з «тітушками» без будь-яких документів, загін сільськогосподарської техніки для збору врожаю тощо) або більш винахідливими [18]. Це посягання, які відбуваються раптово та без будь-яких попереджень. Аграрії здебільшого не мають належних засобів для захисту своїх законних прав та інтересів, а тому не можуть швидко відреагувати на посягання. Завдання «рейдерів» значно ускладнюється за наявності між аграрними підприємствами та державними чи приватними охоронними організаціями договорів на здійснення останніми захисту законних прав та інтересів перших у разі посягань на їхнє майно.

За умови відсутності у виробника договорів із охоронними організаціями та неналежно оформлених прав на майно та/або користування земельними ділянками може виникнути зворотна ситуація. Так, реєстратори, виконуючи незаконні дії, можуть змінювати власників та вносити відповідні зміни до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. А після цього «рейдери» приїжджатимуть до сільськогосподарського виробника з представниками силових структур і забиратимуть земельну ділянку, на яку в них є документи [19]. У таких випадках дії «рейдерів», за неофіційною класифікацією, наданою економістами, підпадають під категорії «сірого» та «чорного» «рейдерства». І вберегтися від таких нападів можливо шляхом укладання договорів із охоронними фірмами, що забезпечать фізичний захист, та консалтинговими чи юридичними або адвокатськими компаніями, що гарантуватимуть правовий захист. Такий захист можна забезпечити і самотужки. Принаймні власний юрисконсульт має бути у структурі кожного сільськогосподарського підприємства. До складу його обов'язків повинно входити оформлення всіх договорів та відносин, своєчасна підготовка документів, перманентний моніторинг законодавства та змін до нього, ефективне ведення претензійно-позовної роботи та ін.

5 грудня 2019 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» було доповнено частину 2 статті 100 та частину 6 статті 102¹ Земельного кодексу України [20]. Згідно з доповненнями за домовленістю сторін або на вимогу власника земельної ділянки договори про встановлення земельного сервітуту, надання права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб можуть бути посвідчені нотаріально. Така вимога є обтяженням речових прав на земельну ділянку та підлягає державній реєстрації [21]. Таким чином, орендарі для додаткового захисту своїх майнових прав отримали можливість запропонувати власнику земельної ділянки здійснити нотаріальне посвідчення договорів про встановлення земельного сервітуту, надання права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб та ін.

Завдяки своїй активності та несподіваності рейдери отримують перевагу перед сільськогосподарськими виробниками. Для збору врожаю «рейдери» можуть

вивести на територію чужого поля власні комбайни, маючи якісно підроблені документи. У такому разі правоохоронці навіть без змови починають захищати «рейдерів». Найчастіше в «рейдерських» схемах на стадіях перед нападом, під час нападу та після нього залучені недобросовісні нотаріуси, державні реєстратори, корумповані судді та чиновники. «Рейдери» постійно розширюють свій «арсенал»: застосовують і фальсифікацію документів, і створення штучної заборгованості, і підкуп посадових осіб [17]. Ретельна підготовка та дії «рейдера» на випередження призводять до потреби сумлінного сільськогосподарського виробника виправдовуватися та відстоювати свої права в судовому порядку, втрачаючи час, який є надважливим саме в період збору врожаю.

Поширеними є випадки укладання «рейдерами» договорів оренди паїв чи земельних ділянок з селянами, які вже передали цю ж землю в оренду іншому добросовісному орендарю [18]. У такому разі «рейдери», підписуючи договір оренди на земельну ділянку, яка вже перебуває в оренді, отримують право на збір урожаю без жодних повідомлень добросовісних землекористувачів, які уклали аналогічні договори раніше. Тому в зазначеній ситуації аграрії не мають змоги захистити свої законні права та інтереси, оскільки такі посягання на врожай здійснюються раптово. У правоохоронних органів виникнуть питання щодо належного землекористувача, тому що на такий статус претендує одразу двоє (якщо «рейдер» не «клонує» більшу кількість) орендарів. З метою унеможливлення такої ситуації добросовісний орендар повинен щодня проводити моніторинг змін до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Для зниження кількості наведених вище порушень Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» було внесено зміни до частини 3 статті 13 та частини 14 статті 14¹ Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» [22], відповідно до яких з моменту державної реєстрації права власності на земельну ділянку договір оренди припиняється, а державна реєстрація припинення права оренди проводиться одночасно з державною реєстрацією права власності. Якщо договір оренди невитребуваної (нерозподіленої) земельної ділянки, переданої в оренду в порядку, визначеному цією статтею, закінчився у зв'язку з набуттям права власності на неї до збирання врожаю, посіяного орендарем на земельній ділянці, орендар має право на збирання такого врожаю. Власник земельної ділянки, у свою чергу, має право на відшкодування збитків, пов'язаних із тимчасовим зайняттям земельної ділянки колишнім орендарем, пропорційно до розміру орендної плати з дня припинення договору до дня збирання врожаю [21]. На нашу думку, завдяки наведеним змінам будуть більшою мірою захищені права орендарів земельних ділянок, які отримують право на збір посіяного врожаю незалежно від набуття права власності на земельну ділянку іншою особою.

П. Петренко 5 вересня 2017 року зазначив, що «найгострішим питанням на сьогодні є подвійна реєстрація договорів оренди. Це пов'язано з тим, що частина договорів укладалася за старим законодавством, яке діяло до 1 січня 2013 року, і реєструвалася в земельному кадастрі. А частина – зареєстрована за новим порядком у реєстрі нерухомості. Зараз на рівні законодавства державний реєстратор не має права вчинити реєстраційну дію без отримання інформації про ділянку з Держземгеокадастру. Ми плануємо ввести технічну норму, за якою реєстратор фізично не зможе завершити реєстрацію, якщо в реєстрі немає інформації з

Держземгеокадастру» [23]. А пізніше Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» було прийнято зміни до частини 9 статті 21 Закону України «Про Державний земельний кадастр» [24], згідно з якими відомості про речові права на земельні ділянки, що виникли до 01 січня 2013 року, вносяться до Державного земельного кадастру з Державного реєстру земель та документів, що відповідно до законодавства, яке діяло до 01 січня 2013 року, посвідчували право власності або право користування землею (земельними ділянками), а також книг записів (реєстрації) таких документів. Відомості про розподіл земель за формами власності і видами речових прав вносяться до Державного земельного кадастру відповідно до даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [21]. Тобто «нова» інформація додається до Державного земельного кадастру одразу, «стара» інформація (до 01 січня 2013 року) – із чинного на той момент Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Це допоможе припинити плутанину, подвійну реєстрацію та зловживання щодо реєстрації прав на землю.

Наведене вище стосується випадків офіційного оформлення відносин у сфері сільськогосподарського виробництва. Проте трапляються випадки, коли орендні відносини не оформлюють офіційно, тобто жодних договорів не укладають, ухиляючись при цьому від сплати відповідних податків, оскільки не зацікавлені здавати земельні ділянки в оренду на тривалий час [19]. Аграрії господарюють на земельних ділянках без оформлення документів. Це спричиняє появу додаткових проблем під час здійснення захисту своїх законних прав та інтересів. Така ситуація, безумовно, сприяє «рейдерам», які посягатимуть на врожай, оскільки фактичні землекористувачі та власники відповідного врожаю не зможуть належним чином довести наявність правового зв'язку між собою, а тому перші не зможуть ефективно захистити свої законні права на врожай. За умови узаконення орендних відносин виробники-орендатори матимуть змогу повністю скористатися визначеним законодавством правом захистити свої законні права та інтереси. З іншого боку, не зайвим буде ретельне прописування у договорі оренди можливостей як припинення (зокрема, дострокового розірвання) договору оренди, так і його продовження.

Достатньо складно протистояти «рейдерському» нападу тоді, коли через корумпованих реєстраторів (часто і нотаріусів) у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно «рейдери» реєструють за собою права оренди на відповідні земельні ділянки на підставі підроблених договорів оренди, судових рішень або інших документів. Значну допомогу в цьому «рейдери» можуть отримати завдяки підробці рішень судів, що залишилися на тимчасово окупованих територіях (рішення цих судів, які датовані до лютого 2014 року, легко підробити та складно перевірити) [18]. Для боротьби з такими порушеннями Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» було внесено зміни до статті 30 Закону України «Про Державний земельний кадастр» стосовно того, що органи, які здійснюють ведення Державного земельного кадастру, забезпечуються у режимі реального часу інформацією з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про зареєстровані речові права на земельні ділянки, їх обтяження, а також про ціну (вартість) земельних ділянок, речових прав на них чи розмір плати за користування земельною ділянкою; державні реєстратори речових прав на нерухоме майно забезпечуються у режимі реального часу відомостями з Державного земельного кадастру про речові права на земельні ділянки, зареєстровані до 2013 року, а також відомостями з Державного земельного кадастру

про земельні ділянки [24]. Такі нововведення мають сприяти органам, що здійснюють ведення Державного земельного кадастру, та державним реєстраторам речових прав на нерухоме майно в оперативному отриманні необхідних відомостей під час виконання відповідних реєстраційних дій та мінімізують «рейдерські» посягання на майно суб'єктів господарювання шляхом використання підроблених документів.

«Рейдерський» напад може відбуватися з використанням можливостей судової системи. Перед ним «рейдер» цілком законно має змогу викупити таку заборгованість у кредиторів підприємства або звернутися до суду з позовом до підприємства про стягнення нібито наявної заборгованості, посилаючись на підроблені документи. У межах забезпечення позову «рейдери» отримують судові рішення (ухвалу) про накладення арешту на майно (урожай або іншу сільськогосподарську продукцію). На виконання ухвали державний або приватний виконавець відкриває виконавче провадження. У рамках такого провадження вмотивований виконавець сприяє збору врожаю, вилучає його та передає на зберігання «рейдерам». Поки триває розгляд справи в суді, майно може реалізовуватися «рейдером» третім особам [18]. Як фахівці у сфері сільськогосподарського виробництва, «рейдери» підбирають час нападу так, щоб він збігався з певним етапом сільськогосподарських робіт, найчастіше зі жнивими або збором урожаю. Для запобігання таким ситуаціям аграрії повинні стежити за виникненням заборгованості та контролювати, чи не змінився раптово перелік їхніх кредиторів, оскільки одним із них (або і єдиним кредитором) може стати «рейдер», який викупив заборгованість для проведення посягання на майно. Названі способи використовують у «сірому» «рейдерстві».

Аграрному виробнику потрібно постійно проводити моніторинг Єдиного державного реєстру судових рішень з метою своєчасного виявлення позовів проти себе. Такі дії необхідно виконувати безперервно, не чекаючи посягання на врожай, інакше «рейдер» його збере та реалізує іншим особам, які стануть його добросовісними набувачами. Не зайвою буде і підготовка законодавцеві пропозицій щодо підвищення міри відповідальності для судді за прийняття ним рішень на підставі документів, про підроблення яких йому було достеменно відомо.

Слід указати на те, що значно сприяють «рейдерам» у реалізації їхніх планів незаконні дії корумпованих державних реєстраторів, нотаріусів, суддів та представників різних правоохоронних органів. Так, корумповані державні реєстратори та нотаріуси на підставі підроблених рішень та договорів здійснюють реєстрацію відповідних прав у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно; корумповані судді, у свою чергу, приймають рішення на користь «рейдерів», порушуючи права та законні інтереси аграріїв. На нашу думку, доцільно буде порушити питання про потребу активізації дискусії з метою вироблення заходів щодо підвищення міри відповідальності за реєстрацію дій, прав, актів, договорів тощо у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно на підставі підроблених документів. Актуальною буде і розробка чергових пропозицій щодо підвищення міри відповідальності за вчинення корупційних діянь представниками органів державної влади.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити висновок, що активність «рейдерів» у сфері агропромислового виробництва не знижується, проте і держава шляхом прийняття нових законів та внесення змін і доповнень до чинних намагається якщо не унеможливити, то хоча б завадити «рейдерським» нападам.

Під час посягань на врожай сільськогосподарських виробників поведінка «рейдерів» може варіюватися і включати такі дії:

- захоплення земельної ділянки за підробленими документами або взагалі без них;
- застосування фізичного насильства, викрадення людей, катування тощо;
- залучення перед, під час та після нападів недобросовісних нотаріусів, державних реєстраторів, корумпованих суддів та чиновників з метою підробки документів та захисту своїх протиправних дій;
- укладання договорів оренди паїв чи земельних ділянок із селянами, які вже передали їх в оренду іншому добросовісному орендарю;
- підробку рішень судів, що залишилися на тимчасово окупованих територіях, які легко підробити та складно перевірити;
- реєстрацію за собою права оренди на відповідні земельні ділянки на підставі підроблених договорів оренди, судових рішень або інших документів (особливо за відсутності офіційного договірного зв'язку між землевласником та аграрієм-орендаром);
- звернення до суду з позовом до підприємства про стягнення реальної заборгованості, викупленої в інших кредиторів, або нібито наявної заборгованості з посиланням на підроблені документи.

Окремі напрями протидії таким діям «рейдерів» визначено державою, деякі в загальних рисах було наведено у статті, а інші пропонуємо розглянути в ході подальших розвідок за досліджуваною проблематикою.

Список використаних джерел

1. Аграрное рейдерство как новый бич Украины. URL: <http://antiraiders.ua/articles/agrarное-reyderstvo-kak-novyy-bich-ukrainy-eksperty/> (дата звернення: 12.01.2021).
2. Ніколаюк С. І., Бевзенко С. Г. Виявлення ознак протидії законній господарській діяльності як складової «рейдерського захоплення». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 139–147.
3. Бурбело С. О. Деякі схеми рейдерських атак на суб'єкти господарської діяльності. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Збірник наукових праць*. 2011. № 23 (І). URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/emp/2011_23_1/36Burb.htm
4. Гарагонич О. В. Етапи рейдерського захоплення акціонерних товариств. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 3 (28). С. 23–33.
5. Гарагонич О. В. Акціонерне товариство як об'єкт рейдерства: правовий аналіз. *Экономическая безопасность субъектов хозяйствования: теория и практика : сборник научных трудов*. Донецк: Изд-во «Ноулидж» (донецкое отделение), 2014. С. 295–312.
6. Гуторова Н. О. Щодо встановлення кримінальної відповідальності за рейдерство. *Юридичний радник*. 2007. № 2. С. 6–9.
7. Кузьмін Р. Р. Запобігання та протидія протиправному захопленню і поглинанню суб'єктів господарювання (рейдерству). *Науковий вісник НАВС*. 2011. № 5. С. 183–188.
8. Bogdan Derevyanko, Vitaliy M. Pashkov, Olha A. Turkot, Nadiia V. Zahrisheva and Olena S. Bisiuk (2020). Addressing the issue of corporate raiding in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 18 (1). P. 171–180. DOI: 10.21511/ppm.18(1).2020.15.
9. Смітюх А. В. Рейдерство, поглинання та загарбання: співвідношення понять та класифікації. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 3. С. 92–101.
10. Смітюх А. В. Щодо причин поширення в Україні практики корпоративних загарбань («сірого» та «чорного» корпоративного рейдерства). *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 5. С. 7–10.
11. Туркот О. А. Щодо визначення поняття протиправного встановлення контролю над акціонерним товариством («рейдерства»). *Форум права*. 2012. № 1. С. 1008–1014. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12.pdf>.

12. Туркот О. А. Способи захисту майна та органів управління акціонерних товариств від посягань. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2013. № 4 (55). С. 54–59.
13. Туркот О. А. Правовая защита акционерных обществ от посягательств на их имущество и органы управления средствами материального права. *Закон и жизнь*. 2013. № 9/3. С. 237–240.
14. Ілларіонов О. Ю. Тіньовий енергетичний простір (на прикладі вугільної галузі). *Економіко-правові аспекти сталого розвитку: держава, регіон, місто* : матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7 червня 2019 р.). К.: Інститут економіко-правових досліджень НАН України, 2019. С. 65–68.
15. Ілларіонов О. Ю. Економіко-правові проблеми попередження вивезення вугілля з тимчасово окупованих територій. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz* (В. 4), 5 Juni, 2020. Stuttgart, Deutschland: Europäische Wissenschaft. P. 71–75.
16. Ілларіонов О. Ю. Моніторинг стану об'єктів вугільної промисловості на тимчасово окупованих територіях України: організаційно-правові аспекти. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції) (м. Кривий Ріг, 25 вересня 2020 року). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 89–93.
17. Скоцик В. Рейдерство – це неоголошена внутрішня війна проти аграріїв. URL: <http://procherk.info/news/6-info/61340-vitalij-skotsik-rejderstvo-tse-neogoloshena-vnutrishnja-vijna-proti-agrariyiv> (дата звернення: 12.01.2021).
18. Молчанов А. ТОП-3 схеми рейдерства: чому аграріям не варто розслаблятися. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/top-3-shemi-rejderstva-comu-agrariyam-ne-var-to-rozslablatisa> (дата звернення: 12.01.2021).
19. Висоцький Т. Земля і рейдери: як пайовикам і аграріям убезпечити себе від «сірих» схем. Як відсутність ринку землі шкодить її власникам та орендарям? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/06/12/637688/> (дата звернення: 12.01.2021).
20. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству : Закон України від 5 грудня 2019 року № 340-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 12. Ст. 66.
22. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) : Закон України від 5 червня 2003 року № 899-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 38. Ст. 314.
23. Антирейдерська міжвідомча робоча група при Кабміні працюватиме на постійній основі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250245097> (дата звернення: 12.01.2021).
24. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 7 липня 2011 року № 3613-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 8. Ст. 61.

References

1. Agrarnoe rejderstvo kak novyj bich Ukrainy [Agrarian raiding as a new scourge of Ukraine]. URL: <http://antiraiders.ua/articles/agrarnoe-reyderstvo-kak-novyy-bich-ukrainy-eksperty/> (data zvernennia: 12.01.2021) [in Russian].
2. Nikolaiuk, S. I., Bevzenko, S. H. (2012). Vyjavlennia oznak protydii zakonnoii hospodarskii diialnosti yak skladovoi «reiderskoho zakhoplennia» [Identification of signs of counteraction to lawful economic activity as a component of «raider capture»]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 139–147 [in Ukrainian].
3. Burbelo, S. O. (2011). Deiaki skhemy reiderskykh atak na subiekty hospodarskoi diialnosti [Some schemes of raider attacks on business entities]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpryiemnytstvo. Zbirnyk naukovykh prats*. № 23 (1). URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/emp/2011_23_1/36Burb.htm [in Ukrainian].
4. Harahonych, O. V. (2013). Etapy reiderskoho zakhoplennia aktsionerlykh tovarystv [Stages of raider seizure of joint stock companies]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. № 3 (28). S. 23–33 [in Ukrainian].
5. Harahonych, O. V. (2014). Aktsionerne tovarystvo yak ob'ekt reiderstva: pravovyi analiz [Joint-stock company as an object of raiding: legal analysis]. *Ekonomicheskaya bezopasnost' sub"ektiv hozyajstvovaniya: teoriya i praktika: sbornik nauchnykh trudov*. Doneck: Izd-vo «Noulidzh» (doneckoe otdeleniye). S. 295–312 [in Ukrainian].

6. Hutorova, N. O. (2007). Shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za reiderstvo [Regarding the establishment of criminal liability for raiding]. *Yurydychnyi radnyk*. № 2. S. 6–9 [in Ukrainian].
7. Kuzmin, R. R. (2011). Zapobihannia ta protydiia protypravnomu zakhoplenniu i pohlynnanniu subiektiv hospodariuvannia (reiderstvu) [Preventing and counteracting the illegal seizure and takeover of business entities (raiding)]. *Naukovyi visnyk NAVS*. № 5. S. 183–188 [in Ukrainian].
8. Bogdan Derevyanko, Vitaliy M. Pashkov, Olha A. Turkot, Nadiia V. Zahrisheva and Olena S. Bisiuk (2020). Addressing the issue of corporate raiding in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 18 (1). P. 171–180. DOI: 10.21511/ppm.18(1).2020.15.
9. Smitiukh, A. V. (2008). Reiderstvo, pohlynnannia ta zaharbannia: spivvidnoshennia poniat ta klasyfikatsii [Raiding, takeovers and seizures: the relationship between concepts and classifications]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. № 3. S. 92–101 [in Ukrainian].
10. Smitiukh, A. V. (2008). Shchodo prychnyn poshyrennia v Ukraini praktyky korporatyvnykh zaharban («siroho» ta «chornoho» korporatyvnoho reiderstva) [Regarding the reasons for the spread of the practice of corporate takeovers in Ukraine ("gray" and "black" corporate raiding)]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5. S. 7–10 [in Ukrainian].
11. Turkot, O. A. (2012). Shchodo vyznachennia poniattia protypravnoho vstanovlennia kontroliu nad aktsionernym tovarystvom («reiderstva») [On the definition of the concept of illegal control over a joint stock company («raiding»)]. *Forum prava*. № 1. S. 1008–1014. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12.pdf> [in Ukrainian].
12. Turkot, O. A. (2013). Sposoby zakhystu maina ta orhaniv upravlinnia aktsionernykh tovarystv vid posiahannia [Ways to protect the property and management of joint stock companies from encroachment]. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti*. № 4 (55). S. 54–59 [in Ukrainian].
13. Turkot, O. A. (2013). Pravovaya zashchita akcionernykh obshchestv ot posyagatel'stv na ih imushchestvo i organy upravleniya sredstvami material'nogo prava [Legal protection of joint stock companies from encroachments on their property and bodies of management of the means of substantive law]. *Zakon i zhizn'*. № 9/3. S. 237–240 [in Russian].
14. Illarionov, O. Iu. (2019). Tinovi enerhetychni prostir (na prykladi vuhilnoi haluzi). *Ekonomiko-pravovi aspekty staloho rozvytku: derzhava, rehion, misto : materialy Pershoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (7 chervnia 2019 r., m. Kyiv)*. K.: Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen NAN Ukrainy. S. 65–68 [in Ukrainian].
15. Illarionov, O. Iu. (2020). Ekonomiko-pravovi problemy poperedzhennia vyvezennia vuhillia z tymchasovo okupovanykh terytorii [Economic and legal problems of preventing the export of coal from the temporarily occupied territories]. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (B. 4), 5 Juni, 2020*. Stuttgart, Deutschland: Europäische Wissenschaft. P. 71–75 [in Ukrainian].
16. Illarionov, O. Iu. (2020). Monitoryng stanu ob'ektiv vuhilnoi promyslovosti na tymchasovo okupovanykh terytoriakh Ukrainy: orhanizatsiino-pravovi aspekty [Monitoring of the state of coal industry facilities in the temporarily occupied territories of Ukraine: organizational and legal aspects]. *Hospodarske pravo ta protses v umovakh transformatsii suspilnykh vidnosyn : materialy 3 Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (v avtorskii redaktsii), (m. Kryvyi Rih, 25 veresnia 2020 roku)*. Kryvyi Rih: DluI MVS Ukrainy. S. 89–93 [in Ukrainian].
17. Skotsyk, V. Reiderstvo – tse neoholoshena vnutrishnia viina proty ahrariiv [Raiding is an undeclared civil war against farmers]. URL: <http://procherk.info/news/6-info/61340-vitalij-skotsik-rejderstvo-tse-neogoloshena-vnutrishnja-vijna-proti-agrariiv> (data zvernennia: 12.01.2021) [in Ukrainian].
18. Molchanov, A. TOP-3 skhemy reiderstva: chomu ahrariiam ne varto rozslabliatysia [TOP-3 raiding schemes: why farmers should not relax]. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/top-3-shemi-rejderstva-comu-agrariiam-ne-varto-rozslablatysia> (data zvernennia: 12.01.2021) [in Ukrainian].
19. Vysotskyi, T. Zemlia i reidery: yak paiovykam i ahrariiam ubezpechyty sebe vid «sirykh» skhem. Yak vidsutnist rynku zemli shkodyt yii vlasnykam ta orendariiam? [Land and raiders: how to protect shareholders and farmers from "gray" schemes. How does the lack of a land market harm its owners and tenants?] URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/06/12/637688/> (data zvernennia: 12.01.2021) [in Ukrainian].
20. Zemelnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 roku № 2768-3. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [The Land Code of Ukraine : Law of Ukraine of October 25, 2001. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2002. № 3–4. St. 27 [in Ukrainian].

21. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii reiderstvu : Zakon Ukrainy vid 5 hrudnia 2019 roku № 340-9. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On modification of some legislative acts of Ukraine concerning counteraction to raiding : Law of Ukraine of December 5, 2019. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2020. № 12. St. 66 [in Ukrainian].
22. Pro poriadok vydilennia v naturi (na mistsevosti) zemelnykh dilianok vlasnykam zemelnykh chastok (paiv) : Zakon Ukrainy vid 5 chervnia 2003 roku № 899-4. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the procedure for allocating land plots in kind (on the ground) to owners of land shares (units) : Law of Ukraine of June 5, 2003. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2003. № 38. St. 314 [in Ukrainian].
23. Antyreiderska mizhvidomcha robocha hrupa pry Kabmini pratsiuvatyme na postiinii osnovi [The anti-raider interagency working group under the Cabinet of Ministers will work on a permanent basis]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250245097> (data zvernennia: 12.01.2021) [in Ukrainian].
24. Pro Derzhavnyi zemelnyi kadastr : Zakon Ukrainy vid 7 lypnia 2011 roku № 3613-6. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the State Land Cadastre : Law of Ukraine of July 7, 2011. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2012. № 8. St. 61 [in Ukrainian].

Derevyanko Bogdan,

Doctor of Law, Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

Turkot Olha,

PhD in Law
(Lviv National Agrarian University, Dublyany)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4505-3096>

ON COUNTERING ILLEGAL HARVESTING BY RAIDERS

The article analyzes the relations between various actors in agro-industrial production during the preparation, the execution of an attack by raiders, and after the attack, designed to collect and appropriate someone else's harvest. The article aims to identify and provide a general description of raiders' main actions during encroachments on the crop of agricultural producers. In Ukraine, raiders encroach on successful enterprises. Due to the quality and fertility of soils and natural and climatic conditions in the agricultural sector, conscientious producers can get a high yield. It is most often attacked by raiders during harvesting, using a set of actions. The article defines the main types of such actions: the seizure of a land plot with forged documents or without them; use of physical violence; involvement in their actions of unscrupulous notaries, state registrars, corrupt judges, and officials; the conclusion of lease agreements for shares or land plots with owners who have already leased them to another bona fide tenant; forgery of court decisions remaining in the temporarily occupied territories; registration of the right to lease land plots based on forged documents; appeal to the court with a claim to the enterprise for recovery of real or allegedly existing debt. These actions do not make up an exclusive list since the raiders are continually upgrading and diversifying the ways of encroaching on the harvest. The article briefly describes both the raiders' actions and the practices to prevent raider attacks and protection after they have been committed. The innovations of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Countering Raiding» dated December 5, 2019 are also presented and analyzed, in particular in terms of introducing notarization of individual transactions; coordination of the moments of state registration of ownership of a land plot, the validity of a lease agreement and the time for harvesting; coordination of information from the State Land Cadastre and the State Register of Rights to Real Estate. The need to strengthen the fight against corruption is indicated by developing proposals to increase responsibility for corruption acts by representatives of public authorities. The article points to the future search for ways to counteract the actions described in the article and other raiders' actions during the preparation and the attack to collect and appropriate someone else's harvest and after it.

Key words: agricultural producers; farmers; raiders; harvest; encroachment; land plot lease.

Надійшла до редакції 26.01.2021

УДК: 339.194

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-142-150>**Кадала Віталій Віталійович,**

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>**Гузенко Олена Павлівна,**

кандидат економічних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ
ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ З КОНТРАБАНДОЮ**

У статті окреслено види відповідальності за контрабандні дії, надано характеристику сучасному стану збитків, що спричинені такими діями. Висвітлено авторську оцінку та позицію щодо необхідності уточнення змістовності окремих категорій понятійного апарату, який стосується міри відповідальності за правопорушення, що мають риси контрабанди. Наукова розробка містить пропозицію про введення до Кримінального кодексу України понятійної категорії «кримінальна відповідальність за контрабандні дії» з обґрунтуванням її доцільності. Звернуто увагу на законодавчі ініціативи з питань протидії контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів, розкрито їхню змістовність. Викладено авторське бачення щодо покращення ситуації зі зниженням рівня контрабандних злочинів на основі запропонованих пропозицій.

Ключові слова: відповідальність; контрабанда; законодавець; кримінальна відповідальність; кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Одним із провідних негативних чинників наповнення державного бюджету країни визнано таке явище в підприємницькій діяльності, як контрабанда. Найбільш предметним проявом контрабанди є незаконне перевезення товарів або інших предметів через митний кордон країни, що й становить основу правопорушень. Правоохоронні органи постійно знаходяться в пошуку вдалих шляхів протидії та боротьби з контрабандними явищами. Водночас законодавець проявляє ініціативу у сфері протидії контрабанди, проте дієвим засобом фахівці вважають міри відповідальності, які закріплено в Кримінальному та Митному кодексах України. Ураховуючи обсяги контрабанди, її негативний вплив на бюджетні грошові надходження, стає зрозумілим, що існує нагальна потреба в перегляді міри відповідальності щодо порушників митних правил, які визнано як контрабандні дії. Поставлена проблема потребує не лише вирішення, а передусім осучаснення з огляду на її прояви та вплив на розвиток соціально-економічного забезпечення різних верств населення країни.

Обраний напрямок дослідження вважаємо доволі актуальним, оскільки він направлений не лише на окреслення ключових моментів кримінальної відповідальності за вчинені контрабандні дії, а насамперед на розробку певних заходів з метою покращення ситуації, що склалася на митниці. З наукової позиції зазначена проблема потребує осучаснення щодо уточнення змістовності окремих категорій понятійного апарату предмета дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чисельні наукові праці, значна увага з боку політиків, криміналістів, представників митних органів та вчених вказують на те, що зазначена тема була й залишається серед пріоритетних питань, котрі потребують прийняття відповідних рішень. Проблема контрабанди, міри відповідальності за її вчинення перебуває у сфері наукових дискусій та вимагає періодичного перегляду, зважаючи на постійні зміни конфігурації контрабандних дій. Дослідники таких дій розкривають негативні явища у галузі митних порушень, які вказують на наявність контрабандних операцій. Найбільш змістовними науковими розробками у сфері відповідальності можна вважати дослідження таких учених, як В. К. Грищук та О. Ф. Пасека [1], В. К. Колпаков та В. В. Гордєєв [2], О. І. Миколенко [3], І. І. Митрофанов [4], Д. О. Олійник [5] та ін. Фахівці розкривають не лише сутнісний аспект предмета дослідження, а й визначають специфічні риси його практичної адаптації. До того ж останнім часом активізувалася робота науковців у контексті розгляду питань взаємозв'язку контрабандних дій та рівня відповідальності. У цьому напрямі варто зазначити праці таких учених: І. Ф. Хараберюш, В. Л. Ординський та ін. [6], А. А. Музика, А. В. Савченко та О. В. Процюк [7], О. І. Хараберюш [8], С. О. Сорока [9], М. І. Костін [10] та ін. Обраний предмет дослідження не втрачає своєї актуальності впродовж останніх 20 років, про що свідчать адаптовані в освітніх циклах навчальні посібники Я. Ю. Кондратьєва, В. В. Романюк [11] та В. М. Шевчук [12]. Через складність, дискусійність і спірність питань щодо визначення взаємозв'язку між видами відповідальності та контрабандними діями осіб, які їх вчинили, однозначного розуміння його не існує. Учені пропонують різні підходи, однак єдиного рішення на законодавчому рівні немає, тому вбачаємо доцільним та необхідним проведення більш предметного дослідження.

Мета наукової статті. Ключовою метою наукової розвідки автори вважають дослідження міри відповідальності за вчинені контрабандні дії з позиції Кримінального та Митного кодексів України; уточнення змістовності понятійної категорії «кримінальна відповідальність за контрабандні дії»; розробку заходів у сфері посилення відповідальності осіб, які були залучені до контрабандних операцій.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні стає актуальним питання протидії контрабанді, яка виникає переважно через наявність митних порушень. За результатами проведених досліджень можна стверджувати, що набір інструментів для уникнення сплати податків в Україні, які пов'язані з митними процедурами, в цілому не дуже відрізняється від інших країн. До стандартного набору в групі «порушення митних правил і контрабанда», зокрема, входять: маніпуляції з митною вартістю товарів; перерваний транзит; схеми за допомогою поштових пересилань; «піджаки» та пряма контрабанда.

Цілком погоджуємося з позицією Л. В. Полуніна та А. С. Туровської стосовно того, що негативні явища, які викликані наявністю контрабандних потоків, набувають більш винахідливих та організаційних форм, завдають значної шкоди економіці України, суттєво змінюють криміногенну ситуацію в країні, а інколи навіть загрожують життю і здоров'ю громадян [13]. За даними фахівців European Business Association (організації міжнародного бізнесу в Україні), втрати державного бюджету завдяки незаконному переміщенню товарів через митний кордон України та існуванню шахрайських схем мінімізації митних платежів призводять до того, що наша держава недоотримує щорічно десятки мільярдів гривень [14]. Через «товарну» контрабанду Україна має велику нестачу бюджетних надходжень,

втрачаючи 70–100 млрд грн щорічно, при тому, що держбюджет становить 991 млрд грн. За рік обсяг контрабанди налічує 10,8 млрд дол., що спричиняє втрату надходжень до бюджету країни (3,3 млрд дол.), зменшення валового внутрішнього продукту (9,5 млрд дол.), скорочення робочих місць (870 тис.), а також відтік валюти за кордон (6,4 млрд дол.) [14].

В Україні виконання завдань та реалізація функцій щодо виявлення і припинення контрабанди покладена на підрозділи митних органів, підрозділи органів, що здійснюють контроль за додержанням фіскального законодавства, та Службу безпеки України.

Для контрабанди активно використовуються неіснуючі, фіктивні фірми, здійснюються контрабандні операції з гуманітарною допомогою, декларуються вантажі не за своїм найменуванням, змінюються коди товарів, занижується митна вартість тощо. Крім того, загострює проблему відсутність в органах державної влади узгоджених даних про обсяги незаконного переміщення товарів через митний кордон України. Брак статистичних даних не дозволяє об'єктивно оцінити повноту проблеми, а також провести детальний аналіз, що є основою аналітичного складника системи управління у сфері протидії контрабанді, тобто митним правопорушенням.

Як зазначає С. В. Капітанець, про актуальність проблеми контрабанди свідчить постійне прагнення вирішити її шляхом внесення до нормативно-правових актів змін та доповнень щодо застосування заходів кримінальної та адміністративної відповідальності за незаконне переміщення тих чи інших товарів через митний кордон [15]. Повністю погоджуємося з цією позицією, яка може бути підтверджена такими фактами:

- у 2011 році було декриміналізовано відповідальність за незаконне переміщення через митний кордон України широкого асортименту товарів;
- у 2017 році до визначеного у відповідних статтях Кримінального кодексу України переліку товарів було додано спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації;
- у 2018 році законодавець вніс зміни стосовно лісоматеріалів, пиломатеріалів, цінних та рідкісних порід дерев, а також необроблених лісоматеріалів;
- у 2019 році було розроблено законопроект, що передбачав криміналізацію нелегального ввезення підакцизних товарів (запропоновано за перше порушення стягувати від 3 до 5 тисяч неоподаткованих мінімумів з конфіскацією товарів; далі – від 5 до 10 тисяч неоподаткованих мінімумів; за контрабанду, скоєну у складі організованої групи, – від 15 до 25 тисяч неоподаткованих мінімумів).

Безумовно, одним з доволі впливових чинників зупинення потоків контрабанди є рівень відповідальності, який регламентовано національним законодавством. Як відомо, поняття «відповідальність» включено до складу загальносоціологічних категорій. За своєю сутністю цей термін трактується з двох аспектів:

- по-перше, це категорія, що виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей;
- по-друге, це категорія, яка розкриває здатність суб'єкта (людини, групи людей чи організації) адекватно відповісти за те, що йому доручено, або за те, що він взяв на себе сам.

З позиції вивчення проблеми контрабанди, на нашу думку, доволі змістовно зазначену категорію тлумачить вітчизняний учений Д. М. Лук'янець, який пропонує визначати юридичну відповідальність як регламентовану правовими нормами реакцію з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що можуть проявлятися в недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні затверджених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків, і виражену в застосуванні до осіб, що вчинили такі діяння, засобів впливу, які призводять до позбавлення цих осіб прав особистого, майнового або організаційного характеру [16].

Поняття «контрабанда» законодавець розкриває в Кримінальному кодексі України [17]. У ст. 305 Кримінального кодексу України встановлено відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Отже, постає питання настання за порушення митних правил (контрабанди) кримінальної відповідальності в разі вчинення правопорушення у великих розмірах або за попередньою змовою групи осіб або особою, раніше судимою за злочин такого змісту. Проведені дослідження показують, що через багатогранність кримінальної відповідальності однозначного розуміння її суті майже не існує. Ураховуючи наявність такого злочину в чинному законодавстві, існують численні дослідження сутнісного змісту кримінальної відповідальності як правової понятійної категорії. Узагальнюючи результати таких досліджень, доцільно репрезентувати наукові позиції щодо змістовності зазначеного поняття:

- реакція з боку держави на порушення особою кримінально-правової заборони або правовий наслідок вчиненого кримінального правопорушення;
- юридичний обов'язок особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, визнане злочином, зазнати дії кримінального закону, тобто негативної оцінки в обвинувальному вирокі суду за вчинення забороненого законом діяння, а також державно-правового примусу у вигляді покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру, змістом яких є обмеження прав і свобод особистого, майнового чи іншого характеру;
- різновид юридичної відповідальності, обов'язок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, зазнати державного осуду у формі кримінального покарання;
- правова оцінка державою в особі уповноважених органів злочинного діяння;
- вид юридичної відповідальності, яка полягає в обмеженні прав і свобод особи, яка вчинила злочин, що індивідуалізується в обвинувальному вирокі суду і здійснюється спеціальними уповноваженими органами.

Поділяємо думку професора М. І. Панова стосовно того, що, будучи комплексним і системним феноменом, кримінальній відповідальності властиві відповідні підстави, види, форми та інші характеристики [18]. У свою чергу, група вітчизняних учених під керівництвом М. І. Бажанова звертає увагу на існування як соціальної, так і юридичної суті кримінальної відповідальності, аргументуючи це твердження тим, що:

- демонструє реакцією держави на скоєний особою злочин;
- виступає офіційною державною оцінкою в обвинувальному вирокі суду діяння як злочину, а особи, яка його вчинила, як злочинця;

– обумовлює настання певних несприятливих наслідків для особи, що вчинила злочин, у вигляді передбачених кримінальним законом санкцій [19].

Отже, кримінальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, яка пов'язана зі скоєнням злочину, що спричиняє виникнення кримінально-правових відносин, але кримінальна відповідальність не тотожна покаранню, яке є найпоширенішою формою її реалізації.

З огляду на обраний напрямок дослідження та тенденцію зростання контрабандних операцій пропонуємо ввести до Кримінального кодексу України понятійну категорію «кримінальна відповідальність за контрабандні дії» з такою сутнісною характеристикою: вид відповідальності, який породжує кримінально-правові відносини між спеціальними уповноваженими органами та особами, що вчинили порушення митних правил, які мають ознаки контрабанди в особливо великих розмірах, що індивідуалізується в обвинувальному вироку суду.

Обґрунтуванням авторської позиції такого трактування правової категорії «кримінальна відповідальність за контрабандні дії» є:

- більш предметне визначення меж відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у сфері контрабанди;
- прямий взаємозв'язок дій фізичних та юридичних осіб, що мають ознаки контрабанди з кримінальними правопорушеннями;
- наявність митного правопорушення, яке здійснила фізична або юридична особа, провокує появу ознак злочину, тому виникає нагальна потреба у втручанні спеціальних уповноважених органів, що визначають міру відповідальності за такі дії.

Посиленої боротьби з контрабандою вимагає сучасне становище в Україні з огляду не лише на необхідність наповнення бюджетної скарбниці, а й щодо питання підвищення рівня нелегального обігу товарів, що знижує конкурентоздатність вітчизняного виробника. Розробка заходів, спрямованих на зниження рівня порушення митних правил, проводиться як на законодавчому рівні, так і на рівні наукової спільноти і фахівців-практиків. З метою реалізації права на підприємницьку діяльність, посилення ефективності протидії контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів, що ввозяться на митну територію України, підвищення рівня довіри бізнесу до державних органів Президентом України було підписано Указ № 505/2019 «Про заходи щодо протидії контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів» [20]. Відповідно до цього законодавчого акта Президент України ініціював низку заходів щодо створення інформаційного ресурсу для можливості добровільного та публічного декларування товарів значної кількості найменувань, які ввозяться на митну територію України однією партією; оприлюднення у форматі відкритих даних знеособленої інформації про митну вартість товарів, які переміщуються через митний кордон України, та забезпечення систематичного оновлення такої інформації; розроблення проекту Програми боротьби з контрабандою і корупцією під час митного оформлення товарів та ін.

На думку експертів з питань контрабанди Г. Кукуруза, М. Лесик, С. Ніколаєнко, в Україні є дві основні проблеми, що забезпечують існування контрабанди:

- по-перше, наявні прогалини в законодавстві, які стають причиною відсутності інструментів боротьби з порушенням митних правил, які представлено контрабандою;
- по-друге, недотримання норм чинного законодавства (корупція на митниці й у прикордонній службі) [14].

На їхній погляд, реальна проблема контрабанди полягає не у втратах бюджету, а у спотворенні внутрішнього ринку та принципів конкуренції, від чого страждає насамперед легальний бізнес.

Ураховуючи значущість питання контрабанди, науковці вважають, що підхід до його вирішення має бути комплексним, а саме складатися не лише з посилення / покращення контролю на митниці та кордоні, а й включати усунення прогалин на внутрішньому ринку, які зумовлюють контрабандні схеми. Одна з таких прогалин – це право суб'єктів спрощеної системи оподаткування реалізовувати товари без будь-якої первинної документації на них, тобто без документів, що пояснюють походження товарів.

За результатами проведених досліджень можна стверджувати, що основними напрямками зниження рівня контрабандних дій мають стати:

- підвищення матеріального забезпечення прикордонників, передусім оплати праці, для зменшення корупційних чинників, оскільки результативність боротьби з цією схемою контрабанди майже повністю залежить від людського фактора;

- обладнання «проблемних» зон кордону системою прихованого цілодобового спостереження, що дасть змогу швидко реагувати в разі порушення законодавства;

- посилення як технічного забезпечення силових структур прикордонних органів (транспорт, зброя, прилади спостереження і т. д.), так і професійної підготовки кадрів;

- упровадження обов'язкового пломбування транспортних засобів та гарантування сплати митних платежів під час переміщення товарів митною територією України;

- удосконалення організації та забезпечення практичної реалізації обміну інформацією між базами даних Держприкордонслужби та Державної фіскальної служби (Держмитслужби) щодо контролю частоти зміни місця перебування громадян з метою ефективного виконання зазначених вище норм;

- посилення контролю за переміщенням міжнародних поштових та експрес-відправлень від пункту пропуску на кордоні до сортувальної станції або місця міжнародного поштового обміну;

- забезпечення умов та підписання договорів з принаймні основними торговими партнерами та державами із спільним кордоном (за прикладом грузинського досвіду) про повний обмін інформацією з країнами, звідки імпортуються і куди експортуються товари (поки що немає жодних успіхів у цьому напрямі через недовіру до конфіденційності інформації в Україні).

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити низку висновків. По-перше, в Україні є доволі осучаснена законодавча база, яка розкриває міру відповідальності осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, пов'язане з контрабандними операціями. По-друге, законодавець чітко розмежував міру кримінальної відповідальності осіб, котрі брали участь в контрабандних операціях, при цьому важливим є той факт, що саме законодавець визначив межі переходу від адміністративної до кримінальної відповідальності. По-третє, проведені дослідження свідчать про доцільність уточнення змістовності окремих категорій понятійного апарату предмета вивчення, а саме поняття «кримінальна відповідальність за контрабандні дії» (вид юридичної відповідальності, яка породжує кримінально-правові відносини між спеціальними уповноваженими

органами та особами, котрі вчинили порушення митних правил, які мають ознаки контрабанди в особливо великих розмірах, що індивідуалізується в обвинувальному вирокі суду). По-четверте, автори пропонують до складу заходів, які сприяють зниженню рівня контрабанди, включити підвищення оплати праці прикордонників та митників, а також провести обладнання «проблемних» зон кордону системою прихованого цілодобового спостереження, посилити забезпечення силових структур прикордонних та митних органів транспортом, зброєю, приладами спостереження та професійно підготовленими кадрами тощо.

Перспективи подальших розвідок. Наступним кроком подальшого дослідження автори вважають вивчення змістовності контрабандних операцій, оцінку взаємозв'язку між кримінальними та адміністративними законодавчими регуляторами та їхній вплив на ситуацію, яка склалася в митному секторі України.

Список використаних джерел

1. Гришук В. К., Пасєка О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.
2. Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Теорія і практика адміністративного судочинства : монографія. Чернівці: Місто, 2011. 383 с.
3. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія. Х.: Бурун Книга, 2010. 336 с.
4. Митрофанов І. І. Вчення про механізм реалізації кримінальної відповідальності : монографія. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О. В., 2012. 448 с.
5. Олійник Д. О. Запобігання корупційним злочинам, що вчиняються при здійсненні митних процедур : монографія. Харків: Право, 2018. 198 с.
6. Концептуальні та теоретико-прикладні засади оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді в Україні : монографія / І. Ф. Хараберюш, В. Л. Ординський та ін. Маріуполь: ППНС, 2017. 475 с.
7. Кримінальна відповідальність за контрабанду: національний та міжнародний досвід : монографія / А. А. Музика, А. В. Савченко, О. В. Процюк. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 276 с.
8. Хараберюш О. І. Протидія контрабанді в Україні: оперативно-розшуковий аспект : монографія. Київ: Дакор, 2015. 415 с.
9. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії : монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 228 с.
10. Костін М. І. Контрабанда. Доказування обставин вчинення злочину на досудовому слідстві : монографія. К.: ДІА, 2003. 185 с.
11. Кондратьєв Я. Ю., Романюк В. В. Контрабанда. Засоби попередження та протидії : навч. посіб. К.: МІВВЦ, 2001. 116 с.
12. Шевчук В. М. Основи методики розслідування контрабанди : навч. посіб. Харків: Нац. юрид. академія України, 2001. 49 с.
13. Полуніна Л. В., Туровська А. С. Особливості елементів криміналістичної характеристики контрабанди. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 394–396.
14. Аналіз обсягів контрабанди в Україні: обсяги, прямі та непрямі втрати бюджету та економіки: макроекономічний аналіз і прогноз / Г. Кукуруза, М. Лесик, С. Ніколаєнко. К.: УЕО, 2019. 28 с.
15. Капітанець С. В. Незаконне переміщення товарів через митний кордон України як реальна загроза економічній безпеці держави / Науково-дослідний інститут фіскальної політики. URL: <https://www.ndifp.com/1149/> (дата звернення: 28.01.2021).
16. Лук'янець Д. М. Типологія юридичної відповідальності. *Юридична Україна*. 2004. № 3. С. 4–10.
17. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 28.01.2021).
18. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права : вибр. наук. пр. / уклад. Г. М. Анісімов, В. В. Гальцова; передм. О. В. Петришина, В. І. Борисова. Харків: Право, 2018. 472 с.
19. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш, Л. В. Дорош. 2-е вид., переробл. та доповн. К.: Юрінком Інтер, 2004. 544 с.

20. Про заходи щодо протидії контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів : Указ Президента України від 09.07.2019 № 505/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505/2019> (дата звернення: 28.01.2021).

References

1. Hryshchuk, V. K., Pasiaka, O. F. (2013). Kryminalna vidpovidalnist yurydychnykh osib: porivniavno-pravove doslidzhennia [Criminal liability of legal entities: a comparative legal study] : monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 248 s. [in Ukrainian].
2. Kolpakov, V. K., Hordieiev, V. V. (2011). Teoriia i praktyka administratyvnoho sudochynstva [Theory and practice of administrative justice] : monohrafiia. Chernivtsi: Misto. 383 s. [in Ukrainian].
3. Mykolenko, O. I. (2010). Teoriia administratyvnoho protsedurnoho prava [Theory of administrative procedural law] : monohrafiia. Kh.: Burun Knyha. 336 s. [in Ukrainian].
4. Mytrofanov, I. I. (2012). Vchennia pro mekhanizm realizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti [The doctrine of the mechanism of criminal liability] : monohrafiia. Kremenchuk: Vyd. PP Shcherbatykh O. V. 448 s. [in Ukrainian].
5. Oliinyk, D. O. (2018). Zapobihannia koruptsiinym zlochynam, shcho vchyniautsia pry zdiisnenni mytnykh protsedur [Prevention of corruption crimes committed during customs procedures] : monohrafiia. Kharkiv: Pravo. 198 s. [in Ukrainian].
6. Kontseptualni ta teoretyko-prykladni zasady operatyvno-rozshukovoho zabezpechennia protydii kontrabandi v Ukraini [Conceptual and theoretical-applied principles of operative-search support of counteraction to smuggling in Ukraine] : monohrafiia / I. F. Kharaberiush, V. L. Ordynskiy ta in. Mariupol: PPNs, 2017. 475 s. [in Ukrainian].
7. Kryminalna vidpovidalnist za kontrabandu: natsionalnyi ta mizhnarodnyi dosvid [Criminal liability for smuggling: national and international experience] : monohrafiia / A. A. Muzyka, A. V. Savchenko, O. V. Protsiuk. K.: PALYVODA A. V., 2011. 276 s. [in Ukrainian].
8. Kharaberiush, O. I. (2015). Protydiia kontrabandi v Ukraini: operatyvno-rozshukovyi aspekt [Countering smuggling in Ukraine: operational and investigative aspect] : monohrafiia. Kyiv: Dakor. 415 s. [in Ukrainian].
9. Soroka, S. O. (2012). Kontrabanda narkotychnykh zasobiv: problemy protydii [Drug smuggling: countermeasures] : monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 228 s. [in Ukrainian].
10. Kostin, M. I. (2003). Kontrabanda. Dokazuvannia obstavyn vchynennia zlochyну na dosudovomu slidstvi [Smuggling. Proving the circumstances of the crime in the pre-trial investigation] : monohrafiia. K.: DIIA. 185 s. [in Ukrainian].
11. Kondratiev, Ya. Yu., Romaniuk, V. V. (2001). Kontrabanda. Zasoby poperedzhennia ta protydii [Smuggling. Means of prevention and counteraction] : navch. posib. K.: MIVVTs. 116 s. [in Ukrainian].
12. Shevchuk, V. M. (2001). Osnovy metodyky rozsliduvannia kontrabandy [Fundamentals of smuggling investigation methods] : navch. posib. Kharkiv: Nats. yuryd. akademiia Ukrainy. 49 s. [in Ukrainian].
13. Polunina, L. V., Turovska, A. S. (2020). Osoblyvosti elementiv kryminalistychnoi kharakterystyky kontrabandy [Features of elements of forensic characteristics of smuggling]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 3. S. 394–396 [in Ukrainian].
14. Analiz obsiahiv kontrabandy v Ukraini: obsiahy, priami ta nepriami vtraty biudzhetu ta ekonomiky: makroekonomichnyi analiz i prohnoz [Analysis of smuggling in Ukraine: volumes, direct and indirect losses of the budget and the economy: macroeconomic analysis and forecast] / H. Kukuruza, M. Lesyk, S. Nikolaienko. K.: UEO, 2019. 28 s. [in Ukrainian].
15. Kapitanets, S. V. Nezakonne peremishchennia tovariv cherez mytnyi kordon Ukrainy yak realna zahroza ekonomichnii bezpetsi derzhavy [Illegal movement of goods across the customs border of Ukraine as a real threat to the economic security of the state] / Naukovo-doslidnyi instytut fiskalnoi polityky. URL: <https://www.ndifp.com/1149/> (data zvernennia: 28.01.2021) [in Ukrainian].
16. Lukianets, D. M. (2004). Typolohiia yurydychnoi vidpovidalnosti [Typology of legal responsibility]. *Yurydychna Ukraina*. № 3. S. 4–10 [in Ukrainian].
17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 28.01.2021) [in Ukrainian].
18. Panov, M. I. Problemy metodolohii nauky kryminalnoho prava [Problems of methodology of science of criminal law] : vybr. nauk. pr. / uklad. H. M. Anisimov, V. V. Haltsova; peredm. O. V. Petryshyna, V. I. Borysova. Kharkiv: Pravo, 2018. 472 s. [in Ukrainian].

19. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Criminal law of Ukraine. A special part] : pidruchnyk / M. I. Bazhanov, Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, S. B. Havrysh, L. V. Dorosh. 2-e vyd., pererobl. ta dopovn. K.: Yurinkom Inter, 2004. 544 s. [in Ukrainian].
20. Pro zakhody shchodo protydii kontrabandi ta koruptsii pid chas mytnoho oformlennia tovariv [On measures to combat smuggling and corruption during customs clearance of goods] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 09.07.2019 № 505/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505/2019> (data zvernennia: 28.01.2021) [in Ukrainian].

Kadala Vitaliy,

PhD of Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>

Guzenko Olena,

PhD of Economy, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

RESPONSIBILITY AS A PRIORITY TOOL FOR COMBATING SMUGGLING

The article outlines the existing types of liability for smuggling, describes the current state of damage caused by their presence in modern society. Reveals the author's assessment and position on the need to clarify the content of certain categories of the conceptual apparatus, which is devoted to the degree of responsibility for offenses that have the features of smuggling. The research contains the author's proposal to introduce into the Criminal Code of Ukraine the conceptual categories of «criminal liability for smuggling», includes a justification for this action. Attention is paid to the existing legislative initiatives on combating smuggling and corruption during customs clearance of goods, their content is revealed. The author's vision of improving the situation with the reduction of smuggling crimes on the basis of the proposed proposals is presented. The chosen direction of the research is relevant as it is aimed not only at outlining the key aspects of criminal liability for smuggling, but above all at developing certain measures to improve the situation at customs. From a scientific point of view, the study needs modernization in terms of clarifying the content of certain categories of the conceptual apparatus of the subject of study. The conclusions of the study are as follows. First, there is a fairly modernized legal framework in Ukraine, which discloses the degree of responsibility of persons who have committed a criminal or administrative offense related to smuggling. Secondly, the legislator clearly distinguished between the measures of criminal and administrative liability of persons who participated in smuggling operations, and it is important that the legislator defined the boundaries of the transition from administrative to criminal liability. Thirdly, the research indicated the expediency of clarifying the content of certain categories of the conceptual apparatus of the subject of study, namely the concepts of «criminal liability for smuggling» (a type of legal liability that gives rise to criminal relations between special authorities and persons who violated customs rules that have signs of smuggling in particularly large amounts, which is individualized in the conviction of the court) and «administrative liability for smuggling» (a type of legal liability that arises during administrative relations between legal entities in the field of violation of customs rules, which have signs of smuggling and are subject to administrative penalties by administrative jurisdiction). Fourth, the authors propose to include in the measures to reduce the level of smuggling: increase the material security of border guards and customs officers, equip «problem» areas of the border with a system of covert round-the-clock surveillance, observation and professionally trained staff, etc.

Key words: responsibility; smuggling; legislator; criminal responsibility; criminal offense; administrative offense.

Надійшла до редколегії 14.02.2021

УДК: 343.135 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-151-158>

Тіточка Тетяна Ігорівна,
кандидатка юридичних наук, докторантка
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5924-614X>

РЕАКТИВНИЙ РОЗЛАД ПРИВ'ЯЗАНOSTІ ЯК ДЕРМІНАНТА ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Статтю присвячено розгляду кореляції реактивного розладу прив'язаності та віктимної поведінки неповнолітньої особи. Автором розглядаються основні типи такого розладу та залежно від них диференціюється тип жертви кримінального правопорушення. Зазначається, що відсутність тісного емоційного зв'язку з матір'ю призводить до спрощеної побудови системи світосприйняття та деструктивних змін у комплексі моральних цінностей. Указується, що формування у свідомості неповнолітньої жертви кримінального правопорушення правильної реакції на протиправний вплив та генерація адекватного умовного рефлексу на його негативні наслідки можуть бути досягнені шляхом візуалізації та поступового закріплення певних настанов, які утворять алгоритм дій, необхідний для уникнення процесу віктимізації. Робиться висновок, що реактивний розлад прив'язаності можна вважати самостійною та повноцінною детермінантою віктимної поведінки неповнолітньої особи.

Ключові слова: жертва; неповнолітній; реактивний розлад прив'язаності; кримінальне правопорушення; сексуальне насильство; домашнє насильство; віктимна поведінка.

Постановка проблеми. Ювенальна віктимність – одна з найбільш серйозних проблем сучасності, що обумовлено значною кількістю кримінологічно значущих перспективних загроз. Наразі сучасна віктимологія та кримінологія не мають достатньої кількості доктринальних розробок, здатних зробити вичерпним знання про причини та умови зародження та еволюції віктимної константи в підлітків, через що вони все частіше стають жертвами кримінальних правопорушень. Однак уже декілька років поспіль ученими доводиться гіпотеза, що більшість віктимних схильностей як у неповнолітніх, так й у вже дорослих осіб беруть свій початок із раннього дитинства, тих умов та оточення, у яких дитина виховується та взаємодіє з навколишнім середовищем. Оскільки такий науковий підхід близький нам, вважаємо за доцільне зупинитися більш детально на вивченні висловленої вище думки, обмеживши її теорією, котра здається нам найбільш правильною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостям віктимної поведінки та проблемам установалення її причин та умов приділили увагу такі вчені, як Д. Боулбі, І. Бретертон, А. Джужа, О. Джужа, М. Ейнсворт, В. Квашис, О. Книженко, А. Коновалова, Н. Крестовська, В. Меркулова, Є. Назимко, Н. Орловська, Д. Рівман, В. Рибальська, О. Северин, В. Сташис, В. Туляков, Е. Уотерс, В. Шакун, А. Яровий та інші.

Метою цієї статті є наукове дослідження та обґрунтування кореляції реактивного розладу прив'язаності та віктимної поведінки неповнолітніх осіб.

Виклад основного матеріалу. Дитинство розпочинається з моменту народження людини і продовжується до набуття нею повноліття. Сучасній науці вже відомо майже все про особливості розвитку дитини з її перших днів життя, це стосується як фізіологічних, так і психічних процесів. У ХХ столітті вченими було

сформовано та достатньо обґрунтовано думку про те, що одним із найважливіших етапів становлення людини як повноцінної живої та психічно здорової істоти є перший рік її життя.

У 40-і рр. психіатр і психоаналітик Джон Боулбі почав цікавитися розладами в дітей, які виховувалися в дитячих будинках. Він виявив, що діти, котрі ростуть у дитячих будинках та сирітських притулках, часто страждають від різних емоційних проблем, включаючи нездатність установлювати близькі тривалі стосунки з людьми. Боулбі здалося, що такі діти не можуть любити тому, що на ранньому етапі життя не відчували прив'язаності до матері. Учений спостерігав подібні симптоми і в дітей, які впродовж певного проміжку часу росли в нормальних сім'ях, але згодом були надовго розлучені з батьками. Здавалося, ці діти були настільки приголомшені, що назавжди відмовилися від близьких стосунків. Подібні спостереження переконали Боулбі, що неможливо зрозуміти психологічний розвиток, не приділивши належної уваги зв'язку в діаді «мати – дитина» [1]. Варто звернути увагу на те, що відсутність тісного емоційного зв'язку з матір'ю призводить до спрощеної побудови системи світосприйняття та деструктивних змін у комплексі моральних цінностей. Дитина, котра виховується в жорстких умовах та зазнає певних обмежень, поступово починає відчувати дискомфорт через неспроможність зрозуміти своє місце та роль у житті родини, свою цінність для власних батьків. Така ситуація може мати два ймовірні сценарії подальшого розвитку: перший – дитина замкнеться у собі та вважатиме себе негідною навколишнього середовища, дружби, кохання та визнання; другий – дитина шукатиме духовну заміну батьківської любові, а тому стане вразливою перед людьми, котрі демонструватимуть прихильність та зацікавленість.

Учений стверджував, що ми можемо зрозуміти поведінку людини, тільки розглянувши середовище її адаптації (environment of adaptedness) – основне середовище, у якому вона формується. У період розвитку дітям необхідно знаходитися поряд із дорослими, щоб забезпечити собі захист. Якщо дитина втрачає з ними контакт, вона може загинути. Отже, у дітей повинні сформуватися «прив'язані моделі поведінки» (attachment behaviors) – жести й сигнали, що забезпечують і підтримують близькість з опікунами [2, с. 5]. Хоча Боулбі й цікавився «нездатністю формувати імпринтинг», ще більше його цікавили випадки, коли в малюка формувалася прив'язаність, а потім він страждав через розставання. Якщо розставання було тривалим і дитина залишилася без інших опікунів, наприклад медсестер, вона може втратити довіру до всіх людей. Як результат – «особистість, позбавлена любові», людина, яка перестає по-справжньому піклуватися про оточення [3, с. 47]. У контексті цієї думки необхідно зауважити, що імпринтинг – це одна з причин формування віктимної поведінки в дітей, котрі виховуються в неблагонадійних та в нещасливих родинах. Як відомо, сутність імпринтингу полягає в тому, що дитина отримує досвід, наслідуючи поведінку дорослих. Простіше кажучи, цей феномен можна назвати реакцією прямування, тобто формою навчання. З іншого боку, імпринтинг є достатньо дієвим способом корекції віктимних відхилень у підлітків. Так, наприклад, формування у свідомості неповнолітньої жертви кримінального правопорушення правильної реакції на протиправний вплив та генерація адекватного умовного рефлексу на його негативні наслідки можуть бути досягнені шляхом візуалізації та поступового закріплення певних настанов, які утворять алгоритм дій, необхідний для уникнення процесу віктимізації.

Указане нами можливе завдяки набору стереотипних поведінкових реакцій чи послідовних дій, що свідчать про особливості прив'язаності. Основоположні

дослідження з цього питання здійснила Мері Д. Ейнсворт. На неї справила велике враження теорія Вільяма Блатца, котрий описав, як батьки створюють (чи не створюють) своїм дітям безпечні умови. Ейнсворт у Балтиморі почала дослідження, об'єктом якого були 23 малюки з родин середнього класу та їхні матері. Ця робота дала змогу виділити патерни прив'язаності, що сприяли подальшим дослідженням Інге Бретертон, Еверет Уотерс, Алан Сроуфе, Мері Мейн та ін. У поведінковій терапії не було сформульовано певного погляду на розвиток поведінки прив'язаності, а також на наступні поведінкові проблеми й розлади. Проте з точки зору теорії навчання легко пояснити те, що діти з народження регулюють свою близькість і дистанцію з референтними особами через процес навчання, а також підкріплення чи негативні наслідки. Знайомство з цими процесами відбувається через епізоди соціальної взаємодії матері та дитини, у яких матір точно сигналізує про ступінь дистанціювання з дитиною, якого вона прагне, і це, ймовірно, залишається в пам'яті дитини як афективно-когнітивна схема. Дитина, наслідуючи поведінку матері, дізнається, наскільки важливі для неї стосунки прив'язаності, близькості та дистанціювання [4, с. 116]. Це ще раз підтверджує той факт, що дитина, котра виховується в сім'ї, у якій трапляється домашнє насильство, у майбутньому побудує свої взаємовідносини подібним чином. Тобто неповнолітня особа віддзеркалює поведінку своїх батьків. До того ж необхідно зауважити, що саме дівчатка, котрих виховує батько-тиран, сприймають такого роду поведінку власного чоловіка як нормальну. Сучасна кримінологія та віктимологія мають цікаве запозичене з іноземної мови слово «аб'юз» («abuse»), яке перекладається як «насильство», «образа», «жорстоке поводження». Насправді більшість сучасних жінок та чоловіків навіть не підозрюють, що їхній партнер аб'юзер – той, хто отримує задоволення від заповідання моральних, психологічних, а інколи – навіть фізичних страждань. Такі особи, здебільшого, імпринтують поведінку власних батьків, таким чином задовольняючи свою потребу у визнанні та самоствердженні. Саме *аб'юзери є провокативним типом жертви кримінального правопорушення* (курсив мій. – Т. Т.), проблема яких формується ще в ранньому дитинстві у зв'язку з порушеннями когнітивних взаємозв'язків із домінантним дорослим, яким, найчастіше, є мати. Цікаво, що чоловіки, котрих виховувала емоційно «холодна» матір, більш схильні до сексуального насильства та домінування в родинних стосунках. Жінки, яких виховував батько-аб'юзер, мають занадто завищені вимоги до чоловіків, часто страждають на сексуальні перверсії та також можуть бути віднесені до провокативного типу жертв.

Тому розлад реактивної прив'язаності (далі – РРП) є феноменом, котрий визначає подальше життя дитини та формування її реакцій на навколишні подразники. У сучасній психіатрії виділяють чотири основні типи РРП, серед яких нас цікавлять три, бо саме вони можуть спричинити появу в дитини віктимної поведінки.

Перший тип – *небезпечна прив'язаність унікаючого типу* (курсив мій. – Т. Т.). Дана категорія дітей визначається як «індиферентні» або «ненадійно прив'язані». Цей тип РРП є умовно-патологічним і виявляється у 20 % дітей. Основою подібної «незалежної» поведінки часто є безпорадність матері в реалізації функції опіки за наявності гіпертрофії контролю та маніпуляцій. Зовнішня відчуженість таких дітей часто пов'язана з пережитим болісним розлученням батьків у більш ранньому віці, що завдало травми, або частим відчуттям самотності через регулярну відсутність дорослих у момент якоїсь потреби дитини. Зовнішня байдужість, стримана манера поведінки, заперечення будь-яких почуттів – захист від частого ігнорування, спроба

забути про свою потребу в матері, щоб уникнути нових розчарувань. Дорослішаючи, за наявності унікаючого типу РРП, дитина стає замкнутою, часто похмурою, псевдозарозумілою, що часто обумовлено прихованою депресивною симптоматикою і спробою відмежуватися від жорстокого світу [5, с. 73]. Такі діти є мінімально віктимними, оскільки не довіряють навколишньому середовищу. Лише за вдалого для кримінального правопорушника збігу обставин неповнолітні із вказаним розладом можуть ставати довірливими, якщо правильно вибудовано взаємини. Варто звернути увагу, що ці особи частіше стають раптовою жертвою через свою патологічну інфантильність, обумовлену незрілістю відповідних психофізичних процесів. Особа, яка прагне вчинити протиправний акт стосовно такого підлітка, вимушена протягом тривалого часу взаємодіяти з ним для встановлення максимальної довіри, у деякому сенсі – замінити домінуючого дорослого (матір чи батька).

Ці підлітки не допускають довірливих стосунків із дорослими й однолітками. Основний патерн, мотив їхньої поведінки – «нікому не можна довіряти» – формується внаслідок болісного переживання розриву стосунків із близьким дорослим або через ігнорування дитини-підлітка дорослими. У таких дітей виявляються виражені прояви когнітивно-емоційного дефіциту (далі – КЕД – додано мною. – Т. Т.) – диспропорційного переважання інтелектуального розвитку над неадекватно сформованим емоційним розвитком на основі порушень стратегій переробки інформації та побудови відповідної поведінки. Якщо за нормальних умов афективна та інтелектуальна інформація особистістю інтегрується та адекватно переробляється, то за патологічних РРП один із видів інформації, що надходить, ігнорується, а інший – посилюється і стає провідним, основним способом патологічної адаптації. Цей процес стає основою формування КЕД і відображається в диспропорції емоційного й когнітивного розвитку [5, с. 73]. Неповнолітні, які мають такого роду прив'язаність, часто є *«інфантильними»* або *«регресними»* жертвами (курсив мій. – Т. Т.). Інфантильний (регресний) тип – це жертви, віктимна поведінка яких обумовлена низьким рівнем інтелектуального розвитку, «зацикленням» на певному психологічному віці. Такі діти неспроможні правильно оцінювати ситуацію, вони стороняться та побоюються всього незнайомого.

Другий тип – *небезпечна прив'язаність амбівалентного типу* (курсив мій. – Т. Т.). У процесі діагностики простежується, як діти з таким типом РРП дуже сильно засмучуються через відхід матері, а після її повернення чіпляються за неї, але практично відразу ж її відштовхують. Даний тип прив'язаності вважається патологічним («ненадійно-афективним», «амбівалентним», «двоїстим», «маніпулятивним»). Визначається приблизно в 10 % дітей. Амбівалентність взаємин із матір'ю проявляється в тому, що дитина постійно демонструє двояке ставлення до близького дорослого – «прихильність-відкидання» – поперемінно, а іноді практично одночасно. І такі перепади («прихильність-відкидання») є стійко закріпленими патернами поведінки. Така дитина не усвідомлює амбівалентність емоційних переживань, хоча очевидно страждає через це, не може пояснити своєї поведінки. У підлітковому віці, за наявності амбівалентного типу РРП, дитина часто демонструє різні форми опозиційно-протестної поведінки. Основний патерн і мотив її поведінки – «мене ніхто не любить, я нікому не потрібен». Патогенетичною основою РРП стає емоційне «зациклення» дитини на болісному відчутті самотності в поєднанні з озлобленням на близьких через це (часто неусвідомленим). У таких дітей виявляються виражені прояви КЕД, коли стійко закріплюється бурхливе неадекватне

емоційне реагування за відсутності достатнього імпульсу-контролю і навичок використовувати інтелектуальну організацію поведінки («подумай, що буде далі»). У них виробляються стратегії «сором'язливої» / «примусової» («принудительной» [5, с. 74]) поведінки на тлі основних механізмів психологічного захисту у вигляді проєкції та зсуву [5, с. 74]. У межах цієї проблеми основною причиною віктимізації таких дітей є підкреслена захисна компенсація, котра спрямована на подолання психологічної травми, обумовленої незадоволеністю стосунками з матір'ю. Підлітки, котрі страждають на цей розлад, на підсвідомому рівні прагнуть стати жертвою, своєю поведінкою заохочуючи протиправний вплив. При цьому їхня поведінка суттєво відрізняється від поведінки провокуючого типу жертв. Так, наприклад, якщо останнім притаманне прагнення самореалізації та самоствердження або, взагалі, надання виходу вільній агресії, то вказаний нами тип жертви, простіше кажучи, викликає у правопорушника прагнення вчинити стосовно неї суспільно небезпечне діяння, не тільки усвідомлюючи його наслідки, але й бажаючи їх через низку причин: прагнення викликати жалість, отримати певну вигоду тощо. Тобто це особа, котра стає жертвою за власним бажанням, а її віктимна поведінка часто лише заздалегідь продуманий сценарій. Такий тип можна назвати *стимулюючим або фіктивно-провокуючим* (курсив мій. – Т. Т.). Сама поведінка ґрунтується на проблемі амбівалентності емоцій та почуттів, через яку дитина не спроможна оцінити своє істинне ставлення до тих чи інших речей, людей та обставин, що обумовлено проблемами патологічної прив'язаності до матері, сформованої неправильним ставленням останньої до виховання та потреб неповнолітнього.

Останній тип – *небезпечна прив'язаність дезорганізованого типу* (курсив мій. – Т. Т.). Зустрічається приблизно у 5 % дітей. У незнайомій ситуації після відходу матері діти або «завмирають» в одній позі, або «тікають» від спроби матері наблизитися після її повернення. Дезорганізований тип РРП характерний для дітей, що зазнають систематичного жорстокого поводження та насильства. Вони просто не мають досвіду прив'язаності, так як їхні батьки практично не демонструють її (мали подібні проблеми у своєму дитинстві). У таких сім'ях часто зустрічається вкрай жорсткий (жорстокий) батько з ригідними перфекційними установками про значимість «спартанського» виховання, тоді як слабка субмісивна мати не здатна захистити дитину від агресивного батька. Або ж подібний дезорганізований тип РРП проявляється за умови виражених депресивних станів у матері, яка здатна звертати «увагу» на дитину тільки у формі агресії, переважно не реагуючи на дитину внаслідок постійного депресивного стану [5, с. 74]. Субмісивні матері часто стають пасивним співучасником статевих кримінальних правопорушень, які вчиняються вітчимою або рідним батьком. Така пасивна (ненавмисна) співучасть є наслідком ігнорування матерями скарг дитини на вчинення будь-якого сексуального насильства з боку членів родини. У такому випадку неповнолітня особа стає *ситуативною жертвою* (курсив мій. – Т. Т.), а точніше – заручником обставин. Варто звернути увагу на той факт, що в нашій країні нині відсутній дієвий механізм захисту неповнолітніх осіб від домашнього, у тому числі сексуального, насильства. Наприкінці жовтня 2020 року нами було складено звернення (№ Т-05988-11-1.1/15-20 від 27.10.2020) до Донецької обласної державної адміністрації щодо функціонування в Донецькій області Центрів захисту жертв домашнього насильства. На наше звернення управлінням сім'ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання облдержадміністрації було надано відповідь (№ Т-00017/337-20 від 09.11.2020), що в області функціонують три спеціалізовані центри надання соціально-психологічної

допомоги особам, які постраждали від насильства та/або насильства за ознакою статі. Відповідно до наданої інформації, неповнолітні особи можуть бути розміщені в таких Центрах виключно з дорослою особою та в незначній кількості (здебільшого – 2 особи). Таким чином, дитина, стосовно якої вчиняється насильство будь-якої форми, не може самостійно звернутися до відповідних закладів за допомогою, що призводить до низки негативних наслідків у вигляді психічних розладів та вторинної віктимізації.

Окрему увагу необхідно звернути на те, що в підлітковому віці за наявності дезорганізованого (іноді амбівалентного) типу РРП часто виявляються різні форми психопатологічних розладів, які можуть набувати субпсихотичного рівня. Основний патерн і мотив поведінки таких підлітків – «висловити свій біль і помститися за нього». Патогенетичною основою РРП стає надмірна дезорганізованість поведінки за повної відсутності імпульс-контролю і виражених порушеннях аутоідентифікації у вигляді сформованої негативної Я-концепції і набутого почуття власної малозначущості. Для таких дітей і підлітків також характерні змішані стратегії «сором'язливої» / «примусової» [5, с. 75] поведінки, які можуть стати домінуючим і практично нерегульованим станом. До того ж можлива трансформація такої неконтрольованої волею і соціальними обмеженнями поведінки в очевидну «агресивну» або «безпорадну». Основою подібних проявів і перетворень є не тільки повне витіснення інтелектуального потоку інформації і нездатність адекватного осмислення ситуацій (на фоні вираженого КЕД), але і трансформація амбівалентного бурхливого афективного реагування в деструктивні форми. Як ізольовані, так і поєднані типи РРП досить часто спостерігаються в дитячій психіатрії. Маскою (і найбільш важким наслідком) практично всіх типів РРП є психосоматичні порушення, коли під соматичними проявами приховуються серйозні емоційно-когнітивні та поведінкові розлади. До них відносяться, перш за все, різні види соматоформних розладів: переважно недиференційований соматоформний розлад (F45.1); іпохондричний розлад (F45.2) і соматоформна дисфункція вегетативної нервової системи (F45.3). Особлива складність зазначених порушень у тому, що такі пацієнти – на відміну від дітей із вираженими поведінковими розладами – потрапляють на прийом до психіатра через тривалий проміжок часу (місяці, роки) після виникнення і маніфестації як РРП, так і психосоматичних проявів, відповідно – не отримують адекватної ефективної допомоги [5, с. 75]. Психічні розлади, які формуються у дітей із таким типом розладу прив'язаності на ранніх стадіях розвитку (у перші роки життя), призводять до інтелектуальних відхилень, що позбавляє таку особу можливості правильно оцінювати ситуацію, у якій вона опинилася.

Прикладом нашої тези може бути вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 28 грудня 2017 року (справа № 727/6086/17, провадження № 1-кп/727/279/17), відповідно до якого особу було визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 Кримінального кодексу України, за таких обставин: *«Обвинувачений влітку 2016 року, знаходячись в м. Чернівці за адресою: вул. Полетаєва, 10/4, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, діючи умисно, протиправно, з метою задоволення власної статевої пристрасті, усвідомлюючи значення і суспільно-небезпечний характер власних дій, направлених на порушення нормального фізичного, психічного та соціального розвитку малолітньої, достовірно знаючи, що вона є малолітньою, зайшов у приміщення кухні і, коли туди зайшла потерпіла, використовуючи безпорадний стан потерпілої, яка не могла правильно розуміти сутність та характер*

вчинюваних з нею розпусних сексуальних дій через свій вік, вчинив розпусні дії, які виразилися в непристойному доторканні руками до статевих органів дитини, чим вчинив розбещення малолітньої. У подальшому обвинувачений своїх злочинних дій не припинив, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись у приміщенні кімнати гуртожитку за місцем свого проживання, продовжував, з літа 2016 року по січень 2017 року, неодноразово розбещувати малолітню, оголяючи її та свої статеві органи, непристойно торкаючись руками і цілуючи її статеві органи, примушуючи її торкатися руками його статевого органа, доводячи себе до стану статевого збудження» [6] (курсив мій. – Т. Т.). До того ж необхідно звернути увагу: у вироку вказано, що «...комплексною судовою психолого-психіатричною експертизою № 261 щодо малолітньої потерпілої встановлено, що рівень її інтелектуального розвитку знаходиться в межах розумового дефекту (дебільність, легкий ступінь). Через відсутність уяви про статеві стосунки та з урахуванням того, що протиправні дії, які були скоєні проти неї, виходили за межі її власного досвіду, малолітня не могла своєчасно та правильно розкрити істинні наміри злочину, передбачати загальний хід розвитку ситуації, близькі та віддалені її наслідки для себе. Суттєві внутрішні сторони і зв'язки того, що відбувалося, були їй недоступні, а це супроводжувалося і нерозумінням їх соціального та морального значення» [6] (курсив мій. – Т. Т.).

У цій ситуації простежується відсутність тісного зв'язку між членами родини, а також тривале ігнорування проблем дитини, яка має вади розумового розвитку. Найбільш яскраво наведений приклад демонструє розлад прив'язаності з матір'ю, це підтверджується тим, як зазначено у вироку, що дитина більше контактує з бабусею, ніж із матір'ю, оскільки бабуся захищає її, а мати – карає. Наведена практична модель поведінки членів однієї родини, включаючи й винного, вказує на те, що в окремих випадках особа зазнає віктимізації через призму психопатологічних відносин із власними батьками, патерни поведінки яких унеможливають формування у свідомості дитини системи правильно скорельованих реакцій.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що реактивний розлад прив'язаності можна вважати самостійною та повноцінною детермінантою віктимної поведінки неповнолітньої особи. Розлади реактивної прив'язаності можуть негативно впливати на декілька сфер буття підлітка: 1) емоційно-вольову сферу (приховування власних емоцій та переживань, відсторонення від навколишнього середовища, імітація більш комфортної для оточення поведінки тощо); 2) інтелектуальну сферу (формування відхилень розумової діяльності, котрі унеможливають / ускладнюють правильну оцінку тих чи інших дій); 3) психологічну сферу (формування різного роду психологічних та психопатологічних відхилень). На сьогодні віктимна поведінка підлітків, які страждають на РПП, є інфантильною (регресною), стимулюючою (фіктивно-провокуючою) або ситуативною. Причинами віктимізації таких підлітків є їхня конформність, а також трансформаційні процеси у свідомості, спричинені неправильним підходом батьків до взаємодії з власними дітьми.

Список використаних джерел

1. Боулби Дж. Привязанность. URL : <http://www.klex.ru/as5> (дата звернення: 05.01.2021).
2. Порушення дитячої прив'язаності – нова реальність сьогодення? *Соціальний педагог.* 2012. № 1 (61). С. 4–9.
3. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей. М.: Академический Проект, 2006. 232 с.

4. Бриш К.-Х. Терапия нарушений привязанности: от теории к практике. М.: Когито-Центр, 2012. 316 с.
5. Пилягина Г. Я., Дубровская Е. В. Нарушения привязанности как основа формирования психопатологических расстройств в детском и подростковом возрасте. *Мистецтво лікування*. 2007. № 6. С. 71–79.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 08.01.2021).

References

1. Boulbi Dzh. Privyazannost [Bowlby J. Affection]. URL: <http://www.klex.ru/as5> (data zvernennia: 05.01.2021) [in Russian].
2. Porushennya dityachoi privyazanosti – nova real'nist' s'ogodennya? [Is child attachment disorder a new reality today?]. *Social'nij pedagog*. 2012. № 1 (61). S. 4–9 [in Ukrainian].
3. Boulbi, Dzh. (2006). Sozdanie i razrushenie emocional'nyh svyazej [Bowlby J. Creation and destruction of emotional bonds]. М.: Akademicheskij Proekt. 232 s. [in Russian].
4. Brish, K.-H. (2012). Terapiya narushenij privyazannosti: ot teorii k praktike [Brish K.-H. Attachment disorder therapy: from theory to practice]. М.: Kogito-Centr. 316 s. [in Russian].
5. Pilyagina, G. YA., Dubrovskaya, E. V. (2007). Narusheniya privyazannosti kak osnova formirovaniya psihopatologicheskikh rasstrojstv v detskom i podrostkovom vozraste [Attachment disorders as the basis for the formation of psychopathological disorders in childhood and adolescence]. *Mistectvo likuvannya*. № 6. S. 71–79 [in Russian].
6. YEdinij derzhavnij reestr sudovih rishen [Unified state register of court decisions]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> (data zvernennia: 08.01.2021) [in Ukrainian].

Titochka Tetyana,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5924-614X>

REACTIVE ATTACHMENT DISORDER AS A DETERMINANT OF VICTIM BEHAVIOR OF MINORS

The article is devoted to the consideration of the correlation between reactive attachment disorder and victim behavior of a minor. The author considers the main types of such a disorder and, depending on them, differentiates the type of victim of a criminal offense. It is noted that the lack of close emotional connection with the mother leads to a simplification of the worldview and destructive changes in the set of moral values. A child who is brought up in harsh conditions and placed in a certain framework gradually begins to feel discomfort, due to the inability to understand their place and role in family life, a value for their own parents. Such a situation can have two probable scenarios of further development: the first – the child will shut himself in and consider himself unworthy of the environment, friendship, love and recognition; second, the child will seek a spiritual replacement for parental love, and therefore will become vulnerable to people who will show affection and interest. It is pointed out that the formation in the mind of a juvenile victim of a criminal offense of the correct reaction to the wrongful influence and the generation of an adequate conditioned reflex to its negative consequences can be achieved by visualizing and gradually consolidating certain guidelines that form the algorithm necessary to avoid victimization. It turns out that the main reason for the victimization of such children is the emphasized protective compensation, which is aimed at overcoming the psychological trauma caused by dissatisfaction with the relationship with the mother. Adolescents who suffer from this type of disorder subconsciously seek to become victims, their behavior encouraging illegal influence. It is concluded that reactive attachment disorder can be considered an independent and full-fledged determinant of victim behavior of a minor. Disorders of reactive attachment can negatively affect several areas of adolescent life: emotional and volitional; intellectual; psychological. To date, the victim behavior of adolescents suffering from RAD is infantile (regressive), stimulating (fictitious-provoking) or situational. The reasons for victimization of such adolescents are their conformity, as well as transformational processes in the mind, caused by the wrong approach of parents to interact with their own children.

Key words: *victim; minor; reactive attachment disorder; criminal offense; sexual violence; domestic violence; victim behavior.*

Надійшла до редколегії: 21.01.2021

УДК: 343.2(045)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-159-164>

Хоббі Юлія Сергіївна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7431-8607>

ЕКСТРАДИЦІЯ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

У статті розглянуто актуальні питання визначення та реалізації інституту екстрадиції в кримінальному праві України. Доведено, що інститут екстрадиції має комплексний міждисциплінарний характер, адже виникає на перетині конституційно-правових, кримінально-правових, кримінально-процесуальних та міжнародно-правових норм. Показано, що основним завданням інституту екстрадиції є забезпечення невідворотності притягнення особи, винної у скоєнні злочину, до кримінальної відповідальності, що дозволяє визначити принципову основу та сутність даного інституту як кримінально-правову. Наголошується, що інститут екстрадиції має комплексний характер, поєднуючи видачу як осіб, підозрюваних у скоєнні злочину, так і осіб, засуджених за скоєння злочину, причому обидва випадки його застосування мають спільну мету – забезпечення притягнення особи, винної у скоєнні злочину, до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: екстрадиція; кримінальне право; видача осіб; кримінальна відповідальність; права та свободи особи.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності в сучасному глобалізованому світі з «відкритими» кордонами та інтеграційними процесами на універсальному та регіональному (континентальному) рівнях набуває все більшої актуальності, зважаючи на необхідність імплементації до національного кримінального законодавства міжнародно-правових норм, спрямованих, крім іншого, на забезпечення конституційних прав і свобод особи під час вирішення питання про її видачу іноземній державі, включаючи необхідність урахування специфічного становища такої категорії іноземних громадян та осіб без громадянства, як біженці, кількість яких постійно зростає в умовах перманентного поширення збройних конфліктів у світі.

За таких умов, особливо в контексті реформування кримінально-правової галузі, ключовим завданням убачається необхідність розроблення ефективної комплексної моделі притягнення особи до кримінальної відповідальності із суворим дотриманням її конституційно-правового статусу, чим і обумовлюється своєчасність і актуальність розкриття тих науково-практичних питань, що розглядаються в даному дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що проблематика визначення та реалізації інституту екстрадиції досить ретельно розглядається у вітчизняній юридичній літературі. Зокрема варто згадати праці С. М. Вихриста, Г. М. Гришук, О. О. Дроздової, В. К. Звірбуль, Е. М. Кісілюка, В. П. Коняхіна, М. П. Свистуленко, В. П. Шупілова та інших дослідників.

Водночас ще не вироблено концептуальні підходи до створення сучасної моделі екстрадиції особи в сучасному глобалізованому світі, включаючи, серед іншого, проблему екстрадиції власних громадян та необхідність розроблення чітких критеріїв відмежування кримінального переслідування від переслідування за політичними мотивами у площині реалізації галузевих норм про кримінальну відповідальність.

Метою цієї статті є визначення поняття та найважливіших особливостей реалізації екстрадиції як галузевого кримінально-правового інституту.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи теоретико-методологічну складову інституту екстрадиції, слід відзначити, з одного боку, його дихотомічну (подвійну) кримінально-правову та кримінально-процесуальну природу, а з іншого – даний інститут становить показовий приклад взаємодії національного законодавства та міжнародного права, виступаючи одночасно як міжнародно-правова категорія, функціональний аспект якої полягає в міждержавному співробітництві під час здійснення кримінальних проваджень на тих чи інших їх стадіях.

З кримінально-правової точки зору, за певних умов екстрадиція є необхідною умовою реалізації інституту притягнення особи до кримінальної відповідальності та досягнення невідворотності покарання за скоєний злочин як одного з основних галузевих принципів кримінального права.

У цьому контексті слід зауважити, що в п. 2 ч. 1 ст. 541 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] поняття «видача особи» (екстрадиція) розкривається як видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. При цьому визначальними є міра та вид покарання, до якого може бути засуджена особа.

Суть видачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (екстрадиція), обумовлена змістом й обсягом напряму міжнародної співпраці у кримінальних справах, що визначається міжнародними зобов'язаннями України.

Водночас до Кримінального кодексу України (далі – КК України) 2001 р. [2] вперше у вітчизняній практиці було введено інститут екстрадиції до Загальної частини кримінального права.

Разом з тим існує точка зору, згідно з якою під екстрадицією необхідно розуміти лише інститут видачі правопорушників, а передача засуджених осіб для відбування покарання є самостійним інститутом кримінального права [3, с. 97]. На наш погляд, із подібним твердженням не можна погодитися, оскільки йдеться про ідентичну процедуру, системною матеріально-правовою ознакою якої є її забезпечувальна спрямованість на реалізацію індивідуальної кримінальної відповідальності особи, причому подібна точка зору підкріплюється аналізом термінологічних понять «видача» і «передача» як тотожних за фактологічним змістом. На підтвердження подібної тотожності можна навести слушне міркування В. К. Звірбуль і В. П. Шупілова, на погляд яких «видача злочинців – це акт правової допомоги, що здійснюється відповідно до положень спеціальних договорів і норм національного кримінального й кримінально-процесуального законодавства, що полягає в передачі злочинця іншій державі для суду над ним або для приведення у виконання винесеного вироку» [4, с. 6; 11], тобто, іншими словами, видача особи відбувається через її передачу компетентним органам іноземної держави з метою досягнення принципів, цілей та завдань кримінальної відповідальності, насамперед – її невідворотності незалежно від державних кордонів та тимчасового фактичного

місця знаходження. Аналогічною є точка зору Е. М. Кісілюка та Г. М. Грищук, відповідно до якої «видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (екстрадиція), – це передача особи державою, на території якої вона перебуває, іншій державі (на її запит) для притягнення її до кримінальної відповідальності або для приведення у виконання обвинувального судового вироку, який набрав законної сили» [5, с. 74].

У той час, аналізуючи положення про екстрадицію, що містяться у кримінально-правових нормах, варто відзначити, що його засади досить детально закріплено в ст. 10 КК України, у якій передбачено два різновиди здійснення екстрадиції: 1) видача особи, яка вчинила злочин, для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду (ч. 3 ст. 10 КК України); 2) передача особи для відбуття покарання (ч. 2, 3 ст. 10 КК України). До того ж ще раз слід наголосити, що в даному випадку йдеться про дві різні процедурні форми одного й того ж кримінально-процесуального й кримінально-правового інституту екстрадиції, а не про окремі, самостійні юридичні категорії з відмінною правовою природою.

Фактичною підставою видачі при цьому є вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, яке відповідно до законодавства України та законодавства запитуючої держави є кримінально караним. Обов'язковою юридичною умовою видачі (як і передачі) також є чинний міжнародний договір, учасниками якого мають бути Україна й держава, що запитує екстрадицію особи.

Принципове значення для вирішення питання щодо видачі особи має і її громадянство. Так, ч. 3 ст. 10 КК України допускає видачу лише іноземців та осіб без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на її території, для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду, якщо така видача передбачена міжнародними договорами України. Наприклад, таку видачу передбачено п. 2 ст. 60 Договору між Україною та Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 27 травня 1993 року [6].

У ч. 1 ст. 10 КК України встановлено істотні обмеження щодо можливості застосування видачі громадян України та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні. Такі особи в разі вчинення ними злочинів за межами України не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду. Видача громадянина України іноземній державі є неприпустимою, адже відповідно до ч. 2 ст. 25 Конституції України громадянин України не може бути виданий іншій державі. Дане положення не стосується випадків видачі громадянина України повноважному міжнародному судовому органу у зв'язку з можливим учиненням ним передбачених міжнародними конвенціями злочинів (насамперед злочинів проти миру і людяності та воєнних злочинів). Згідно з нормами конституційного права України не підлягають також видачі іноземці та особи без громадянства, яким Україною було надано притулок у порядку, встановленому законом (ст. 26 Конституції України), що дає змогу окремо визначити специфічні особливості притягнення біженців до кримінальної відповідальності.

Зокрема, у цьому контексті слід відзначити, що, за слушним твердженням І. І. Митрофанової і Т. В. Гайкової, «питання покладення на біженців, які вчинили злочини, заходів кримінальної відповідальності залежить від принципів чинності КК у просторі» [8, с. 149].

Серед міжнародно-правових джерел норм українського кримінального та кримінально-процесуального законодавства про екстрадицію можна відзначити, насамперед, Європейську конвенцію про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р., а також Додатковий протокол від 15 жовтня 1975 р. і Другий додатковий протокол від 17 березня 1978 р. до неї, а також Конвенцію про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р. і Протокол від 28 березня 1997 р. до цієї Конвенції [7].

Для того щоб процедуру екстрадиції можна було застосувати, особа має підозрюватися або обвинувачуватися у вчиненні правопорушень, за які судом може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк не менше ніж один рік. Застосування екстрадиції до особи, яка скоїла менш тяжке правопорушення, українське законодавство не передбачає, і компетентний центральний орган влади України має відмовити у її видачі. У разі, якщо екстрадиція вимагається стосовно особи, яку засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі, невідбутий строк покарання має становити не менше ніж чотири місяці.

Сама процедура екстрадиції охоплює такі стадії:

- 1) надходження офіційного звернення про встановлення місця перебування на території України особи, яку необхідно видати, і видачу такої особи;
- 2) перевірка обставин, що можуть перешкоджати видачі;
- 3) прийняття рішення за запитом;
- 4) фактичне передавання особи під юрисдикцію запитуючої держави.

Ключовим у межах усієї процедури документом є саме офіційне звернення (запит про екстрадицію). Як уже було зазначено, єдиною належною підставою для складання такого запиту є підозра, звинувачення або засудження особи за злочин установленної тяжкості [7].

Згідно з ч. 2 ст. 12 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р., відповідний запит супроводжується:

- 1) оригіналом або завіреною копією обвинувального вироку та постанови суду або постанови про негайне затримання, чи ордера на арешт, або іншого розпорядження, яке має таку саму силу і видане відповідно до процедури, передбаченої законодавством запитуючої сторони;
- 2) викладом правопорушень, за які вимагається видача, зокрема відомостями про час і місце їх вчинення, їх юридичною кваліфікацією і посиланням на відповідні правові положення, які зазначаються якнайточніше;
- 3) копією відповідних законодавчих актів або, коли це неможливо, викладом відповідного закону;
- 4) за можливістю, якомога точною інформацією про відповідну особу, а також будь-якою іншою інформацією, що може сприяти встановленню її особистості та громадянства [7].

Окреме значення також має питання виду покарання, до якого може бути притягнуто особу в запитуючій країні, а також можливого порушення її прав і свобод унаслідок такої видачі.

Так, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) в п. 43 рішення від 10 грудня 2009 р. у справі «Коктиш проти України» зазначив, що компетентний орган під час розгляду питання про видачу особи має визначити, чи не призведе видача до порушення ст. 2 та/або ст. 3 та/або ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). У зазначеній справі заявник стверджував, що в разі екстрадиції до Республіки Білорусь йому загрожує

засудження до смертної кари на порушення ст. 2 Конвенції. Він також скаржився за ст. 3 Конвенції, що йому загрожуватиме катування та нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження з боку правоохоронних органів Республіки Білорусь. Зокрема, заявник скаржився, що перспектива можливого засудження до смертної кари завдає йому надзвичайних моральних страждань. Також він указував, що в разі екстрадиції його очікує несправедливий судовий розгляд.

Щодо всіх цих тверджень ЄСПЛ зазначає:

– у разі обґрунтування існування «майже неминучого» ризику позбавлення особи життя в запитуючій країні вислання може вважатися «умисним позбавленням життя», що порушує ст. 2 Конвенції;

– якщо доведено наявність суттєвих підстав вважати, що в разі видачі запитуючій країні такій особі насправді загрожують катування, заборонене ст. 3 Конвенції, держава, яка прийняла рішення про екстрадицію, може бути відповідальною за порушення ст. 3 Конвенції [7].

Відповідно, за таких обставин у запитуваної держави на підставі положень Конвенції виникає обов'язок не видавати особу запитуючій державі, аби не допустити порушення гарантованих Конвенцією прав і свобод такої особи, що становить механізм забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, який формується через комплексне застосування конституційно-правових та кримінально-правових норм.

Висновки. Отже, на підставі викладеного можна сформулювати такі висновки щодо особливостей визначення та реалізації екстрадиції як кримінально-правового інституту: 1) інститут екстрадиції має комплексний міждисциплінарний характер, адже виникає на перетині конституційно-правових, кримінально-правових, кримінально-процесуальних та міжнародно-правових норм, що дозволяє визначити його як комплексну правову процедуру передачі особи іншій державі з метою реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності незалежно від місця тимчасового фактичного перебування; 2) основним завданням інституту екстрадиції є забезпечення невідворотності притягнення особи, винної у скоєнні злочину, до кримінальної відповідальності, що дозволяє визначити принципову основу та сутність даного інституту як кримінально-правову; 3) інститут екстрадиції має комплексний характер, поєднуючи видачу як осіб, підозрюваних у скоєнні злочину, так і осіб, засуджених за скоєння злочину, причому обидва випадки його застосування мають спільну мету – забезпечення притягнення особи, винної у скоєнні злочину, до кримінальної відповідальності; 4) обмеження екстрадиції окремих категорій осіб, спрямоване на забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина, зокрема в сучасному кримінальному праві сформувався спеціальний статус біженців, що концептуально ґрунтується на конституційно-правових нормах гуманітарного юридичного змісту.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2013 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.
2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Романов А. К., Лысягин О. Б. Институт экстрадиции: понятие, концепции, практика. *Право и политика*. № 3. 2005. С. 91–98.
4. Звирбуль В. К., Шупилов В. П. Выдача уголовных преступников. М., 1974. 102 с.
5. Кісілюк Е. М., Грищук Г. М. Правова природа видачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. С. 67–74.

6. Договір між Україною та Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 27 травня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text (дата звернення: 05.01.2021).
7. Дроздова О. Екстрадиція з України: умови, стадії та ризики. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/170139_ekstraditsya-z-ukrani-umovi-stad-ta-riziki (дата звернення: 05.01.2021).
8. Митрофанова І. І., Гайкова Т. В. Кримінальна відповідальність біженців, які вчинили злочини. *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*. 2009. Вип. 5. Ч. 1. С. 148–151.

References

1. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2013 r. [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2013]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. St. 88 [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. [The Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131 [in Ukrainian].
3. Romanov, A. K., Lysyagin, O. B. (2005). Institut ekstradiicii: ponyatie, koncepcii, praktika [Institute of extradition: definition, concepts, practice]. *Pravo i politika*. № 3. S. 91–98 [in Russian].
4. Zvirbul, V. K., Shupilov, V. P. (1974). Vydacha ugovolnykh prestupnikov [Extradition of criminals]. M. 102 s. [in Russian].
5. Kisiliuk, E. M., Hryshchuk, H. M. (2015). Pravova pryroda vydachi osoby, yaka vchynyla kryminalne pravoporushennia [Legal nature of extradition of a person who has committed a criminal offense]. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 128. S. 67–74 [in Ukrainian].
6. Dohovir mizh Ukrainoiu ta Respublikoiu Polshcha pro pravovu dopomohu ta pravovi vidnosyny u tsyvilnykh i kryminalnykh spravakh vid 27 travnia 1993 r. [Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on Legal Assistance and Legal Relations in Civil and Criminal Matters of May 27, 1993]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text (data zvernennia: 05.01.2021) [in Ukrainian].
7. Drozdova, O. Ekstradytsiia z Ukrainy: umovy, stadii ta ryzyky [Extradition from Ukraine: conditions, stages and risks]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/170139_ekstraditsya-z-ukrani-umovi-stad-ta-riziki (data zvernennia: 05.01.2021) [in Ukrainian].
8. Mytrofanova, I. I., Haikova, T. V. (2009). Kryminalna vidpovidalnist bizhentsiv, yaki vchynyly zlochyny [Criminal liability of refugees who have committed crimes]. *Visnyk KDPU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*. Vyp. 5. Ch. 1. S. 148–151 [in Ukrainian].

Khobbi Yuliya,

PhD in Law,

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7431-8607>

EXTRADITION AS A CRIMINAL LAW INSTITUTION: PROBLEMS OF DEFINITION AND APPLICATION

The article considers topical issues of definition and implementation of the institution of extradition in the criminal law of Ukraine. There is a view that extradition should be understood only as the institution of extradition of offenders, and the transfer of convicts to serve their sentences is an independent institution of criminal law. In our opinion, this statement cannot be accepted, as it concerns an identical procedure, the systemic material and legal feature of which is its security focus on the realization of individual criminal responsibility, and this view is supported by lexical analysis of terminological concepts "extradition" and «transfer». as identical in factual content. It is noted that the obligatory legal condition for extradition (as well as transfer) is a valid international agreement, the parties to which must be Ukraine and the state requesting the extradition of the person. It is proved that the institution of extradition has a complex interdisciplinary nature, because it arises at the crossroads of constitutional law, criminal law, criminal procedure and international law. It allows to define it as a comprehensive legal procedure for transferring a person to another state to implement the principle of inevitability of criminal liability, regardless of the place of temporary actual stay. It is shown that the main task of the institute of extradition is to ensure the inevitability of bringing a person guilty of a crime to criminal responsibility, which allows to determine the fundamental basis and essence of this institution as a criminal law. It is emphasized that the institution of extradition is complex, combining the extradition of persons suspected of committing a crime and persons convicted of a crime, and both cases of its application have a common purpose – to ensure that the person guilty of the crime is prosecuted.

Key words: extradition; Criminal Law; extradition of persons; criminal liability; rights and freedoms of the person.

Надійшла до редколегії 19.01.2021

РОЗДІЛ VI

КАДРОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

УДК: 342.7.349

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-165-173>

Колеснік Тетяна Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Статтю присвячено ключовим питанням щодо вдосконалення розвитку кадрового потенціалу та управління персоналом у Національній поліції України. У статті проаналізовано норми національного та міжнародного законодавства з окресленої проблематики. Досліджено вітчизняний і зарубіжний досвід кадрового менеджменту в поліції як важливий чинник досягнення неухильного дотримання поліцейськими прав людини, реалізації сервісної функції поліції, формування нової мотивації професійної діяльності поліцейських. На основі отриманих результатів аналізу було визначено відповідні заходи, спрямовані на вдосконалення кадрової політики Національної поліції України.

Ключові слова: підготовка кадрів; Національна поліція України; ЗВО зі специфічними умовами навчання; первинна професійна підготовка; процедура підготовки кадрів.

Постановка проблеми. У нинішній час Україна переживає важливі соціально-економічні та політичні зміни. У суспільно-політичному житті ці фундаментальні зміни пов'язані з реформою судової системи й правоохоронних органів та спрямовані на забезпечення надійного захисту особистості, суспільства й держави від злочинних посягань. Концепція розвитку органів Національної поліції безпосередньо фокусується на вивченні і використанні як міжнародного, так і національного досвіду та пошуку оптимальних шляхів удосконалення. Одним із ключових напрямів такого пошуку є вивчення тенденцій та динаміки розвитку системи поліцейського менеджменту як визначального чинника якісних змін у площині законності та правопорядку комплексного характеру. Реформування системи органів внутрішніх справ у світлі євроінтеграційних процесів потребує вивчення проблемних питань кадрового забезпечення структурних підрозділів Національної поліції відповідно до основних положень Закону України «Про Національну поліцію» та Концепції запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підготовки кадрів для органів внутрішніх справ, зокрема Національної поліції України, були предметом

дослідження таких науковців, як В. Б. Авер'янов, С. М. Алфьоров, М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, С. Г. Божок, С. В. Венедіктов, С. К. Гречанюк, А. О. Галай, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник та інших. У силу правового статусу поліцейського ця тематика перебуває в центрі уваги як науковців-адміністративістів, так і науковців у галузі трудового права. Не применшуючи значення наукових праць зазначених науковців, слід наголосити, що окреслена проблематика є все ж таки досить актуальною та має низку дискусійних питань, тому її подальше дослідження вбачаємо доцільним.

Метою статті, відповідно до чітко сформульованої та належно актуалізованої тематичної проблеми, є дослідження проблемних аспектів адміністративно-правового забезпечення підготовки кадрів для Національної поліції України та визначення шляхів їх вдосконалення на підставі аналізу національного та міжнародного законодавства, а також узагальнення практики його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Освіта й підготовка поліцейських є основою злагодженої системи внутрішньої безпеки. Злочини стають дедалі складнішими, а рівень загроз зростає, саме тому співробітники поліції, відповідальні за правопорядок, повинні бути відкритими до нових підходів. З іншого боку, поліцейська діяльність – це сфера, яка передбачає взаємодію з громадою, і роль поліції в демократичних суспільствах стає дедалі важливішою. Освічені й добре підготовлені поліцейські – більш пристосовані та готові до вирішення проблем, наділені креативним мисленням і неупередженістю поглядів. Ефективність і професійні якості, що залежать від освіти / підготовки поліцейських, є особливо важливими для країн із перехідною економікою, які будують нові служби поліції та проводять реформи в правоохоронній сфері [1, с. 7].

Нові вимоги, що сьогодні постають перед керівниками-правоохоронцями, потребують оволодіння сучасними підходами до управління персоналом. У центрі прогресивних світових концепцій управління поліціями демократичних країн знаходиться людина – поліцейський, який вважається найбільшою цінністю. Ефективні системи управління орієнтовані насамперед на професійне й особистісне зростання, розвиток загальних і спеціальних здібностей працівників поліції для того, щоб вони максимально використовувалися у професійній діяльності, були корисними суспільству, сприяли ефективності функціонування правоохоронної системи [2, с. 33–34].

Для визначення основної мети підготовки кадрів для Національної поліції України доцільно проаналізувати відповідні нормативно-правові акти. Так, метою Закону України «Про вищу освіту» є підготовка конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізація особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [3]; відповідно до Рекомендацій Міжнародної організації праці (далі – МОП) № 195 про розвиток людських ресурсів «освіта, підготовка кадрів і безперервне навчання – формулювання, впровадження в життя і перегляд національної політики в галузі розвитку людських ресурсів, освіти, підготовки кадрів і безперервного навчання, яка була б сумісна з політикою, що проводиться в економічній, фінансовій і соціальній сферах [4]; завданням Стратегії державної кадрової політики на 2012–2020 роки є забезпечення всіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою [5]. Слід зауважити, що Закон України «Про

Національну поліцію України» [6] містить ст. 74 «Підготовка поліцейських у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання», однак вона не регламентує завдання цих навчальних закладів щодо підготовки кадрів для Національної поліції України. Найбільш загальне визначення спрямування освіти, яке полягає у здобутті особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань, міститься у Законі України «Про вищу освіту».

Проте пріоритетним завданням створення нової поліції України було кардинальне реформування діючої структури шляхом оновлення та перезавантаження системи кадрового забезпечення, що відповідає сучасним реаліям. У більшості енциклопедичних та інших наукових виданнях поняття «кадри» розглядаються як політична й соціально-економічна категорія, яка включає постійний (штатний) склад працівників різних сфер суспільного виробництва, що знаходяться в постійних трудових відносинах із державними та недержавними підприємствами, організаціями, установами, громадськими об'єднаннями. У широкому сенсі – це кваліфіковані працівники, які мають професійну підготовку, спеціальні знання, трудові навички або досвід роботи в обраній сфері трудової діяльності та забезпечують досягнення цілей організації, у якій вони працюють. У вузькому сенсі «з токи зору професійного розуміння» кадри можна розглядати як частину найбільш здібного, професійно підготовленого персоналу, що наділений відповідним статусом, здійснює функції управління або сприяє їх здійсненню [7, с. 305; 8, с. 102–104]. У свою чергу, Н. Матюхіна вважає, що більш продуктивним з наукової точки зору є саме широкий підхід до визначення терміну «кадри». У зв'язку з цим вона відзначає, що «кадри» у широкому значенні – це особи, які постійно або тимчасово виконують певні трудові функції на підприємствах, в установах, організаціях; функції виконуються ними як основна професія або спеціальність та здійснюються за оплату [9, с. 12]. Отже, вищезазначене вказує на комплексність трактування поняття «кадри», що обумовлює наявність різних способів його концептуалізації.

Проте цілком можливе використання термінів «персонал» та «кадри» як синонімів залежно від контексту, а їхнє протиставлення не має ніяких підстав, а лише призводить до беззмістовних дискусій. У будь-якому випадку основою для стабільного існування кадрового потенціалу є кадрове «ядро» організації. Хоча дана категорія не є ідентичною до категорії «кадри», так як у поняття «кадровий потенціал» включаються не лише кадри, але й певний рівень сумісних можливостей кадрів для досягнення заданих цілей.

З цього приводу слушною є позиція С. В. Селіванова, він пропонує під кадровим потенціалом розуміти стійку сукупність очевидних здатностей людини (психологічних, фізіологічних, професійних, соціальних, управлінських тощо) та потенційних її можливостей, які є обмеженими темпорально (італ. *tempo*, від лат. *tempus* – час) та просторово, піддаються відповідному вимірюванню та можуть бути використані для досягнення поставлених цілей. Згідно із запропонованим визначенням кадровий потенціал є динамічною поліфункціональною системою, що концентрує в собі одночасно три рівні зв'язків і відносин у часі та просторі, які:

- 1) віддзеркалюють минуле: кадровий потенціал є стійкою сукупністю наявних здатностей людини, які накопичені в минулому і зумовлюють її здатність до оптимального функціонування та розвитку;

2) характеризують сьогодення: актуалізує наявні здатності, їхнє практичне й ефективне використання. Такий підхід дозволяє розрізнити реалізовані та нереалізовані можливості. У цьому контексті поняття «потенціал» фактично набуває значення «ресурсу», який, як і будь-який інший ресурс, є обмеженим темпорально та просторово;

3) спрямовані в майбутнє: у процесі діяльності не тільки реалізуються наявні здатності, але й виявляються приховані або ж розвиваються нові можливості. Тобто кадровий потенціал містить у собі й можливості виконання тих чи інших функцій за сприятливого розвитку здібностей, задатків, доведених до рівня вмінь, навичок. Отже, у зазначеному аспекті поняття «потенціал» збігається з поняттям «резерв» [10, с. 34–35].

Слід наголосити, що запорукою забезпечення розвитку кадрового потенціалу працівників Національної поліції в Україні є створення гідних умов для успішного функціонування, організаційно-правового механізму та ряду інших базових механізмів, а саме таких як: ресурсний, мотиваційний та інформаційно-комунікативний. Безумовно, створення таких умов має орієнтуватися на відповідність потребам, завданням і цілям та високий рівень результативності кожного працівника структурного підрозділу. У свою чергу, головна мета розвитку кадрового потенціалу визначає підцілі та принципи системи управління персоналом. Останні є за змістом правилами, основними положеннями й нормами, якими повинні оперувати керівники та фахівці в процесі управління кадрами. Розвиток кадрового потенціалу передбачає реалізацію стратегічних аспектів управління, таких як, наприклад, розробка і здійснення кадрової політики, у межах якої принципи управління персоналом відображають об'єктивні тенденції, соціальні й економічні закони, враховують весь арсенал наукового знання, який і визначає можливості ефективного регулювання та координацію людської діяльності.

Тож для України на сьогодні нагальною потребою є створення могутнього кадрового потенціалу державної служби, який із властивою йому патріотичністю, високою кваліфікованістю, компетентністю, ініціативністю та культурою служив би інтересам суспільства, сумлінно, чесно й добросовісно вирішував би назрілі загальнодержавні й регіональні проблеми та інші службові обов'язки на доручених ділянках державної служби. Адже, як влучно відзначає Т. Кагановська, «саме від того, наскільки якісним та здатним до самовдосконалення буде сформований кадровий потенціал державної служби в Україні, залежить можливість функціонування держави й забезпечення прав, свобод та законних інтересів кожної особи» [11, с. 88].

Професія «працівник поліції» є вкрай складною та відповідальною. Слід наголосити, що питання організації кадрового забезпечення Національної поліції України на сучасному етапі її реформування відіграє ключову роль з точки зору її ефективності, дієвості поліції, як головного інституту держави, що стоїть на сторожі «захисту суспільства шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку». Формування професійного корпусу поліцейських – це шлях до підвищення рівня довіри громадян до Національної поліції як дієвого інституту, здатного дійсно стояти на захисті прав та основоположних свобод людини і громадянина, формуючи при цьому громадське суспільство, правову та соціальну державу [12, с. 135]. З часів незалежності України і до сьогодні питання кадрового забезпечення були й залишаються ключовими щодо їхньої практичної спрямованості на забезпечення найбільш ефективного та дієвого

функціонування органів Національної поліції. Безумовно, робота з кадрами, їхній якісний добір, професійний розвиток є одним із найефективніших засобів підвищення результатів функціонування Національної поліції як інституту держави. Для того щоб проаналізувати проблеми в роботі з кадрами, необхідно звернути увагу на нормативно-правову базу, що регулює питання кадрової політики.

Набір до Національної поліції України є складником професійної орієнтації населення, яку запроваджено згідно із Законом України «Про Національну поліцію», наказом МВС України «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» [13], наказом МВС України «Про затвердження Порядку відбору кандидатів на навчання до вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України» [14]. Порядок відбору до Національної поліції прописано у статтях 47–57 Закону України «Про Національну поліцію», наказі МВС України «Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських» [15]. Відповідно до статей 51–55 Закону України «Про Національну поліцію», з метою забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посаді, визначення перспективи службового використання в органах поліції затверджено «Порядок діяльності поліцейських комісій» та «Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади».

Ключовим суб'єктом у роботі з кадрами в органах Національної поліції є Департамент кадрового забезпечення Національної поліції. Його основні повноваження окреслені такими напрямками:

1) організація роботи з добору, розстановки, навчання, стажування та професійної підготовки кваліфікованих кадрів для органів і підрозділів Національної поліції;

2) організаційно-методичне та інформаційне забезпечення підрозділів кадрового забезпечення;

3) організація роботи зі зміцнення дисципліни та законності в діяльності поліцейських, забезпечення прав і законних інтересів громадян, проведення службових розслідувань, забезпечення повної та об'єктивної перевірки обставин надзвичайних подій, здійснення яких віднесено до компетенції Департаменту, проведення профілактичної роботи та надання методичної допомоги органам поліції із зазначених питань;

4) забезпечення здійснення у Національній поліції організаційно-штатних заходів, оптимального розподілу та ефективного використання наявної штатної чисельності поліції для виконання покладених на них завдань та функцій;

5) забезпечення відповідно до законодавства соціального захисту поліцейських та членів їхніх сімей, а також організація і проведення в органах поліції соціально-гуманітарної роботи і заходів щодо забезпечення соціальної підтримки членів сімей працівників поліції, які загинули чи отримали інвалідність.

Варто зазначити, що вказані повноваження регламентуються Положенням про Департамент кадрового забезпечення Міністерства внутрішніх справ України, яке затверджено наказом від 20 жовтня 2014 року № 1108. На жаль, окремі визначення та положення, закріплені в нормативно-правовому акті, втратили свою актуальність. Це, безумовно, свідчить про доцільність прийняття Положення про Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України з метою послідовності реформування Національної поліції відповідно до основних завдань, визначених у

Законі України «Про Національну поліцію». Оскільки без належної правової регламентації діяльності самого уповноваженого органу складно говорити про результати ефективної діяльності та перспективні напрями вдосконалення кадрового забезпечення.

Слід наголосити, що в період реформування та створення нових структурних підрозділів у системі Національної поліції особливо зосереджено увагу на кадровому потенціалі. Сьогодні в органах Національної поліції створено однакові умови для роботи чоловіків і жінок з урахуванням ґендерної рівності, а також розроблено антидискримінаційні механізми прийняття на роботу та кар'єрного зростання. Доцільно зауважити, що раніше в Україні ґендерна культура була менш розвинута, адже до 1999 року кількість жінок у правоохоронних органах була обмежена, так звана «жіноча квота» для вступу до навчальних закладів МВС складала 5–10 %, сьогодні ці показники значно змінилися і становлять близько 30–35 %. Це свідчить, що сучасні жінки мають потенційні можливості змінити вектор роботи й реалізувати свій потенціал у структурних підрозділах Національної поліції.

У суспільстві повинно бути узгоджено міру потреби й міру пропозиції кадрового потенціалу певної якості, що досягається шляхом контролю, навчання або звільнення кадрів. Відповідно, кадровий потенціал працівника поліції є сферою перетину інтересів держави, суспільства й особистості. Розвиток кадрового потенціалу – багатогранне і складне поняття, що охоплює широке коло взаємозалежних психологічних, педагогічних, соціальних й економічних проблем і є невід'ємною частиною кадрової політики як нормативно встановленої сукупності цілей, задач, принципів, методів, засобів та ресурсів з відбору, навчання, розвитку професійних знань, умінь, навичок, здібностей, можливостей спеціалістів, керівників, інших учасників професійно-трудова і службових відносин. Групу загальних принципів формування та розвитку кадрового потенціалу складають принципи законності, системності, рівних можливостей, поваги до людини, командної єдності, правового та соціального захисту.

Оскільки діяльність поліцейських пов'язана з виконанням рішень державної влади у вигляді примусу, то збереження законності та порядку, як і авторитет державної влади, значно залежать від їхньої професійної компетенції, яка повинна відповідати усталеним стандартам. Доречно в цих питаннях звернути увагу на позитивний досвід європейських країн. Європейські стандарти передбачають, що прийнятий на службу поліцейський повинен пройти не тільки загальну, професійну та службову підготовку, а й отримати знання у сфері соціальних проблем, демократичних свобод, прав людини. Менеджери можуть на практиці забезпечити набуття таких знань у процесі проведення соціально-психологічних тренінгів із питань функціонування демократичного суспільства, засад верховенства права та захисту прав людини. Сервісна спрямованість діяльності поліції має передбачати створення спеціальної системи навчання та контролю персоналу, яка поєднує різні форми: обговорення наявних проблем, розгляд практичних ситуацій, тренінги щодо застосування норм права і дотримання етичних принципів, дебрифінги, заняття з формування навичок рольової поведінки, обмін досвідом, робота із залучення поліцейських до груп за інтересами для розширення сфери їх соціальних контактів і культурних потреб.

Окрему увагу варто приділити встановленню критеріїв відбору кандидатів на посади поліцейських управлінців. Зокрема, у Великобританії оцінка кандидатів на посади керівників здійснюється за такими категоріями, як загальна і спеціальна

компетенції. На рівні загальної компетенції оцінюються знання професійних і етичних стандартів; комунікативні навички, мотивація, вміння приймати рішення, творчий підхід і здатність сприймати інновації, а спеціальної – лідерські якості кандидата, вміння управляти персоналом і піклуватися про професійне зростання, навички планування щоденної діяльності, стратегічне мислення, толерантність (включаючи ґендерний, етнічний аспекти). Додатковою умовою відбору на посади керівників може бути участь у кадрових та екзаменаційних комісіях представників громади, неурядових організацій, органів місцевого самоврядування [16; 17]. Безумовно, що досягнути 100 % завантаження вакансій укр. складно, але є речі, які керівництво МВС та Національної поліції можуть зробити вже сьогодні для вирішення проблеми з кадровим забезпеченням.

Висновки. Резюмуючи вищесказане, слід зазначити, що проблематика вдосконалення кадрової політики в Національній поліції нині є актуальною, оскільки наразі залишаються малодослідженими такі аспекти, як професійний відбір кандидатів на службу до поліції та зайняття вакантних керівних посад; мотивація, стимулювання та особистісний розвиток персоналу. Тому, з метою належної реалізації вимог Закону України «Про Національну поліцію» та підвищення ефективності кадрового менеджменту Національної поліції, є доцільним розробити Положення про Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України.

Перспективи подальших наукових досліджень спрямовані на аналіз окремих складових кадрового забезпечення в органах Національної поліції та розробку рекомендацій щодо впровадження програм професійного розвитку поліцейських.

Список використаних джерел

1. Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ / Автори: Хатія Деканоїдзе, Мадлен Хелашвілі: Київ, 2018. 164 с.
2. Литвинова Г. А. Социально-психологическое обеспечение деятельности полиции Баварии (Германия). *Юридическая психология*. 2010. № 3. С. 32–36.
3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
4. Рекомендація № 195 про розвиток людських ресурсів: освіта, підготовка кадрів і безперервне навчання від 17.06.2004 № 195. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_532 (дата звернення: 18.01.2021)
5. Стратегія державної кадрової політики на 2012–2020 роки : Указ Президента України від 01.02.2012 № 45/2012. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/45/2012> (дата звернення: 18.01.2021).
6. Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 49.
7. *Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна*. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
8. *Энциклопедический словарь работника кадровой службы / В. М. Анисимов, В. Ф. Ковалевский, Е. В. Охотский, И. Г. Панин и др.; под общ. ред. В. М. Анисимова*. М, 1999. VIII. 338 с.
9. Матюхіна Н. П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України (Теоретичні та прикладні аспекти) / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки : монографія. Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. 287 с.
10. Селіванов С. В. Механізми розвитку кадрового потенціалу в Україні : дис. ... канд. з державного управління за спеціальністю 25.00.02. Київ, 2019. С. 302.
11. Кагановська Т. Є. Кадрове забезпечення державного управління в Україні : монографія. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 330 с.
12. Логвиненко М. І. Роль та значення роботи з кадрами в період реформування органів Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2018. С. 134–136.

13. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 р. № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text> (дата звернення: 22.01.2021).
14. Про затвердження Порядку відбору кандидатів на навчання до вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 15.01.2015 р. № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0116-15#Text> (дата звернення: 20.01.2021).
15. Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських : наказ МВС України № 1631 від 25.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16#n8> (дата звернення: 20.01.2021).
16. Бобкова И. Е. Психологическое сопровождение профессионального развития руководителей структурных подразделений территориальных органов внутренних дел на начальном этапе управленческой карьеры. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. № 2 (57). С. 27–30.
17. Maddi S., Khoshaba D. M., Jensen K., Carter E., Lu J. L., Harvey R. H. Hardiness training for high risk undergraduates. *NACADA Journal*. 2002. № 22. P. 45–55.

References

1. Systemy osvity ta pidhotovky politsii v rehioni OBSle / Avtory: Khatiia Dekanoidze, Madlen Khelashvili [Police education and training systems in the OSCE region]. Kyiv, 2018. 164 s. [in Ukrainian].
2. Litvinova, G. A. (2010). Social'no-psihologicheskoe obespechenie deyatelnosti politsii Bavarii (Germaniya) [Socio-psychological support of the police in Bavaria (Germany)]. *Yuridicheskaya psihologiya*. № 3. S. 32–36 [in Russian].
3. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On higher education : Law of Ukraine of 01.07.2014 № 1556-VII]. 2014. № 37–38. St. 2004 [in Ukrainian].
4. Rekomendatsiia № 195 pro rozvytok liudskykh resursiv: osvita, pidhotovka kadriv i bezperervne navchannia vid 17.06.2004 № 195 [Recommendation № 195 on human resources development: education, training and lifelong learning of 17.06.2004 № 195]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_532 (data zvernennia: 18.01.2021) [in Ukrainian].
5. Stratehiia derzhavnoi kadrovoi polityky na 2012–2020 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 01.02. 2012 № 45/2012 [Strategy of the state personnel policy for 2012–2020 : Decree of the President of Ukraine of 01.02.2012 № 45/2012]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/45/2012> (data zvernennia: 18.01.2021) [in Ukrainian].
6. Pro Natsionalnu politsiiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02. 07. 2015 r. № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On the National Police of Ukraine : Law of Ukraine of 02.07.2015 № 580-VIII]. 2015. № 40–41. St. 49 [in Ukrainian].
7. Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia / uklad. : Yu. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in.; za red. Yu. V. Kovbasiuka, V. P. Troshchynskoho, Yu. P. Surmina [Encyclopedic dictionary of public administration]. K. : NADU, 2010. 820 s. [in Ukrainian].
8. Enciklopedicheskij slovar' rabotnika kadrovoj sluzhby / V. M. Anisimov, V. F. Kovalevskij, E. V. Ohotskij, I. G. Panin i dr.; pod obshch. red. V. M. Anisimova [Encyclopedic Dictionary of a Personnel Service Worker]. M, 1999. VIII. 338 s. [in Russian].
9. Matiukhina, N. P. (1999). Upravlinnia personalom orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy (Teoretychni ta prykladni aspekty) / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. O. M. Bandurky : monohrafiia [Personnel management of internal affairs bodies of Ukraine (Theoretical and applied aspects)]. Kh.: Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav. 287 s. [in Ukrainian].
10. Selivanov, S. V. (2019). Mekhanizmy rozvytku kadrovoho potentsialu v Ukraini. dys. ... kand. z derzhavnoho upravlinnia za spetsialnistiu 25.00.02 [Mechanisms of human resources development in Ukraine : dissertation. in public administration]. Kyiv. 302 s. [in Ukrainian].
11. Kahanovska, T. Ie. (2010). Kadrove zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: monohrafiia [Kadrove zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini : monohrafiia]. Kh.: KhNU imeni V. N. Karazina. 330 s. [in Ukrainian].
12. Lohvynenko, M. I. (2018). Rol ta znachennia roboty z kadramy v period reformuvannia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [The role and importance of working with staff during the reform of the National Police of Ukraine]. № 2. S. 134–136 [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politzii Ukrainy : nakaz MVS Ukrainy vid 26.01.2016 r. № 50 [On approval of the Regulation on the organization of in-service training of employees of the National Police of Ukraine: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated January 26, 2016 № 50]. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text\(data zvernennia: 20.01.2021\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text(data%20zvernennia%3A%2001.2021)) [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Poriadku vidboru kandydativ na navchannia do vyshchych navchalnykh zakladiv Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy : nakazom MVS Ukrainy vid 15.01.2015 r. № 29 [About the statement of the Procedure for selection of candidates for training to higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from 01/15/2015 № 29]. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0116-15#Text \(data zvernennia: 20.01.2021\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0116-15#Text(data%20zvernennia%3A%2001.2021)) [in Ukrainian].
15. Pro orhanizatsiiu doboru (konkursu) ta prosuvannia po sluzhbi politseyskykh : nakaz MVS Ukrainy № 1631 vid 25.12.2015 r. [About the organization of selection (competition) and advancement on service of police officers: the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 1631 from 12/25/2015 r.]. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16#n8 \(data zvernennia: 20.01.2021\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16#n8(data%20zvernennia%3A%2001.2021)) [in Ukrainian].
16. Bobkova, I. E. (2014). Psihologicheskoe soprovozhdenie professional'nogo razvitiya rukovoditelej strukturnykh podrazdelenij territorial'nykh organov vnutrennih del na nachal'nom etape upravlencheskoj kar'ery. *Psihopedagogika v pravoohranitel'nykh organah* [Psychological support of professional development of heads of structural divisions of territorial bodies of internal affairs at the initial stage of managerial career]. № 2 (57). S. 27–30 [in Ukrainian].
17. Maddi S., Khoshaba D. M., Jensen K., Carter E., Lu J. L., Harvey R. H. Hardiness training for high risk undergraduates. *NACADA Journal* [Hardiness of training for high risk undergraduates. *NACADA Journal*]. 2002. № 22. P. 45–55.

Koliesnik Tetyana,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

WAYS TO IMPROVE THE DEVELOPMENT OF STAFF CAPACITY OF THE NATIONAL POLICE

The article is devoted to the issues of improving the development of staff capacity and human resource management in the National Police of Ukraine. It is analyzed the domestic and foreign experience of personnel management in the police as an important factor in achieving the strict observance of human rights by police, the implementation of their service function, the formation of new motivation of professional development for police, the development of communication skills and other professionally important individual psychological qualities. The purpose of the article, in accordance with a clearly formulated and properly updated thematic problem, is a research of problematic aspects of administrative and legal providing the training for the National Police of Ukraine and ways' identification of their improvement on the base of analysis of national and international legislation and generalization of its implementation. The new requirements facing law enforcement managers today require the mastering modern approaches to personnel management. In the middle of the world's progressive concepts of police management in democracies is a human, the policeman, who is considered as the greatest value. The effective management systems are focused primarily on professional and personal growth, development of general and special skills of police officers so that they will be maximally used in professional activities, will be useful to society, contribute to the effectiveness of the law enforcement system. Of course, it is extremely difficult to achieve 100% job vacancies, but there are things that the leadership of the Ministry of Internal Affairs and the National Police can do today to solve the problem of staffing. Summarizing the above, it should be noted that the issue of improving staff policy in the police is relevant, as currently there are not clearly such aspects as: professional selection of candidates for police service and holding vacant management positions; motivation, stimulation and personal development of staff. Therefore, in order to fully implement the requirements of the Law of Ukraine "On the National Police of Ukraine" and increase the efficiency of staff management of the National Police, it is advisable to develop Regulations on the Personnel Department of the National Police of Ukraine to regulate staff issues.

Key words: *training of personnels; National police of Ukraine; higher education institutions with specific learning conditions; primary professional preparation; procedure of training of personnels.*

Надійшла до редколегії 31.01.2021

РОЗДІЛ VII

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК: 811.161.2'276.6:351.74

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-174-181>

Короткова Юлія Михайлівна,
доктор педагогічних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6930-9730>

ФОРМУВАННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Статтю присвячено дослідженню проблеми формування та вдосконалення культури ділового спілкування майбутніх поліцейських. Запропоновано визначення понять «ділове спілкування», «культура ділового спілкування», «культура ділового спілкування поліцейського». Подано характеристику інтерактивних форм і методів формування та вдосконалення культури ділового спілкування майбутніх правоохоронців під час їхньої базової підготовки в закладі вищої освіти. З-поміж продуктивних форм удосконалення культури ділового спілкування фахівців правоохоронної галузі названо заняття-диспути, заняття-дослідження, заняття-дискусії, бінарні заняття. Серед методів удосконалення культури ділового спілкування поліцейських важливе місце посідають рольові й ділові ігри, театральні методики, техніка драми, метод проектів. Наведено приклади практичного застосування названих вище форм і методів в освітньому процесі.

Ключові слова: спілкування; культура ділового спілкування; майбутній поліцейський; інтерактивні форми й методи навчання.

Постановка проблеми. Вільне володіння державною мовою в її усній і писемній формах, готовність до продуктивного ділового спілкування з різними категоріями громадян, колегами, керівниками й підлеглими є не лише показником загальної культури особистості поліцейського, а й запорукою його успіху в професії, конкурентоспроможності на сучасному внутрішньому й міжнародному ринку праці. Особи, які здійснюють правоохоронну діяльність, спілкуються з людьми різних професій і різного рівня культури, оскільки щоденного вирішення потребують поточні професійні питання, які виникають у робочому процесі. Кожного разу фахівцям правоохоронної галузі доводиться добирати потрібний тон, відповідні слова, аргументувати сказане та правильно висловлювати думки. Відтак особливої значущості набуває проблема готовності поліцейського до продуктивного ділового спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування культури мовлення, культури спілкування та комунікативних умінь фахівців завжди перебувала в центрі уваги вчених-лінгвістів, педагогів, психологів, зокрема, таких як Н. Бабич, І. Білодіда, О. Біляєва, В. Виноградова, А. Коваль, Т. Окуневич, В. Пасинок, М. Пентиліук, О. Пономарева, О. Семенов, Л. Хасанової та багатьох інших. Окремі

питання розвитку культури мовлення правоохоронців висвітлено в працях Л. Барановської та С. Циганій, Т. Гороховської, Р. Кацавця, Н. Руколянської, А. Скорофатової та інших. Дослідженню різноманітних аспектів формування та вдосконалення культури ділового спілкування поліцейських присвячено роботи І. Голопич, О. Євдокімової, І. Клименка, Т. Крашеніннікової, Я. Посохової, Д. Швеця тощо.

А втім, як показує практика, значна кількість поліцейських недостатньо готові до ефективного ділового спілкування, що обумовлює необхідність проведення відповідної роботи під час їх базової підготовки в закладах вищої освіти.

Формулювання мети статті. З огляду на вищевикладене, метою статті є визначення поняття «культура ділового спілкування поліцейського», характеристика форм і методів удосконалення культури ділового спілкування майбутніх правоохоронців під час їх базової підготовки в закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних учених засвідчив, що в них однаково часто використовуються поняття «ділове спілкування» та «професійне спілкування». Зокрема, терміном «професійне спілкування» послуговуються Н. Бабич, А. Бичок, Л. Босова, Н. Драб, Л. Знікіна, І. Козубовська, Н. Крилова, І. Маренкова, Л. Новікова. Натомість С. Баукіна, М. Дороніна, А. Ковальов, О. Кубрак, М. Лебедева, Н. Потелло використовують термін «ділове спілкування». Аналіз тлумачень цих понять дає підстави вважати їх синонімами.

С. Баукіна стверджує, що ділове спілкування – це система суб'єкт-суб'єктних відносин, спрямована на створення ділового модусу спілкування на основі взаємодії і продуктивної співпраці, які ведуть до взаєморозуміння [1, с. 18]. На думку С. Бородай, ділове спілкування – це міжособистісна взаємодія, спрямована на досягнення мети професійної діяльності в соціально-політичній та соціально-економічній сфері [2, с. 21]. Н. Павлова визначає ділове спілкування як спілкування, що забезпечує успіх будь-якої справи та створює необхідні умови для співпраці людей з метою виконання ними визначених завдань і досягнення поставлених цілей [3, с. 35]. Г. Бороздіна тлумачить ділове спілкування як процес взаємозв'язку й взаємодії, під час яких відбувається обмін інформацією і досвідом, що передбачає досягнення певного результату, вирішення конкретних проблем, реалізацію певних завдань [4, с. 56]. В. Успенський висловлює думку про єдність соціального й психічного в змісті ділового спілкування, тобто ділове спілкування він розглядає як соціально-психологічний процес взаємовпливу членів колективу з метою узгодженого й ефективного виконання ними певних дій [5, с. 168]. С. Жукова вважає, що ділове спілкування – це спілкування, включене в процес конкретної професійної діяльності, взаємодія людей у процесі виробничої діяльності, пов'язана з їх офіційними ролями [6, с. 3].

Аналіз наведених визначень показав, що ядром поняття «ділове спілкування» є взаємодія, а саме взаємодія між суб'єктами, які пов'язані спільною діяльністю задля досягнення певних професійних результатів.

Ділове спілкування поліцейського (курсив мій. – Ю. К.) так само розглядається як взаємодія: професійне спілкування поліцейського – це різновид спеціально організованої взаємодії людей (керівників і підлеглих; працівників, які обіймають однакові посади; працівників і представників засобів масової інформації; працівників та громадян; працівників і правопорушників), змістом якої є пізнання, обмін інформацією та вплив учасників комунікативного процесу один на одного з метою вирішення правоохоронних завдань [7, с. 22–23]. Професійні особливості такого

спілкування визначаються: результатом, що має бути отриманим (надання свідчень, установлення істини, зміна поведінки громадянина тощо); його перебігом із дотриманням права й правовідносин; контактом із непростими людьми; обстановкою напруженості, конфліктності, протиборства [7, с. 20].

Щодо терміна «культура спілкування», то його вперше ввела в науковий обіг Т. Чмут, яка визначає цей феномен як «наявні в суспільстві й житті людини форми творіння спілкування, систематизація та реалізація його форм, способів та засобів відповідно до ієрархії цінностей та установок» [8, с. 212]. На думку Г. Чайки, культура ділового спілкування – це сукупність моральних норм та уявлень, що регулюють поведінку та взаємини людей у процесі їхньої виробничої діяльності [9, с. 32]. У діловій культурі вчена виділила дві складові: ціннісну та ментальну. Н. Колетвінова трактує культуру ділового спілкування як «поєднання інформаційної, інтерактивної, перцептивної та емоційної функцій спілкування» [10, с. 34].

Для того, щоб подати визначення поняття «культура ділового спілкування поліцейського», необхідно врахувати суттєві аспекти, які стосуються діяльності поліцейських. Для забезпечення успішної діяльності, поліцейський повинен точно, логічно, змістовно висловлюватися, уміти створювати сприятливу професійну атмосферу, розуміти культуру та менталітет представників інших культурних середовищ, дотримуватися правил поведінки та норм етикету, володіти засобами психологічного впливу, навичками самоконтролю за своїм психічним станом. Тому *культуру ділового спілкування поліцейського* (курсив мій. – Ю. К.) визначаємо як сукупність комунікативних, соціально-психологічних, міжкультурних умінь і навичок, ціннісних орієнтирів, норм професійної поведінки, дотримання загального й службового етикету в процесах міжсуб'єктної взаємодії на предметно-інформаційному та інтерактивному рівнях під час вирішення правоохоронних завдань.

Формування та удосконалення культури ділового спілкування майбутнього поліцейського може ефективно відбуватися на заняттях із таких дисциплін, як «Українська мова за професійним спрямуванням» та «Ефективна комунікація» (за умови суттєвого збільшення навчального часу на засвоєння останньої). Для цього викладачеві необхідно застосовувати систему інтерактивних методів і засобів навчання.

Серед колективних інтерактивних форм взаємодії під час підготовки майбутніх поліцейських до ефективного ділового спілкування важливе місце посідають *заняття-диспути, заняття-дослідження, заняття-дискусії* (курсив мій. – Ю. К.). На практичних заняттях, проведених у колективній формі, можна запропонувати ролі ведучого, опонента чи рецензента, логіка, експерта тощо, залежно від того, який матеріал обговорюється, яку мету ставить викладач. На таких заняттях виявляють ініціативу ті, хто навчається, створюється ситуація впевненості, інтелектуальної розкутості, реалізується педагогіка співпраці. У всіх видах колективної роботи курсанти одержують реальну практику формування та доведення своєї точки зору, осмислення системи аргументації, тобто перетворення інформації у знання, а знань – у переконання й погляди [11].

Досить корисними для формування культури ділового спілкування можуть стати *бінарні заняття* (курсив мій. – Ю. К.), які проводяться викладачами разом із фахівцями-практиками, наприклад психологами, дикторами, представниками Національної поліції України тощо. Останні на конкретних прикладах можуть

проілюстрували курсантам важливість сформованих умінь і навичок ділового спілкування для їхньої майбутньої професії.

Наприклад, на бінарні заняття з української мови за професійним спрямуванням можна запрошувати слідчих відділів Національної поліції України, які найкраще ознайомлять курсантів із видами процесуальних документів (протоколом прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення, протоколом допиту свідка, протоколом огляду місця події), їхньою структурою. Представники поліції підкреслять важливість володіння державною українською мовою в практичній роботі правників, звернуть увагу курсантів на важливість уникнення чи недопущення помилок під час укладання документів, адже від мовної та юридичної грамотності залежить швидкість і повнота розкриття злочинів, викриття винних та притягнення їх до відповідальності. Зі свого боку, викладач української мови наголосить на відповідних правилах правопису, озброїть курсантів шаблонними фразами й виразами, які їм знадобляться для оформлення процесуальних документів. Проведення таких бінарних занять допомагає поєднати теоретичний матеріал з практичною діяльністю та підвищити культуру усного й писемного ділового спілкування майбутніх правоохоронців.

Виправданим буде проведення бінарного заняття з інспекторами Управління патрульної поліції з теми «Організаційно-розпорядчі документи».

Для кращого відпрацювання умінь укладання документів щодо особового складу доречним буде запросити на заняття фахівця відділу кадрів певної правоохоронної установи, який продемонструє сучасні зразки таких документів, наголосить на необхідності бездоганного володіння державною мовою в роботі поліцейського.

Окрім фахівців-практиків, бінарні заняття можна проводити спільно з викладачами фахових дисциплін. Це, наприклад, можуть бути заняття викладача української мови та викладача правознавчих дисциплін, на яких студентам будуть запропоновані різноманітні види *ділових ігор* (курсив мій. – Ю. К.). Під час розігрування таких ігор буде звертатися увага не лише на змістове наповнення з певного предмета, а й на культуру ділового спілкування майбутніх поліцейських.

У європейських країнах, зокрема в Греції, досить популярними в підготовці фахівців до ділового спілкування є *техніки драми* (курсив мій. – Ю. К.) (мовою оригіналу «*τεχνικές του δράματος*»). Грецькі науковці Г. Катселіс та А. Хасапіс стверджували, що завдяки цьому методу студент співпрацює в групі, використовуючи всі виражальні засоби (голос, рухи тіла, міміку тощо) залежно від ситуації спілкування, долає певні труднощі, наприклад, страх помилки та недостатню довіру до інших членів групи й викладача, що сприяє виявленню його творчості та ініціативи під час вербальної та невербальної комунікації. Отже, завдяки технікам драми вдосконалюється комунікативна компетентність майбутнього фахівця; до того ж зазначений метод позитивно впливає і на психічний стан (створюється відчуття спокою, невимушеності, зростає самоповага, розвивається здатність до вирішення проблем, уникнення безвихідних ситуацій тощо). Студент формується як цілісна особистість, яка розуміє себе і свій зв'язок зі світом, розуміє свою культурну ідентичність та готова до міжкультурного діалогу [12; 13].

Також педагоги в роботі з техніками драми пропонували застосовувати такі вправи: вправи на відпрацювання техніки мовлення: вправи на дихання, на постановку голосу (зміни темпу, тембру голосу, копіювання різних звуків: кашель, позіхання, свист, рев тощо); копіювання рухів, які несуть певну інформацію;

незапланований випадок: певний випадок в аудиторії, фраза, рух можуть стати приводом до дії (наприклад, один із студентів загубив якусь річ, і викладач пропонує пофантазувати, як її можна знайти: написати оголошення до студентської газети, звернутися в бюро знахідок тощо); пантоміма: студент без слів презентує певну ситуацію, сценарій, характерне обличчя, а інші мають відгадати, що саме він зображає; драматизація (міфів, казок, пісень тощо); читання театральних творів; підготовка театральних вистав; написання власних театральних творів та їхня постановка; рольові ігри, моделювання [13].

Дуже близьким до техніки драми є метод театральної гри, який також сприяє як розвитку комунікативної компетентності, так і духовному розвитку особистості студента. Як зазначала грецький педагог З. Антонопулу, театральна гра є універсальним методом навчання, який може бути використаний для будь-якої вікової категорії учнів-студентів-дорослого населення з будь-яким рівнем володіння мовою [14].

Надзвичайно широкі можливості для формування та удосконалення культури ділового спілкування поліцейських надає *метод проектів* (курсив мій. – Ю. К.), який впливає на емоційний та особистісний розвиток студентів, формування та вдосконалення їхньої комунікативної компетентності, інтелектуальних здібностей, розвиток їхньої автономії, реалізації міжкультурної освіти, установлення зв'язку навчання з дійсністю, утвердження розуміння, що підручник не єдине джерело знань тощо. Окрім цього, метод проектів сприяє розвитку умінь співпраці та реалізації міжпредметних зв'язків.

Продемонструємо, яким чином можна реалізовувати наведені вище методи вдосконалення культури ділового спілкування поліцейського.

Вправа 1. Підготуйтеся до участі в дискусії, дебатах. Тематами дискусій та дебатів можуть бути: «Чи може в Україні бути дві державні мови?», «Чи необхідно поліцейському володіти державною мовою?», «Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»: виклики, проблеми, перспективи», «Патріотизм – мода чи самосвідомість нації?» та інші.

Вправа 2. Візьміть участь у рольових та ділових іграх, наприклад, «Допит свідка пограбування», «Допомога неповнолітній дитині», «ДТП», «Конференція» тощо. Так, саме у грі «Конференція» передбачається вияв комунікативних умінь у складній мовленнєвій ситуації. Тема конференції – «Актуальні питання поліцейської освіти та науки в Україні та світі». Завдання для учасників конференції: поділитися думками з проблем поліцейської освіти та науки. У ході гри кожен учасник має 3–4 хвилини для виголошення свого повідомлення на задану тему та оприлюднення анотації до цього повідомлення (2–3 речення). У процесі гри має здійснюватися корекція допущених мовленнєвих помилок (лексичних, граматичних).

Вправа 3. Підготуйте проект на тему «Мовна політика України». Мета: з'ясувати сутність поняття «мовна політика»; дослідити історію становлення мовної політики в Україні; проаналізувати особливості формування та реалізації мовної політики на сучасному етапі; простежити двосторонній вплив мовної політики на загальний розвиток суспільства.

Алгоритм роботи над проектом: 1) визначення проблеми, теми, мети; 2) формулювання завдань; 3) формування груп; 4) продумування ходу діяльності, варіантів дослідження; 5) розподіл обов'язків; 6) узагальнення результатів дослідження; 7) підготовка презентації; 8) оприлюднення результатів; 9) оцінювання, взаємооцінювання, самооцінювання; 10) рефлексія.

Опис проекту. Для виконання проекту студенти об'єднуються в чотири групи. Група істориків досліджує особливості становлення та реалізації мовної політики в Україні в різні історичні періоди. Група лінгвістів з'ясовує зміст поняття «мовна політика», «мовне планування», «мовна освіта». Група юристів вивчає закони, Конституцію України, нормативно-правові акти, які регулюють мовну політику в державі. Група політиків вивчає питання про вплив мовної політики на загальний розвиток суспільства, українсько-російську двомовність, можливість або неможливість функціонування в Україні двох і більше державних мов.

Результат роботи. Група істориків демонструє відеофільм або мультимедійну презентацію за матеріалами досліджень. Група лінгвістів презентує укладений словник термінів. Група юристів подає на розгляд збірник нормативно-правових актів щодо реалізації мовної політики. Група політиків пропонує шляхи вдосконалення мовної політики в Україні.

План заняття: I. Вступне слово викладача. Оголошення теми, мети. II. Захист мікропроектів. III. Оцінювання результатів роботи студентів. Взаємооцінювання. Самооцінювання. IV. Рефлексія.

Окрім цього, на наш погляд, до навчальних планів підготовки поліцейських варто було б увести міждисциплінарний курс із назвою «Основи ефективного спілкування», що складався б із кількох взаємопов'язаних модулів, кожний із яких викладав би відповідний фахівець за умови тісної і злагодженої взаємодії та співпраці.

Наприклад, серед таких можна назвати: «Емпатія та її формування», «Психологічні основи ефективного спілкування. Подолання страху публічного виступу», «Вербальні й невербальні засоби спілкування», «Мистецтво ведення ділової / професійної бесіди» тощо. До заліку з дисципліни пропонуємо курсантам підготувати презентацію певного виду публічного виступу (доповідь, промову, репортаж тощо).

Також варто зазначити, що викладачі всіх без винятку навчальних дисциплін із першого року навчання мають дбати про вдосконалення культури ділового спілкування майбутнього правоохоронця шляхом заохочення до дискусій, завдяки стимулюванню до висловлення власної точки зору, її обґрунтування, обговорення тощо.

Висновки. Отже, задля ефективного формування та вдосконалення культури ділового спілкування майбутніх поліцейських доцільно використовувати різні інтерактивні методи й форми навчання, до яких належать: заняття-диспути, заняття-дослідження, заняття-дискусії, рольові й ділові ігри, техніки драми, театральні методики, метод проектів тощо. Останні покликані не лише вдосконалювати культуру ділового спілкування майбутнього правоохоронця, а й сприяти формуванню в нього важливих професійних і соціальних умінь та навичок. Також доцільним було б до навчальних планів підготовки поліцейських увести міждисциплінарний курс з назвою «Основи ефективного спілкування», що складався б із кількох взаємопов'язаних модулів, кожний із яких викладав би відповідний фахівець (філолог, психолог, правоохоронець тощо) за умови тісної і злагодженої взаємодії та співпраці.

Серед **перспектив подальших розвідок** у цьому напрямі вбачаємо питання вивчення педагогічно цінного зарубіжного досвіду щодо формування та вдосконалення культури ділового спілкування майбутніх поліцейських із метою його творчого впровадження у вітчизняну освітню практику.

Список використаних джерел

1. Баукина С. А. Обучение коммуникативной тактике делового общения студентов экономического профиля (немецкий язык, неязыковой вуз) : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Саранск, 1999. 169 с.
2. Бородай С. А. Формирование коммуникативных умений и навыков у студентов экономических специальностей : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Чебоксары, 2004. 199 с.
3. Павлова Н. Ю. Формирование коммуникативной компетентности у студентов экономического вуза в процессе изучения иностранного языка: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Хабаровск, 2005. 198 с.
4. Бороздина Г. В. Психология делового общения : учебное пособие. М. : ИНФРА, 2000. 224 с.
5. Успенский В. Г. Характер деловых взаимоотношений и его влияние на стабильность трудового коллектива : автореф. дисс. ... канд. психол. наук. Л., 1983. 20 с.
6. Жукова С. Л. Подготовка будущего специалиста к деловому общению в условиях обучения в техническом вузе : дисс. ... канд. пед. наук. М., 1987. 168 с.
7. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інформаційно-довідкові матеріали з питань професійного спілкування поліцейських / уклад.: Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С.; МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 52 с.
8. Чмут Т., Чайка Г., Лукашевич М., Осечинська І. Етика ділового спілкування : курс лекцій. К. : МАУП, 1999. 206 с.
9. Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера : навч. посіб. К. : Знання, 2005. 442 с.
10. Колетвинова Н. Д. Формирование профессиональной коммуникативности студентов на языковых факультетах педвузов : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Казань, 1999. 338 с.
11. Ляховицкий М. В. Методика преподавания иностранного языка : учеб. пособие для филол. ф-тов вузов. Москва: Высшая школа. 1981.
12. Κατσέλης, Γ. Εκπαιδευτικό Δράμα: θεωρητικό πλαίσιο και δραματικές τέχνες. URL: http://www.psichogios.gr/datafiles/videos/EkpaideutikoDrama_1.pdf (дата звернення: 13.01.2021).
13. Χασάπης, Α. Τεχνικές του δράματος και Διδακτική των ζωντανών γλωσσών. Η συμβολή τους στη διαμόρφωση διαπολιτισμικής συνείδησης. URL: <http://www.frl.auth.gr/sites/congres/interventions/gr/xassapis.pdf> (дата звернення: 13.01.2021).
14. Αντωνοπούλου, Ζ. Το θεατρικό παιχνίδι στην εκμάθηση του λεξιλογίου της ξένης γλώσσας. Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου "Μαθαίνω πως να μαθαίνω". Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης. URL: http://www.elliepek.gr/documents/5o_synedrio_eisigiseis/Antonopoulou_Zoi.pdf (дата звернення: 13.01.2021).

References

1. Baukina, S. A. (1999). Obuchenie kommunikativnoj taktike delovogo obshcheniya studentov ekonomicheskogo profilya (nemeckij yazyk, neyazykovej vuz) [Training in communicative tactics of business communication of students of economic profile (German language, non-language university)]: diss. ... kand. ped. nauk : 13.00.02. Saransk. 169 s. [in Russian].
2. Borodaj, S. A. (2004). Formirovanie kommunikativnyh umenij i navykov u studentov ekonomicheskikh special'nostej [Formation of communicative skills and abilities of students of economic specialties]: diss. ... kand. ped. nauk : 13.00.08. Cheboksary. 199 s. [in Russian].
3. Pavlova, N. YU. (2005). Formirovanie kommunikativnoj kompetentnosti u studentov ekonomicheskogo vuza v processe izucheniya inostrannogo yazyka [Formation of communicative competence in students of economic university in the process of learning a foreign language]: diss. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Habarovsk. 198 s. [in Russian].
4. Borozdina, G. V. (2000). Psihologiya delovogo obshcheniya [Psychology of business communication]: uchebnoe posobie. M.: INFRA. 224 s. [in Russian].
5. Uspenskij, V. G. (1983). Harakter delovyh vzaimootnoshenij i ego vliyanie na stabil'nost' trudovogo kollektiva [The nature of business relationships and its impact on the stability of the workforce]: avtoref. diss. ... kand. psihol. nauk. L. 20 s. [in Russian].
6. Zhukova, S. L. (1987). Podgotovka budushchego specialista k delovomu obshcheniyu v usloviyah obucheniya v tekhnicheskom vuze [Training of future specialist in business communication in the conditions of training in technical high school]: diss. ... kand. ped. nauk. M. 168 s. [in Russian].
7. Pamiatka pratsivnyka Natsionalnoi politzii Ukrainy : informatsiino-dovidkovi materialy z pytan profesiinoho spilkuvannia politseyskykh [Memo of an employee of the National Police of Ukraine:

- information and reference materials on professional communication of police officers] / uklad.: Klymenko I. V., Shvets D. V., Yevdokimova O. O., Posokhova Ya. S.; MVS Ukrainy; Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2017. 52 s. [in Ukrainian].
8. Chmut, T., Chaika, H., Lukashevych, M., Osechynska, I. (1999). *Etyka dilovoho spilkuvannia [Ethics of business communication] : kurs lektsii*. K.: MAUP. 206 s. [in Ukrainian].
 9. Chaika, H. L. (2005). *Kultura dilovoho spilkuvannia menedzhera [The culture of business communication of the manager] : navch. posib*. K.: Znannia. 442 s. [in Ukrainian].
 10. Koletvinova, N. D. (1999). *Formirovanie professional'noj kommunikativnosti studentov na yazykovykh fakul'tetah pedvuzov [Formation of professional communicativity of students at language faculties of pedagogical universities] : diss. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Kazan'*. 338 s. [in Russian].
 11. Ljahovickij, M. V. (1981). *Methods of foreign language teaching: ucheb. posobie dlja filol. f-tov vuzov*. Moscow, Russia: Vysshaja shkola [in Russian].
 12. Κατσέλης, Γ. Εκπαιδευτικό Δράμα: θεωρητικό πλαίσιο και δραματικές τέχνες. URL: http://www.psichogios.gr/datafiles/videos/EkpaideutikoDrama_1.pdf (data zvernennia: 13.01.2021).
 13. Χασάπης, Α. Τεχνικές του δράματος και Διδακτική των ζωντανών γλωσσών. Η συμβολή τους στη διαμόρφωση διαπολιτισμικής συνείδησης. URL: <http://www.frl.auth.gr/sites/congres/interventions/gr/xassapis.pdf> (data zvernennia: 13.01.2021).
 14. Αντωνοπούλου, Ζ. Το θεατρικό παιχνίδι στην εκμάθηση του λεξιλογίου της ξένης γλώσσας. Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου “Μαθαίνω πως να μαθαίνω”. Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης. URL: http://www.ellipek.gr/documents/5o_synedrio_eisigiseis/Antonopoulou_Zoi.pdf (data zvernennia: 13.01.2021).

Korotkova Yuliya,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6930-9730>

FORMATION AND IMPROVEMENT OF THE CULTURE OF BUSINESS COMMUNICATION OF FUTURE POLICE OFFICERS

The article is devoted to the study of the problem of formation and improvement of the culture of business communication of future police officers. The definitions of «business communication», «culture of business communication», «culture of business communication of a police officer» are given. Analysis of the works of domestic and foreign scientists allowed us to formulate our own definition of the main concept of the study. Thus, the culture of business communication of the police officer means a set of communicative, socio-psychological, intercultural skills and habits, values, norms of professional behavior, compliance with general and professional etiquette in the processes of intersubjective interaction at the subject-informational and interactive levels in solving problems. The characteristics of interactive forms and methods of formation and improvement of the culture of business communication of future law enforcement officers during their basic training in a higher education institution is given. Productive forms of improving the speech culture of law enforcement specialists include classes-debates, classes-researches, classes-discussions, binary classes, which form the communicative competence of students, their initiative is revealed, a situation of confidence, intellectual freedom is composed, pedagogy of cooperation is implemented. Among the methods of improving the culture of business communication of police officers, the meaningful place is given to role-playing and business games, theatrical techniques, drama techniques, the method of projects that not only improve the culture of business communication of law enforcement officers, but also develop their imagination and creativity, promote socialization of personality, allow to realize the contextual (professionally oriented) approach in training of police officers. Examples of practical application of the above mentioned forms and methods in the educational process are given.

Key words: communication; culture of business communication; future police officer; interactive forms and methods of teaching.

Надійшла до редколегії 28.01.2021

РОЗДІЛ VIII

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ОБМІН ДОСВІДОМ

УДК: 34.08

DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-182-188>

Lopatynska Iryna,

PhD in Pedagogical Science

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine,
Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4957-9845>

MODERN TECHNOLOGIES FOR TRAINING AND ADVANCED TRAINING OF POLICE OFFICERS

The article is devoted to the study of high effectiveness of active forms, methods and technologies of training police officers during educational process. The system of training police officers combines psychological, theoretical and practical aspects. It is noted the important tool for the professional activity of law enforcement officers of Ukraine is the study of advanced professional experience of law enforcement agencies in Europe. As the employee of the National Police is focused on effective solving the tasks facing him, but constant psychological support and awareness of the possibility of professional development.

Key words: *advanced training; educational technologies; National Police officer; international experience; «CEPOL» agency.*

Formulation of the problem. Today, the tasks facing various types of higher education institutions, including educational institutions with specific learning conditions, determine all the new requirements for the professionalism and skills of graduates, future employees of the National Police of Ukraine. European standards for police rules are aimed at ensuring that National Police officers implement high human standards, improve their professional skills and take responsibility for their duties.

Today, the employee of the National Police is focused on effective solving the tasks facing him, but constant psychological support and awareness of the possibility of professional development are especially important for each specialist of the NP. Therefore, in our opinion, it is necessary to provide conditions for the positive dynamics of the quality of professional growth, the use of new forms of optimization professional activity, enrichment of the spiritual and intellectual potential of employees of NP; no less important is the development of the police team, its cohesion, which is a factor in the formation of a confident personality of the police, the formation of positive interpersonal relationships in the system "leader-subordinate", "subordinate-team"; creating an emotionally favorable environment that has a positive effect on the support of the staff of the NP and the establishment of positive interpersonal relationships in it.

Successful solution of these problems is possible with a meaningful organization of continuous professional training of police officers. According to Art. 72. Law "On the National Police", professional training of police officers consists of: 1) initial training; 2) training in higher educational institutions with specific learning conditions; 3) postgraduate education; 4) service training – a system of measures aimed at consolidating and updating the necessary knowledge, skills and abilities of a police officer, taking into account the operational situation, the specifics and profile of his operational and service activities" [1].

Analysis of recent research and publications. Analysis of the scientific literature suggests that most domestic (O. Rybina, I. Chornokozov) and foreign (V. Kilpatrick, G. Dryden, J. Voss) scientists and researchers paid much attention to pedagogically organized, consistent system of conditions, influences and opportunities to meet the complex needs of the individual in training and the transformation of these needs into professional values.

The aim of the work is to identify the main aspects of training the police officers, to reveal their relationship and to study the possibilities of modern technologies to improve and promote the skills of current and future employees of the National Police, taking into account international experience.

Presenting main material. The experience of work in the higher education institution of the system of the Ministry of Internal Affairs (MIA) allows us to state that systematic methodical work is needed in the educational institution for the training specialists for the National Police. The high effectiveness of active forms and methods of training police officers during educational process in the increases if you ensure the consistency of professional orientation and design situations that simulate the reality of official activities in the ranks of the National Police. On the other hand, the socio-psychological climate in the educational institution provides psychological comfort to each participant in the educational process and plays an important role in the professional development of future police officers. The system of training police officers combines psychological, theoretical and practical aspects.

The psychological aspect of training is aimed at developing the psychological structure of important qualities for the activities of the police, who guide, control the service and implement it in various actions. Among them an important place is occupied by such qualities as: flexibility, tolerance to difficulties, willingness to act in extreme situations, willingness to compromise, control over feelings, emotions, language, behavior; ability to empathize, willingness to cooperate, to work in a team; willingness to be open to their colleagues. No less important, in the content of the psychological component of training, are communicative qualities. In the structure of communicative qualities N. Tatarinova identifies: the ability to communicate in the system "manager-subordinate", ensuring the removal of the emotional and psychological barrier [2].

Note that the possession of moral and psychological qualities create better conditions for the development of motivation and creative nature of collective activity, the correct formation of the police personality, provide a favorable emotional climate in the team, prevent the emergence of "psychological barrier", provide management of socio – psychological processes in the police. I. Chernokozov defines the following moral and psychological qualities: observation and attentiveness; endurance, self-control, ability to make rational decisions in conflict situations; ability to control oneself and restrain negative emotions; self-criticism combined with sensitivity; the ability to

anticipate all possible consequences of their words and actions; creative thinking, courage in solving moral problems [3].

In the content of the theoretical aspect an important role is played by the information component (perception, processing and storage of information necessary for the performance of professional activities; activity management and decision-making, planning, control and evaluation of own actions); analytical component (observe the processes taking place, analyze their course, identify their components and establish links between them, comprehend each part of any process and find its inherent patterns, predict the outcome of any action before its commission in reality, predict the development of the team and each of its members).

The practical component of police training is a set of activities among which an important role is given to organizational, informational, prognostic and design, when the teacher, during the educational process, creates conditions for self-actualization and self-realization of a cadet or student. The practical aspect of training a police officer, aimed at updating his internal readiness for change and self-change, ensuring the appropriate choice of forms, methods, means of work in the service to solve professional problems. Application of different types and forms of activity (cases, professional tasks, dialogues, discussions, debates, projects). These activities are multifaceted and ensure the integrity of the educational process, the professional development of future employees of the National Police.

Establish a clear relationship between all components (theoretical, psychological and practical) of the process of training police officers for professional activities, build a model of emotionally favorable environment in the cadet (student) team – it means to establish decisive chains in the relationship and anticipate the teacher's actions in climate improvement, psychological comfort for all participants in the educational process. At the same time, the emotional unity of the teacher and the student group is important, which contributes to the creation of a creative atmosphere, democratic style of behavior, friendly relations and prospects for the development of cooperation between teacher and students.

The effectiveness of the multicomponent block of police training is due to the competent use of various psychological and pedagogical technologies, which should become an integral part of the training process in the educational establishment. The idea of developing psychological and pedagogical technologies of modern education is the need to move from explanation to understanding, from social control to development and self-control, from management to self-government.

Modern pedagogy defines the educational technologies of training future police officers as a step-by-step organized activity of a teacher who interacts with students of higher education in order to achieve optimal results through some standard of behavior and activities. According to I. Zaichenko, the main components of pedagogical learning technology are:

- pedagogical communication;
- pedagogical requirement;
- pedagogical assessment and creation of success;
- pedagogical resolution of conflicts;
- organization of individual and group activities [4].

Recently, design technologies developed by J. Dewey and W. Kilpatrick have been recognized, and their ideas have been developed in the works of E. Polat and O. Rybin. The basis of project technology is the method of projects, this method involves "a certain

set of educational and cognitive techniques that allow you to solve a problem during independent action with the mandatory presentation of results" [5]. Project technology involves achieving the goal by solving the problem of obtaining a real practical result.

Today, a significant role is given to training technologies. They are based on various trainings (personal growth, socio-psychological, organizational skills training, communication training, game training). Through the implementation of cases, finding a way out of role-playing and game situations, technological procedures were worked out: creating a problem situation, using emotional and communicative stimuli to intensify the actions of teachers to achieve the projected goals, Melnik V. believes that training procedures enrich the experience of students in creating situations of professional orientation, for example, in the police team through the use of active methods: design situations, improvisation, game and problem methods [6].

The choice of technology depends on the task to be solved and the attitudes of police officers, their attitude to professional activities and the focus on achieving high results while serving in the National Police. Taking into account the experience, attitudes, desires, capabilities and abilities. In other words, defining the tasks, content, forms and methods of training a specialist and his awareness of the importance for their own professional growth and development are important components of professional success of future and current employees of the National Police of Ukraine.

At the same time, the process of studying professional subjects should be based on the practical orientation of professional training. However, in the context of globalization of society, the expansion of international professional relations, the issue of foreign language training of specialists – law enforcement officers who would be fluent in a foreign language – becomes especially relevant. Under professional-oriented language learning, scholars understand training that takes into account the needs of students in learning a foreign language and the features of the future profession or specialty, which in turn require its study.

Practically all forms of activity of law enforcement officers provide professional communication, exchange of information, therefore, during training in a higher education institution future law enforcement officers should learn professional communication and be ready for professional activities of communicative nature (both oral and written), type of activity, divisions and positions.

Today, an important tool for the professional activity of law enforcement officers of Ukraine is the study of advanced professional experience of law enforcement agencies in Europe, where it is necessary to apply the knowledge and understanding of a foreign language.

For example, one of the sources for sharing the experience of law enforcement and training for police officers is the European Union Agency, CEPOL. Its headquarter is in Budapest, Hungary.

The agency's activities are dedicated to the development, implementation and coordination of training for law enforcement officers. Since July 1, 2016, the official name of CEPOL is "European Union Agency for Law Enforcement Training". CEPOL promotes a secure Europe, cooperation and knowledge sharing among EU law enforcement agencies, as well as cooperation against organized crime.

There are many good reasons to work with CEPOL, namely: law enforcement officers have the opportunity to learn about the latest developments and trends in law enforcement, learn from experts, share best practices and practice their foreign language skills.

CEPOL brings together a network of training institutes for law enforcement officers in EU Member States. It provides for the organization of trainings on security issues, law enforcement cooperation and information exchange. CEPOL Agency uses a multi-layered approach to training, including: holding, conferences, seminars. They usually last a week and take place at an educational establishment in one of the Member States or at CEPOL headquarters. This allows you to better understand the subject. Training often involves case studies, and participants are encouraged to share best practices. Online learning: online learning is a way of distance learning that takes the form of webinars, online modules and online courses. CEPOL's current work includes online learning (ie webinars, online modules, online courses, etc.), exchange programs, general education programs, research and science. All events are supported by the e-network, the CEPOL online learning platform. The e-Net platform also hosts the e-Journals service, which provides registered users with access to international scientific journals related to police science and police practice.

CEPOL also works with EU organizations, international organizations and third countries to ensure a collective response to the most serious security threats. The Agency's annual work program is based on this network and other stakeholders, resulting in relevant and targeted activities aimed at meeting the needs of Member States in the priority areas of the EU's internal security strategy. CEPOL constantly strives to offer innovative and advanced training activities, integrating relevant developments in knowledge, research and technology.

CEPOL's activities provide an opportunity to keep abreast of the latest international developments and trends in law enforcement, especially with regard to cross-border and serious international crime. Make Europe a safer place by training and educating law enforcement [7].

Conclusions. Thus, studying the main aspects (theoretical, psychological and practical) of police training, it should be noted that the opportunities for personal and professional growth of law enforcement officers, addressing security issues and creating an emotionally conducive environment for professional development. It is necessary to reveal the relationship and study the possibilities of modern educational technologies (training, project) to improve and enhance the skills of future and current employees of the National Police.

It is important and necessary to take into account international experience in order to promote law enforcement cooperation through training for the benefit of citizens, to strive to consistently provide products and services that meet the expectations of stakeholders. CEPOL intends to provide diverse stakeholder groups with quality learning opportunities, as well as ongoing international best practices. In the future, we are confident that law enforcement agencies will have the opportunity to learn about the latest developments and trends in the field of law enforcement, learn new practices and implement them in their professional activities.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Національну поліцію». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text_.html (дата звернення: 03.02.2021).
2. Татарінова М. Н. Активізація емоціональної сфери студентів в освітньому процесі : учебное пособие. Киров : Вятский ГГУ, 2005. 92 с.
3. Чернокозов И. И. Профессиональная этика учителя: Книга для учителя. К.: Радянська школа, 1988. 221 с.
4. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів. К. : Освіта України, «КНТ», 2008. 528 с.

5. Савченко О. П. Вища педагогічна освіта України: філософія, історія, практика : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2012. 286 с.
6. Мельник В. В. Інтеракція в освітньому процесі: технологія організації : навчально-методичний посібник. К., 2014. 208 с.
7. European Union Agency CEPOL. URL: <https://leed.cepol.europa.eu/> (дата звернення: 03.02.2021).
8. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2015. Видання третє. 351 с.
9. Драйден Г., Вос Дж. Революція у навчанні / переклад з англійської Мирослави Товкало. К., 2011. 542 с.
10. Інтерактивні технології навчання: теорія, досвід : метод. посібн. / авт.-уклад.: О. Пометун, Л. Пироженко. К.: А.П.Н., 2009. 136 с.
11. Остапчук О. Є. Шляхи підвищення інноваційного потенціалу методичної роботи. *Шлях освіти*. 2002. № 2. С. 9–15.
12. Нісімчук А. Сучасні педагогічні технології : навч. посібник. Київ, 2000. С. 9–15.
13. Пехота О. М., Кітченко А. З., Любарська О. М. та ін. Освітні технології : навч.-метод, посібн. К.: А.С.К., 2001. 256 с.
14. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник. К.: Міленіум, 2006. 346 с.
15. Эрганова Н. Е. Методика профессионального обучения. М.: Издательский центр «Академия», 2007. 160 с.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro Natsional'nu politsiyu» [Law of Ukraine «On the National Police»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (data zvernennia: 03.02.2021) [in Ukrainian].
2. Tatarynova, M. N. (2005). Aktyvyzatsyya émotsyonal'noy sfery studentov v obrazovatel'nom protsesse : uchebnoe posobye [Activation of the emotional sphere of students in the educational process : a textbook]. Kyrov: Vyatskyu HNU. 92 s. [in Russian].
3. Chernokozov, Y. Y. (1988). Professyonal'naya étyka uchytelya: Knyha dlya uchytelya [Teacher's professional ethics: A book for teachers]. K.: Radyans'ka shkola. 221 s. [in Russian].
4. Zaychenko, I. V. (2008). Pedahohika : navch. posib. dlya stud. vyshch. ped. navch. zakladiv [Pedagogy : textbook way for students higher ped. textbook institutions]. K.: Osvita Ukrainy, «KNT». 528 s. [in Ukrainian].
5. Savchenko, O. P. (2012). Vyshcha pedahohichna osvita Ukrainy: filosofiya, istoriya, praktyka: monohrafiya [Higher pedagogical education of Ukraine: philosophy, history, practice: monograph]. Cherkasy: Vydavets' Chabanenko YU. A. 286 s [in Ukrainian].
6. Mel'nyk, V. V. (2014). Interaktsiya v osvith'omu protsesi: tekhnolohiya orhanizatsiyi: navchal'no-metodychnyy posibnyk [Interaction in the educational process: technology of organization. Educational and methodical manual]. K. 208 s. [in Ukrainian].
7. European Union Agency CEPOL. URL: <https://leed.cepol.europa.eu/> (data zvernennia: 03.02.2021).
8. Dychkivs'ka, I. M. (2015). Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi [Innovative pedagogical technologies]. Akademvydav, Vydannya tretye. 351 s. [in Ukrainian].
9. Dryden, G., Vos, J. (2011). Revolyutsiya u navchanni [Revolution in learning] / Translated from English by Myroslava Tovkalo. K. 542 s. [in Ukrainian].
10. Interaktyvni tekhnolohiyi navchannya: teoriya, dosvid : metod. posibn. [Interactive learning technologies: Theory, experience: method, manual] / avt.-uklad.: O. Pometun, L. Pyrozhenko. K.: A.P.N., 2009. 136 s. [in Ukrainian].
11. Ostapchuk, O. YE. (2002). Shlyakhy pidvyshchennya innovatsiynoho potentsialu metodychnoy roboty. *Shlyakh osvity* [Ways to increase the innovative potential of methodical work. *The way of education*] № 2. S. 9–15 [in Ukrainian].
12. Nisimchuk, A. (2000). Suchasni pedahohichni tekhnolohiyi : navch. posibnyk [Modern pedagogical technologies: textbook. Manual]. Kyiv. S. 9–15 [in Ukrainian].
13. Pyekhota, O. M., Kiktenko, A. Z., Lyubars'ka, O. M. ta in. (2001). Osvitni tekhnolohiyi : navch.-metod. posibn. [Educational technologies: teaching method, manual]. K.: A.S.K. 256 s. [in Ukrainian].
14. Sysoyeva, S. O. (2006). Osnovy pedahohichnoyi tvorchosti: pidruchnyk [Fundamentals of pedagogical creativity: a textbook]. K.: Milenium. 346 s. [in Ukrainian].
15. Erganova, N. E. (2007). Metodyka professyonal'noho obuchenyya. [Methods of professional training]. M.: Yzdatel'skyi tsentr «Akademya». 160 s. [in Russian].

Лопатинська Ірина Сергіївна,
кандидат педагогічних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4957-9845>

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

У статті проаналізовано систему підготовки поліцейських до службової діяльності. Наголошено, що ефективна професійна підготовка об'єднує психологічний, теоретичний та практичний аспекти. У свою чергу, психологічний аспект підготовки спрямований на розвиток психологічної складової важливих якостей у діяльності поліцейського; теоретичний – інформаційний компонент (сприйняття, переробка та збереження інформації, необхідної для виконання професійної службової діяльності; управління діяльністю і прийняття рішень, планування, контроль); практичний є сукупністю заходів, серед яких важливу роль відіграють організаційні, інформаційні, прогностичні та проєктні. Результативність та продуктивність використання активних форм і методів підготовки майбутніх поліцейських до службової діяльності зростає, якщо забезпечити послідовність професійної спрямованості та спроєктувати ситуації, що моделюють реалії службової діяльності в лавах Національної поліції. У запропонованому дослідженні розглядаються освітні технології навчання майбутніх співробітників правоохоронних органів як поетапно організована діяльність викладача, що взаємодіє із здобувачами вищої освіти для досягнення оптимальних результатів. Вибір технологій (проєктних, тренінгових) залежить насамперед від завдання, яке необхідно вирішити; установок і мотивації на досягнення високих результатів під час служби в Національній поліції. Зазначено, що на сьогодні дієвим інструментарієм підвищення кваліфікації правоохоронців України є вивчення передового професійного досвіду правоохоронних органів країн Європи, де, між іншим, необхідно буде застосувати набуті навички володіння та розуміння іноземної мови. Наприклад, одним із джерел обміну досвідом правоохоронців та підвищення кваліфікації співробітників поліції є агентство Європейського Союзу «СЕПОЛ». Агенція об'єднує мережу навчальних інститутів для службовців правоохоронних органів у державах-членах ЄС та займається організацією тренінгів щодо питань безпеки, співробітництва правоохоронних органів та обміну інформацією.

Ключові слова: підвищення кваліфікації; освітні технології; співробітник Національної поліції; міжнародний досвід; агенція «СЕПОЛ».

Надійшла до редколегії 08.02.2021

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ ДО ЖУРНАЛУ «УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІЦЕЇСТИКА: ТЕОРІЯ, ЗАКОНОДАВСТВО, ПРАКТИКА»

Загальні положення

Для публікації в журналі авторами подаються результати особистих (або в співавторстві) оригінальних наукових і науково-практичних досліджень, які не були раніше опубліковані та не направлені до публікації в інші видання, підготовлені українською мовою та відповідають установленим вимогам до кваліфікованих наукових праць. Оригінальність наукової статті визначається насамперед тим, що робота не містить плагіату.

У статті повинно бути відображено наукову новизну в галузі досліджень.

Редколегія видання залишає за собою право відхилити ті статті, що не відповідають його тематиці, у яких не дотримано висунутих вимог та виявлено плагіат.

2. Структура наукових статей:

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і які за основу взято автором; під час зазначення вкладу попередників у розкриття тематики статті не допускається простий перелік їхніх прізвищ без вказівки не вирішених ними раніше частин загальної проблеми й причинно-наслідкового зв'язку їхніх робіт з метою статті. Достатньо залишити 3–4 прізвища попередніх дослідників (прізвища згадувати в алфавітному порядку), але стисло зазначити внесок кожного, зробивши посилання у квадратних дужках. Сюди ж бажано включити з посиланням на них у списку використаних джерел аналіз наукових робіт 2–3 іноземних авторів публікацій за тематикою статті;

– **формування цілей статті (постановка завдання);**

– **виклад основного матеріалу** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки** з даного дослідження й перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

3. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

– стаття готується в текстовому редакторі MS Word, шрифт – Times New Roman (основний текст статті розміром 14 pt з інтервалом 1,5), без переносів;

– рекомендований обсяг "чистого" тексту статті (без списку використаних джерел та анотацій) – 8–10 сторінок;

– перший рядок (ліворуч) – УДК статті;

– другий рядок (праворуч) – прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);

– третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) – науковий ступінь, учене звання, почесне звання, членство в НАН України, НАПрН України чи інших галузевих АН (за наявності), місце роботи автора (співавторів);

- на наступному рядку – інформація про ORCID автора;
 - нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
 - далі – анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4–8 слів) українською мовою;
 - через інтервал – текст статті;
 - посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25–26], а самі назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті (розділ «Список використаних джерел»);
 - бібліографічний опис джерел подається відповідно до ДСТУ 8302:2015;
 - після розділу «Список використаних джерел» оформлюється References (за міжнародним стандартом APA). Онлайн-транслітерація українськомовних джерел здійснюється відповідно до ukrlit.org/transliteratsiia, онлайн-транслітерація російськомовних джерел – відповідно до translit-online.ru. У кожному транслітерованому джерелі у квадратних дужках подається переклад на англійську мову найбільш значущих фрагментів бібліографічного опису (назва матеріалу, назва періодичного видання, нормативно-правового джерела тощо). Не допускається використання символів "/" та римських цифр (замінити на арабські). Не українсько-та не російськомовні джерела не транслітеруються. Наприкінці бібліографічного опису кожного джерела у квадратних дужках позначається мова, на якій воно надруковано – [in Ukrainian] чи [in Russian];
 - якщо описувана публікація має DOI (система DOI є міжнародним ISO стандартом), цей ідентифікатор обов'язково вказується в References (наприкінці), оскільки саме він є найбільш точним джерелом інформації про статтю, за ним здійснюється зв'язка «посилання – публікація»;
 - наприкінці подається розширена англomовна анотація (не менше 1800 знаків) та ключові слова (4–8 слів). Відомості про авторів статті та її назва також оформлюються англійською мовою (назва підрозділу та організації має точно відповідати їхній офіційній назві англійською мовою).
- Звертаємо Вашу увагу: розширену англomовну анотацію має бути засвідчено підписом фахівця (підпис, ПІБ та контактні дані перекладача).

4. Вимоги щодо подання матеріалів у редакцію:

- електронний варіант статті, довідку про автора, фото автора та розширену англomовну анотацію необхідно надіслати на адресу: dui55@ukr.net;
- у довідці про автора (співавторів) просимо зазначити ПІБ (повністю); науковий ступінь; учене звання; членство в НАН України, НАПрН України чи інших галузевих АН (за наявності); місце роботи й посаду; інформацію про ORCID автора; контактний номер телефону; електронну пошту; відділення «Нової пошти» чи «Укрпошти», на яке необхідно надіслати примірник журналу; розділ, у який, на думку автора, доцільно розмістити статтю;
- фото автора у форматі jpg;
- якщо автор не має наукового ступеня, необхідно подати рецензію наукового керівника.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, наведених цитат, прізвищ, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Усі матеріали підлягають обов'язковому внутрішньому сліпому рецензуванню членами редакційної колегії. Редколегія здійснює перевірку на наявність ознак

плагіату в поданих для опублікування статтях. Рукописи, у яких виявлено плагіат або текстові запозичення без посилань на першоджерело, не розглядаються членами редколегії до усунення недоліків або відхиляються назавжди.

Електронна копія журналу безоплатно розміщуватиметься у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на вебсайті видання за адресою: <https://policeyistika.dli.donetsk.ua/>.

Редакційна колегія журналу

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бахчеван Євген Федорович,

старший викладач

tsvfp_bakhchevan@ukr.net

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

Булгакова Олена Валеріївна,

кандидат економічних наук, доцент

el_vl@email.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Веселов Микола Юрійович,

доктор юридичних наук, доцент

veselovndl@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Вітвіцький Сергій Сергійович,

доктор юридичних наук, професор

vitvitskyi_ss@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Волкова Дар'я Максимівна,

студентка 2 курсу

truehotoo@gmail.com

(Національний університет «Одеська юридична академія», м. Кривий Ріг)

Волобуєва Олена Олексіївна,

кандидат юридичних наук, професор

volobueva_olena@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Волобуєв Анатолій Федотович,

доктор юридичних наук, професор

vaf26@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Гузенко Олена Павлівна,

кандидат економічних наук, доцент

reginaguzenko2015@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Деревянко Богдан Володимирович,

доктор юридичних наук, професор

del2000@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Слаєв Юрій Леонідович,

адвокат

uelaev@gmail.com

(Рада адвокатів Дніпропетровської області, м. Кривий Ріг)

Захарченко Андрій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент

an_zaharchenko@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Кадала Віталій Віталійович,

кандидат юридичних наук, доцент

kadala@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Ковальова Ольга Вікторівна,

кандидат юридичних наук

kovaleva88olga@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Ковальов Василь Володимирович,

кандидат юридичних наук

raid3r81@gmail.com

(Донецький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Маріуполь)

Колб Олександр Григорович,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

lesya5@meta.ua

(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)

Колеснік Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор

t.v.kolesnik23@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Комісарова Наталя Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент

kominata@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Комісаров Микола Леонідович,

кандидат юридичних наук, доцент

nikkorov@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Короткова Юлія Михайлівна,

доктор педагогічних наук, доцент

*y.korotkova1201@ukr.net**(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)***Кухтей Ростислав Адамович,**

голова ГО «Союз інвалідів Чорнобиля Волині»

*kukhtei.rost@ukr.net**(ГО «Союз інвалідів Чорнобиля Волині», м. Луцьк)***Лопатинська Ірина Сергіївна,**

кандидат педагогічних наук

*irina.s.lopatinskaia@gmail.com**(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)***Никифорчук Дмитро Йосипович,**

доктор юридичних наук, професор

*Dimanik@outlook.com**(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)***Ніколаєв Олександр Трифонович,**

кандидат політичних наук, доцент

*tsvp.nikolaev@ukr.net**(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)***Ніколенко Людмила Миколаївна,**

доктор юридичних наук, професор

*ludmilanik13@gmail.com**(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)***Орлов Віктор Анатолійович,**

кандидат юридичних наук

*orlovua2014@gmail.com**(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)***Пересада Ольга Михайлівна,**

кандидат юридичних наук, доцент

*peresada.olga@gmail.com**(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)***Пилипенко Дмитро Олексійович,**

кандидат юридичних наук

*torfeuth82@gmail.com**(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)***Северінова Олександра Борисівна,**

кандидат політичних наук, доцент

*alex4hands@gmail.com**(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)*

Тіточка Тетяна Ігорівна,

кандидатка юридичних наук, докторантка

tatianaronotarova@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Туркот Ольга Андріївна,

кандидат юридичних наук

ta_oli@ukr.net

(Львівський національний аграрний університет, м. Дубляни)

Ульянов Олексій Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,

заслужений діяч науки і техніки України

ulyanov.tir@gmail.com

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

Хоббі Юлія Сергіївна,

кандидат юридичних наук

yhobbi06@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Чемерис Дмитро Дмитрович,

ад'юнкт

chemeris833@gmail.com

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Шапарь Артем Олександрович,

кандидат юридичних наук

shapar-artem@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Науково-практичне видання
Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика
№ 1 (1) 2021

Відповідальна за випуск: Оксана Рутвян
Редактори: Оксана Рутвян, Ольга Пластун
Дизайн обкладинки: ВД «Дакор»

Видавець
Донецький юридичний інститут МВС України
Донецька обл., м. Маріуполь, просп. Луніна, 89
<https://www.dli.donetsk.ua/>
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24617-14557 Р від 20.11.2020
Підп. до друку 24.02.2021. Формат 60x84 1/8. Друк офсет.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 23,0. Обл.-вид. арк. 16,0.
Наклад 60 прим. Зам. № 29\19
Виготовлювач
ФОП Секішова, вул. Героїв Праці, 54, м. Харків
Свідоцтво про державну реєстрацію № 2 480 000 0000 079758
від 21.05.2007 р.